

Kapitola sedmá,

v níž „poslední husita“ odchází

a vrací se svižné pimprle

1945-1962

„Statisice lidi čekajících na Václavském náměstí už od rána zpívaly snad po-desáté Internacionálu. Náhle vypukl jásot. Díky našim štaflím, které už každý znal, jsme se dostali až k tribuně. Tvořilo ji obyčejné nákladní auto. Snad by ho měli odvézt rovnou do Muzea! Vedle předsedy strany se opírali o postrani-ci Slánský, Zápotocký, Kopecký, velitel milicí Pavel, celý revoluční štáb. „Sou-družky a soudruzi! Právě jsem se vrátil z Hradu. Pan prezident demisi přijal!“ Pomyselel jsem si, že není větší štěstí nad to, které právě prožívají ti popela-ví, ale vítězní mužové. V tu chvíli bych byl dal zbytek života za to, abych mohl stát mezi nimi. Potom sestoupil soudruh Gottwald po schůdcích na dlažbu. Přes kordon milicionářů se natahovaly stovky rukou. Také moje. A právě tu stiskl! Jedinou!! Jako by tím symbolicky děkoval straně, lidu, nám všem. Po-dal jsem jí svým soudruhům. Pak mi ji dojatě stiskla spousta jiných. Potom jsme jeli natřískanou tramvají a bylo nám trochu smutno, že je konec. Věděli jsme, že něco podobného už nikdy neprožijeme. Socialismus zvítězil. Otvíra-la se před námi přímá a jasná cesta ke komunismu.“¹ Tak zachytily atmosfé-ru 25. února 1948 spisovatel Pavel Kohout. Mohutná manifestace na Václav-ském náměstí představovala působivou kulisu k vyvrcholení „Vítězného února“.

Na korbě nákladního automobilu na Můstku stál také Zdeněk Nejedlý. Přímo po Gottwaldově boku. On to byl, kdo s Václavem Kopeckým udržo-val masu ve varu, když se čekalo na Gottwaldův příjezd z Hradu. Podle svě-dectví Slávky Hejzlarové, jež zachytily Ivo Treteru, se prý „rudý profesor“ nejdříve zpěčoval, nechtělo se mu stanout před vzrušeným davem.² Byl skvělým přednášečem v posluchárnách a sálech, jejichž uzavřený prostor ovládal ti-chým hlasem. Tu však nešlo tolík o slova jako o „onen zvláštní soulad myslí obrovské masy lidí“,³ o elektrizující sepětí davu visícího očima na polobo-zích na tribuně. Nejedlý cítil důležitost chvíle, říkal si snad, že právě pro ni žil. Byl právě výroční den úmrtí jeho otce, jistě si vzpomněl i na něho. Kolika rukou, které se žádostivě vzpínaly skrz kordon milicionářů, se dotkla jeho ruka při odchodu? Nejedlý se v únoru 1948 ocitl „na vrcholu“. Jak k němu dospěl? A jak blízko je z vrcholu – na dno?

1 Pavel KOHOUT, *Můj život s Hitlerem, Stalinem a Havlem*, sv. 1, Praha 2011, s. 103.

2 Ivo TRETERA, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*, Praha - Litomyšl 2011, s. 116.

3 Čestmír CÍSAR, *Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara*, Praha 2005, s. 239. Č. Císař zakusil tento pocit na manifestaci dne 21. 2. 1948. Na stejně manifestaci si všiml Egon Bondy, že část dělníků měla zřejmě největší starost o to, aby nepřišli domů pozdě na oběd. Egon BONDY, *Prvních deset let*, Praha 2002, s. 24.

V rolích obnovitele, těšitele a mstitele

Návrat domů a vstup na politickou scénu v roce 1945 měl Zdeněk Nejedlý usnadněn tím, že doputoval ve vojsci ověnčeném vavříny vítězství a toužebně vyhlíženém a že byl postaven na výsluní moci. Dostávalo se mu úkolů navýsost čestných. K prvnímu svobodnému 28. říjnu mohl zaznít hlas ministra školství a národní osvěty, tišící bolest z okupací zasazených ran a nabádající k uchování odkazu padlých umělců a vědců.⁴ V umělecké tvorbě a vědecké práci vliv děl Nejedlý jeden z nejdůležitějších projevů národní svébytnosti a dovolával se přitom výslovně přesvědčení Masarykova. Jeho projev byl o to působivější, že v dlouhém seznamu padlých a zemřelých můžeme číst nejedno jméno umělce či vědce, s nímž se Zdeněk Nejedlý v uplynulých letech setkával pracovně a při veřejných aktivitách či s nímž byl dokonce v přátelském kontaktu. Zmiňme alespoň Julia Fučíka, Jaroslava Kratochvíla, Bedřicha Václavka, Vladislava Vančuru, Jaroslava Ježka, Vladimíra Helferta, Kamila Kroftu, Josefa Tvrďeho a v neposlední řadě jméno nejdražší – syna Vítěza Nejedlého, zesnulého na samém prahu svobody. Nemohlo být vhodnější oslavy státního svátku a působivějšího nahrazení obvyklého rituálu udělování státních cen, který se v památný den odehrával za první republiky.

V Nejedlého projevu nezaznělo jméno kolegy z filozofické fakulty, prezidenta České akademie věd a umění Josefa Šusty. Dne 28. května 1945 vstoupil do proudu Vltavy a ukončil dobrovolně svůj život. Den předtím napsal ministru Nejedlému list v důvěře v jeho „ušlechtilé cítění a pochopení“.⁵ Žádal jej o ochranu své rodiny a vědeckého díla. Vysvětlil příčiny „slabosti“ za války, vynucené hrubým násilím a hrozbou vyhubení inteligence, jak se o to pokusili nacisté v Polsku. K Nejedlému, jenž jej kritizoval za války za členství v České lize proti bolševismu, se obrátil slovy: „Stanul jste v čele našeho kulturního života a dáváte mu nové směrnice. Jsem jist (!), že naše věc je tím v dobrých rukou, které tvořivě zasáhnou do našeho vývoje, na němž bohužel již nemohu spolupracovat, ale který v záštítě veliké slovenské moci, razící všemu lidstvu nové dráhy, nalezne jistě netušený rozmach, nezdusí-li jej příval drobných hořkostí a nesvárů.“⁶ Nejedlému čin člověka, jenž se nevymluval a převzal odpovědnost, imponoval. Později jeho krok označil za „příklad pravého češtství“.⁷ V roce 1947 vyšel první díl Šustových pamětí, o rok později byla vydána jeho monografie *Karel IV. Za korunu císařskou*. O obou se Nejedlému Šusta v posledním dopise zmínil. V úvodu k *Dějinám národa českého* o něm Nejedlý napsal: „Zasluhuje být jmenován mezi nejpřednějšími, kdo se v nové době zasloužil o pokrok české historiografie.“⁸ Jak dosvědčil Jaroslav Werstadt, Zdeněk Nejedlý svolil, aby

4 Zdeněk NEJEDLÝ, *Vzpomínáme svých padlých umělců a vědců*, Práce 1, č. 146, 28. 10. 1945, s. 3.

5 Korespondence Zdeňka Nejedlého s historiky Gollovy školy, Praha 1989, s. 143.

6 Tamtéž, s. 144.

7 Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny národa českého*, díl 1. Starověk, Praha 1949, s. 101.

8 Tamtéž.

Vůči pokleskům za války Nejedlý jinak shovívavý nebyl. Již 15. května 1945 si členové profesorského sboru Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze vyslechli jeho slova: „Je absolutně vyloučeno, abychom odpustili lidem, kteří za války zapomněli na svou národní povinnost.“¹⁰ Vyzval profesory, aby provedli čistku ve svých řadách: „Nejsem krvelačný, ale doporučuji absolutní bezmilosrdenství.“¹¹ Tvrdý postoj nemíjel ani některé spolupracovníky. Marně se ministrovny pozornosti domáhal jemu kdysi tak milý žák Karel Boleslav Jirák, jenž byl v květnu 1945 obviněn orchestry Československého rozhlasu a České filharmonie z „nečeského a nesociálního jednání“.¹² Odpovědi se nedočkali ani literární kritik a redaktor František Sekanina¹³ (tomu nepomohla ani léta součinnosti s Nejedlým v *Národní politice*, ani vzpomínka na syna Ivana, umučeného nacisty, s nímž Nejedlý ve třicátých letech úzce spolupracoval, a kterého se Sekanina s „rukama sepjatýma“ dovolával), ani Nejedlého žák a asistent na filozofické fakultě Josef Hutter, který jej 12. května 1945 vítal „s láskou a oddaností jako svého Mistra, s úctou a obdivem jako našeho osvoboditele“,¹⁴ ba ani herec Národního divadla Zdeněk Štěpánek,¹⁵ za první republiky činný v řadě levicových spolků. Štěpánkovi prý dokonce podle svědectví jeho řidiče Hoffmana později Nejedlý odmítl předat titul národního umělce a zastoupit jej musel Václav Kopecký.¹⁶

9

MÚ AAV, f. Jaroslav Werstadt, inv. č. 1271, kart. 23, Werstadtův projev Josef Šusta a Zdeněk Nejedlý u Šustova hrobu 26. 5. 1966. Werstadt litoval, že Nejedlý porušil citlivý přístup k Šustovu odkazu nešetrnou zmírkou na 3. sjezdu historiků v roce 1959, kdy jej přiřadil k představitelům „mrtvé vědy“ – V. V. Tomkovi, Zikmundu Wintroví a Augustu Sedláčkovi. Srv. Zdeněk NEJEDLÝ, O poměru historie k dnešku, Československý časopis historický 8, 1960, č. 1, s. 33.

10

Blanka ZYLINSKÁ, Ministr Nejedlý o sobě a o Sovětském svazu, Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis 39, 1999, č. 1–2, s. 120.

11

Tamtéž, s. 121. V rozporu s mnoha razantními výroky přesvědčoval Nejedlý náměstka lidového komisaře zahraničních věcí S. A. Lozovského 20. 6. 1945, že kolaborovali jen jednotlivci z finanční a průmyslové elity. Národ je prý rozhorčen zejména proti Němcům, několik jich bylo v Praze upáleno. AVPRF, f. 0512, op. 4, p. 28, d. 262, l. 38, Lozovského záznam z 21. 6. 1945.

12

Jirákovy dopisy Nejedlému z roku 1945 viz MÚ AAV, Z. Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 1134, kart. 29. Sympatické Nejedlému jistě nebylo ani Jirákovo sblížení s národně-socialistickou stranou. Jejím členem se stal v květnu 1945 (Milan KUNA, *Exulantem proti své vůli. Život a dílo Karla Boleslava Jiráka*, Praha 2003, s. 157) a v období mezi květnem a prosincem 1947 v ní působil ve funkci člena hudební komise Ústřední kulturní rady. NA, f. Československá strana národně socialistická, kart. 139, sl. Kulturní rada – Hudební komise a Kulturní rada – Různé. Srv. dopisy F. Sekaniny Z. Nejedlému z 18. a 30. 5. 1945 a 3. 3. 1947 in: MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 3533.

13

Tamtéž, inv. č. 962, kart. 26.

14

Tamtéž, inv. č. 4002, kart. 69, zejména dopis z 28. 5. 1945.

15

František HOFFMAN, *Docela obyčejní lidé?* b. m., b. r., s. 42.

16

Za příklad mimořádně tvrdého postupu Nejedlého vůči pokleskům za války je pokládán takzvaný Talichův případ. Muzikolog Milan Kuna popisuje zatčení Václava Talicha: „Přicházejí za ním... z příkazu Zdeňka Nejedlého četníci, aby ho zatkli a s nasazenými bodáky... ho přes celé město odvedli k vlaku a eskortovali do pankrácké věznice v Praze.“¹⁷ Ivan Medek přidává informaci, že Talich byl přes město veden v poutech.¹⁸ Díky svědectví Talichovy dcery Vítě Dejmalové můžeme zatčení Václava Talicha rekonstruovat.¹⁹ K vile v dnešním Talichově údolí u Berouna dorazili 21. května 1945 tamní revoluční gardisté. O tom, jak vážně situaci brali, svědčí, že s sebou přivezli sanitní vůz. Obávali se Talichovy prchlivosti, báli se, že v domě je zbraň. Poslali vyjednávat zahradníka, jehož zastihli na pozemku před vilou. Dohodli se nakonec po dobrém. Talichův syn Václav příštího dne odvezl otce sám, bez eskorty, do Prahy k výslechu. Dne 22. května 1945 byl dirigent vyslechnut na oddělení obranného zpravodajství štábku 1. československého armádního sboru.²⁰ Zde se dozvěděl, že bude uvězněn a po vyšetření že bude zváženo vydání lidovému soudu. Karel Vaš, tehdejší přednosta obranného zpravodajství, který se šel na zadrženého Talicha ze zvědavosti podívat, jej našel velmi rozrušeného.²¹ Následujícího dne (23. května) byl Václav Talich předán oddělení bezpečnosti Policejního ředitelství v Praze, kde byl zatčen; následně byl internován ve věznici na Pankráci. V průvodním dopise podepsaném Karlem Vašem je uvedeno, že Talich se předává k zajištění „z rozkazu ministerstva školství a národní osvěty“.²²

Nejedlého intervence ve věci Talichova zatčení není jistá. Při našem osobním rozhovoru v roce 2007 ji Karel Vaš vyloučil. Podle retribučních dekretů musel být Talich zajištěn a posléze podroben zákonem určenému řízení.²³ Propuštěn byl 27. června 1945. Dne 18. března 1946 potom dospěla

-
- 17 Milan KUNA, *K problému národní očisty. Případ Václava Talicha*, Hudební věda 29, 1992, č. 1, s. 50. V této studii Kuna chyběně uvádí datum zatčení 16. 5. a od něho to přejímají i jiní, např. Stanislav MOTL, *Mraky nad Barrandovem*, Praha 2006, s. 249. V knize Milan KUNA, *Václav Talich 1883–1961. Šťastný i horáký úděl dirigenta*, Praha 2009 je uvedeno správné datum zatčení, jeho okolnosti jsou ale popsány stejně mylně (s. 871).
- 18 Ivan MEDEK, *Děkuji, mám se výborně*, Praha 2005, s. 35. Srv. Stanislav MOTL, *Mraky nad Barrandovem*, Praha 2006, s. 253.
- 19 Poprvé jsem svědectví, zprostředkováno synem pamětnice Michalem Dejmalem, uveřejnil in: Jiří KŘEŠTAN, *Srdce Václava Talicha se ztratilo. K problému národní očisty*, část 1, Soudobé dějiny 16, 2009, č. 1, s. 86. V této studii jsem shrnul nejdůležitější fakta celé aféry. V době přípravy této monografie chystala Dvořáková společnost (Dvorak Society) v Londýně vydání studie v angličtině.
- 20 AHMP, f. Trestní komise vyšetřovací a nalézáci Ústředního národního výboru hlavního města Prahy, sign. 36-116/1, fol. 11-12. K domněnce J. Černého, že Talich byl vyslýchán „ponižujícím způsobem“ (Jindřich ČERNÝ, *Osudy českého divadla po druhé světové válce: Divadlo a společnost 1945–1955*, Praha 2007, s. 25), pokud je mi známo, nelze najít oporu v pramenech.
- 21 Vycházím ze svého rozhovoru s Karlem Vašem dne 18. 4. 2007.
- 22 ABS, f. Hlavní správa vojenské kontrarozvědky, sign. 302-82-1, l. 142.
- 23 V programu vlády se uvádělo: „Stíhání budou... členové výboru a funkcionáři České ligy proti bolševismu.“ *Program českosloven-*

trestní komise nalézačí Ústředního národního výboru hlavního města Prahy č. 50 k usnesení o zproštění obvinění Václava Talicha z provinění proti národu eti.²⁴ Podle nálezu se nepodařilo prokázat, že Talich vstoupil do České ligy proti bolševismu dobrovolně, a bylo doloženo, že nesouhlas s členstvím v lize nemohl svobodně projevit. Talichovy styky s ministrem Emanuelem Moravcem a okupačními úřady, jež mu byly vyčítány, nepřesáhly meze dané funkce dirigenta a šéfa opery Národního divadla. Podvržen byl i článek v *Českém slově* z 29. listopadu 1940, v němž se měl Talich vyjádřit o nadřazenosti německé kultury nad českou a za který se mu dostalo 7. ledna 1941 pokárání z londýnského rozhlasu od Jana Masaryka: „Talichu, drž se takto a pust pero, namáčené v nacistickém inkoustu, nesluší Ti to.“²⁵ Talichův projev v rozhlasu v roce 1940 po návratu z výletu kulturních pracovníků do Říše a proslov při udílení státních cen 12. července 1942 trestní komise charakterizovala jako „nepřístojně chování, urážející národní cítění českého nebo slovenského lidu“, jež vzbudilo „veřejné pohoršení“. V tomto Talichově vystoupení, které se odehrálo v děsivé kulise masových poprav po atentátu na Heydricha, zazněla slova o „oplozujícím vlivu“ německé hudby na hudbu českou, odmítnutí hudby francouzské a ruské i výzva, aby se Češi postavili do jedné řady s tvůrci „nového ráje“ a nové Evropy. Talich tu také ocenil prezidenta Hácha, jenž svěřil vlast do rukou „geniálního vůdce Adolfa Hitlera“.²⁶ Komise nepřijala zpochybňení autorství obou vystoupení, jak se o to Talich pokoušel. Od trestního stíhání však upustila s odůvodněním, že obě vystoupení se odehrála pod nátlakem a že Talich jednal s úmyslem prospět národu.

Při pozdějších hodnoceních tohoto případu je obvykle Talich prezentován jako nevinná oběť záští naplněného Nejedlého. Není to obraz přesný. Pochopitelně, Nejedlý s gustem jmenoval v době Talichova uvěznění na místo šéfa opery Národního divadla Otakara Jeremiáše, jehož na post uvolněný po Ostrčilově úmrtí prosazoval již v roce 1935. Nejedlý nebyl jediným odpovědným ministrem, který dal najevo svůj postoj k celému případu. Se stejnou chutí v červnu 1947 odvolal Jeremiáše a na post šéfa opery vrátil Talicha Nejedlého nástupce a rival, tehdejší ministr školství a národní osvěty národní socialista Jaroslav Stránský. A v březnu 1948 následně vše vrátil zpět

ské vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý na první schůzi vlády dne 5. dubna 1945 v Košicích, Praha 1945, s. 16.

24 AHMP, f. Trestní komise vyšetřovací a nalézací Ústředního národního výboru hl. m. Prahy, sign. 36-116/1, l. 77.

25 NA, f. Masarykovi a Revilliodovi – Jan Masaryk, kart. 6. Masaryk rozjímal nad výtiskem Národní politiky (29. 11. 1940, pražské vydání, s. 4), jež uveřejnila Talichovi připisovaný projev zároveň s Českým slovem (29. 11. 1940, s. 2). V obou listech byla údajná Talichova slova prezentována jako interview se zpravodajem berlínského listu *Freude und Arbeit* Alfredem Blockem. V knižním vydání projevu Masarykovo pokárání Talicha chybí. Srv. Jan MASARYK, Volá Londýn, Praha 1946, s. 95–96.

26 Originál Talichova projevu je uložen in AHMP, f. Trestní komise vyšetřovací a nalézací Ústředního národního výboru hlavního města Prahy, sign. 36-116/1, l. 56–61.

zase Nejedlý. Hrála se krutá hra se dvěma nemocnými muži, kteří vlastně nebyli schopni funkci vykonávat – Václav Talich prodělal o Vánocích 1947 v dirigentském pokojíku Národního divadla mozkovou mrtvici²⁷ a také Jermiáš byl dlouhodobě indisponován po prodělání téhož onemocnění.

Do února 1948 se Nejedlý spíše vyhýbal přímým útokům na Talicha. Ty zůstaly vyhrazeny jiným, zejména Mirko Očadlíkovi, který se snažil možná odčinit před Nejedlým své válečné aktivity na poli hudby, jež jeho učitel nahlízel kriticky. V listopadu 1945 žádal o razantní postup vůči Václavu Talichovi, Zdeňku Štěpánkovi a jiným také tehdejší pracovník kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ Lumír Čivrný.²⁸ Ministru školství se kriticky zmínil o praxi lidových soudů, jež propouštěly provinilce na svobodu, čehož prý využívaly různé „živly“ k útokům proti lidovědemokratickému zřízení. Čivrný navrhl Nejedlému ustavení zvláštní vyšetřovací komise, jež by nezávisle na soudním postupu zveřejnila provinění chybujících umělců. Z nálezu komise mělo vyplynout, zda se obžalovaní smějí účastnit veřejného života. Nic nenasvědčuje tomu, že by tehdy ministr Nejedlý vyhověl „příkazu strany“, který mu adresoval jeho třicetiletý žák.

Přišel podzim 1948, komunistická strana dávala najevo, že přitvrdí kurz. V listopadu obvinil Nejedlý Talicha, že v Národním divadle přerušil organický vývoj „hudební architektury“, postavené na „realistickém základě“ a kulminující za jeho předchůdce Otakara Ostrčila.²⁹ Talichovi vyčetl, že rozmetal Ostrčilův operní ansámbel. Samotného Talicha vykreslil jako individualistu libujícího si v okázalostech a honosnosti, muže, jenž vnesl do Národního divadla anarchii, libovuli a neukázněnost. Nejedlý hodnotil kriticky adaptace Talichem prováděných hudebních děl, zejména děl Smetanových.³⁰ V té době to nebylo slovo do diskuse, ale ortel, proti němuž se Talich nemohl bránit. Po únoru 1948 byl Talich na podnět akčního výboru Národního divadla zbaven možnosti v instituci nadále působit. Možnost jeho uměleckého uplatnění byla ztížena. Že by byl Zdeněk Nejedlý iniciátorem tohoto postupu, nelze z pramenů dokázat. Talichův pozvolný návrat k umělecké práci, nakonec zaštítěný Václavem Kopeckým a podpořený mezitím zmoudřelým Čivrným, registroval ovšem Nejedlý se znepokojením. Na Talichovu obranu se po celou dobu stavěli někteří komunisté, v první řadě jeho přítel Emil František Burian.

Nejedlého postoj vůči Talichovi chápali někteří jako oživení starých hudebních bojů. „Kdybychom šli na kořen věci, celý problém by se projevil ve

27 Srv. Jaroslav PROCHÁZKA, *Talichovo desetiletí v Národním divadle*, in: Herberta MASARYKOVÁ (ed.), *Václav Talich – dokument života a díla*, Praha 1967, s. 178.

28 Dopis je obsáhle citován in: Jindřich ČERNÝ, *Osudy českého divadla po druhé světové válce. Divadlo a společnost 1945–1955*, Praha 2007, s. 71. Ten čerpá z: Karel VONDRAŠEK, *Sowjetisches Kulturmodell und das tschechische Theater 1945–1968*, sv. 2, Bohum 1999, s. 67. Originál se mi dohledat nepodařilo.

29 Zdeněk NEJEDLÝ, *O české hudební kultuře*, Var 1, č. 15, 15. 11. 1948, s. 451–452.

30 TÝŽ, *Ideové směrnice naší národní kultury*, tamtéž, č. 3, 1. 5. 1948, s. 75. TÝŽ, *Nový Dalibor*, Var 2, č. 6–7, 1. 4. 1949, s. 167–174.

dvojí koncepcí či dvojí linii českého hudebního života. Je to starý problém a vedl už dříve k několika prudkým bojům o smysl a význam české hudby vůbec. Na jedné straně zaměření artistní, na druhé straně účelové zaměření umělecké, spjaté nejúzeji s rozvojem národního života,³¹ sugeroval Mirko Očadlík, jenž usiloval o obnovení staré optiky boje mezi „dvořákovci“ a „smetanovci“. „Artistní linii“ označil jako „škodlivinu na duchu a těle národa“ a Talichův případ interpretoval jako případ politický, jakým byl právě již od roku 1935,³² kdy umělec získal funkci šéfa opery Národního divadla „cestou politického pozadí“, agrárnickou konspirací.³³ Očadlíkův názor byl Nejedlému blízký, nehlásil se k němu však otevřeně. Bránila mu v tom jeho pozice ministra, možná i dřívější negativní zkušenosti z hudebních bojů, jež mu nakonec nikdy nepřinesly nic dobrého, a v neposlední řadě i fakt, že vztahy s jeho žákem Mirko Očadlíkem byly poznamenány kritickým postojem Nejedlého vůči všem, kteří zůstali během války v protektorátu a neustali v kulturní práci. Značná část veřejnosti přijímala zúčtování se skutečnými i domnělými viníky se souhlasem.

Nejedlý byl v úloze mstitele přijímán nejednoznačně, jeho snaha o obnovu kulturních a vzdělávacích institucí ve válkou zničené zemi byla naproti tomu většinou vnímána pozitivně. Ne náhodou byl právě on požádán, aby promluvil při slavnostním znovuotevření Národního divadla v Praze 27. května 1945. Prvním představením byla Smetanova *Libuše*. S Nejedlého jménem bylo spojeno také rychlé obnovení výuky na vysokých školách, jež byly okupační mocí uzavřeny.³⁴ Sympatie Nejedlý získal svým odmítnutím omezovat počty studentů na školách, aby generace postižená válkou mohla rychle dostudovat, ale také zavedením nového systému stipendií či rozšířením kolejí a menz. Stál u založení nových vysokých škol, například u obnovení olomoucké univerzity,³⁵ zřízení lékařských fakult v Plzni a Hradci Králové i pedagogických fakult v Praze, Brně, Bratislavě a Olomouci. Založením pedagogických fakult se naplnily sny několika generací pedagogů o vysokoškolském vzdělání učitelů na všech typech škol.³⁶ Nejedlý podpořil také založení Vysoké školy uměleckoprůmyslové, Akademie muzických umění a Vysoké školy sociální a politické.

Široké sympatie si získaly některé jeho kulturní počiny, jež byly spojeny s národní symbolikou a národními hodnotami. Některé byly realizovány hned po válce, jiné až v době, kdy moc třímalá v rukou komunistická strana. Někdejší komunisty nepochopený stoupenc zestátnění Národního

31 Mirko OČADLÍK, *Věc Václava Talicha*, Tvorba 15, č. 39, 25. 9. 1946, s. 618.

32 TÝŽ, *Ještě kolem Talicha*, tamtéž, 1946, č. 41, s. 643.

33 TÝŽ: *Věc Václava Talicha*, tamtéž, č. 39, 25. 9. 1946, s. 616.

34 NA, f. KSC – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (dř. f. 100/24), arch. j. 1494, zápis z jednání vlády 25. 5. 1945. Také ostatní níže citované zápis ze zasedání vlády jsou uloženy na stejném místě.

35 K tomu srov. zápis ze zasedání vlády z 9. 11. 1945 a 1. 2. 1946.

Z posledně uvedeného zápisu vyplývá, že to byl Zdeněk Nejedlý, kdo navrhl, aby škola nesla název Univerzita Palackého.

36 Osnovu zákona o pedagogických fakultách schválila vláda 5. 2. 1946.

divadla v Praze prosadil nyní bez problémů zastátnění České filharmonie. U toho, že tomuto hudebnímu tělesu bylo odevzdáno Rudolfinum, budova, jíž za první republiky obýval parlament.³⁷ Politikové jako by ustupovali umělým. A postupně přicházely na řadu další budovy – symboly národa a jeho dějin: byla obnovena Bettlémská kaple, kde kázal Jan Hus (slavnostní otevření v roce 1954, o rekonstrukci rozhodla vláda v roce 1948), letohrádek v oboře Hvězda byl upraven jako Muzeum Aloise Jiráska (rekonstrukcí v letech 1949–1951 řídil Pavel Janák, na přípravě expozice se podílel Nejedlý), ve Strahovském klášteře vznikl v roce 1953 Památník národního písemnictví,³⁸ v letech 1946–1950 bylo pod vedením architekta Jaroslava Fragnera rekonstruováno Karolinum, sídlo univerzity. V roce 1949 byl schválen zákon, jímž byla zřízena Národní galerie. V roce 1952 byla založena Československá akademie věd.

Nejedlý jako významný člen komunistické strany oživoval národní hodnoty, nejednou jim ovšem dodával nové významy a stavěl je vedle symbolů nového sociálního řádu. Se samozřejmostí v padesátých letech například asistroval při otevření Muzea V. I. Lenina a Muzea Klementa Gottwalda. Nejedlý si cenil nových, „lidovědemokratických“ hodnot a respektoval i starší, národní, obrozeneccké či prvorepublikové tradice. Oceňoval například dva svátky, reprezentující dvě rozdílné epochy – 28. říjen a 9. květen.³⁹ Ještě v roce 1953, kdy připomínka na vznik Československa zmizela z kalendáře, řekl zetí Jaroslavu Kojzarovi: „28. říjen vznikl na ulici bez vědomí vědců. Není správné, že se potlačuje tak významná věc, jako je vznik samostatného státu.“⁴⁰

Nový smysl českých dějin čili O dědictví komunistů

Zdeněk Nejedlý se zabýval smyslem českých dějin již před první světovou válkou. Byl zaujat Masarykovou interpretací české otázky, od třicátých let ale začal ztotožňovat nadosobní řád českých dějin s objektivní zákonitostí, jak ji nalézali marxisté. Českoslovenští komunisté za druhé světové války i po jejím skončení stavěli na první místo národněosvobozeneccké úkoly, kritiku mítíili především proti národním nepřátelům a „zrádcům“. Politikové se znovu vraceли k heslům o odčinění Bílé hory a o dovršení národního obrození, jež prý planě slibovala první republika. Ještě za únorového převratu

37

Zápis z jednání vlády 7. 6. 1945 a 1. 2. 1946

38

Koncepce Památníku národního písemnictví od počátku padesátých let procházela změnami a 25. 6. 1959 řekl Nejedlý M. Červinkové o roli V. Pavláské: „Nikdy mu nezapomenu, že mně tak ublížil a proti mé vůli udělal Strahov.“ LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62.

39

Srv. např. Zdeněk NEJEDLÝ, 28. říjen – 9. květen, Tvorba 15, č. 44, 30. 10. 1946, s. 689.

40

Jiří KREŠTAN, „Když je řeba, jde se přes mravy.“ Zdeněk Nejedlý v deníčkách Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 285, záznam z 3. 11. 1953.

Jedním z klíčových textů, které interpretovaly vztah komunistů k národní minulosti po roce 1945, se stala Nejedlého stať *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa* z roku 1946. Zdeněk Nejedlý byl na to, aby se ujal tématu, připraven jako málokdo z vůdčích komunistů. České národní tradice vnímal jako tradice lidové, demokratické, revoluční, pokrokové, se silným prvkem sociálním. Nositeli národních tradic v českých dějinách byly Nejedlému lidové vrstvy, jejichž příslušníci pracují tak, že postupně „skládá se tak vrstva na vrstvu a vzniká společná linie“ a utvrzuje se „obdivuhodná jednota našeho národního vývoje“.⁴¹ Za „jediné kompaktní jádro národa“⁴² v moderní době pak pokládal dělnictvo. Nejedlý považoval komunisty za „hluboko zasazené“ do vývoje a „organismu našeho národa“, nepochyboval o tom, že jednají v souladu s potřebami lidu a dělnictva.⁴³ Jeho závěr byl nasnadě: „Komunisté stojí dnes v čele národa... My jsme opravdu pokračovatelé a v tom smyslu i dědici nejlepších i také nejnárodnějších snah a tužeb lidových vrstev a tím nejlepší složky našeho národa.“⁴⁴

Nejedlý se jako tolíkrát předtím hlásil především k tradici husitské a obrozeneccké. Šel v jejich aktualizaci tak daleko, že napsal: „Dnes by Hus byl hlavou politické strany a jeho tribunou by nebyla kazatelna, ale pražská Lucerna anebo Václavské náměstí. A jeho strana by byla velmi blízká – o tom můžeme být přesvědčeni – nám, komunistům.“⁴⁵ Husitství a národní obrození formovaly prý český národní charakter. Odraz národní povahy shledával Nejedlý (stejně jako před ním Masaryk) v české kultuře, především v literatuře a divadle. Přihlásil se ke Smetanovi, Němcové, Nerudovi, Hálkovi, Jiráskovi, Vrchlickému, Svatopluku Čechovi, Mánesovi, Alšovi, ale i k Sabinovi jako Smetanovu libretistovi a autoru *Duchovního komunismu*, a také k Máchovi, který „jako bleskem vpadel do české poezie a zůstal v ní vůdčím duchem právě tím, že odhalil hlubiny a strašné hlubiny lidských vášní i lidských osudů a že udeřil ve tvář všechnu tu lež o kráse a lahodě současné společnosti.“⁴⁶ K obsáhlému výkladu o klasické české kultuře Nejedlý přilepil jediný řádek se jmény několika „soudruhů-spisovatelů“ – S. K. Neumanna, Ivana Olbrachta, Vítězslava Nezvala, Heleny Malířové a Marie Majerové.⁴⁷

41 Zdeněk NEJEDLÝ, *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*, Praha 1946, s. 17.

42 Tamtéž, s. 16.

43 Tamtéž, s. 17.

44 Tamtéž, s. 19. Srv. též s. 44.

45 Tamtéž, s. 22. Reprezentanty „pravého češtví“ byli Nejedlému tábore. Tamtéž, s. 9.

46 Tamtéž, s. 34. Nejedlého chápání Máchy, proměňující se v průběhu času kladením akcentů při hodnocení velkého básníka, je zajímavým tématem. Jeho podrobné hodnocení se ovšem vymyká tématu této monografie. Odkáži alespoň na studii, jež se s problémem výborně vypořádala: Dagmar MOCNÁ, Nejedlého Mácha, Česká literatura 34, 1986, č. 6, s. 511–521.

47 Zdeněk NEJEDLÝ, *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*, Praha 1946, s. 37.

Do vějíře národních tradic se vešel Nejedlému i Masaryk. Ten měl podle něj stejný osud jako komunisté – byl také vyloučován z národa a napadán, když se „snažil vyvésti naši společnost a celý národ z louže, do níž jej naše buržoazie zavedla“.⁴⁸

Bыло legitimní, že komunisté chtěli být vůdčí silou národa a slibovali respektovat potřeby lidu. V tom se nelišili od jiných stran. Nejedlého text ale obsahoval několik znepokojivých momentů. Hned v úvodu se v něm uvádí: „My ne každého a ne všechny pokládáme za národ a národní lidi. My víme, že národ je složen ze tříd, že je složen i z rozličných vrstev, a že tyto třídy a vrstvy nestejně representují národ a ne všechny stejně jsou nositeli národních tradic.“⁴⁹ Vizi rozrůznění národa vyhrotil: „Říjnová revoluce r. 1917 rozřízla naši společnost již zcela ostře ve dva protichůdné tábory: protlidový, reakční, a proto protisovětský, a lidový, národně revoluční, prosovětský.“⁵⁰ Odtud byl už jen krůček k ocenění „svaté nenávisti, nenávisti ke zlu a k těm, kdo sejí a působí zlo,“ jež prý je typickým rysem českého národního charakteru.⁵¹

Nechyběl výpad proti intelektuálům: „Lidový člověk myslí daleko prostěji, a proto i správněji než někdy inteligent,“ jenž „rozkládá a rozleptává“ diskuse.⁵² Nejedlý tu jmenovitě kriticky zmínil historiky, kteří prý obhajovali pobělohorskou éru – Josefa Pekaře, Zdeňka Kalistu a Bohdana Chudobu.⁵³ Podle něho v českých dějinách zela mezi husitstvím a obrozením propast „temna“. Historik Jaroslav Werstadt nedlouho poté upozorňoval na to, že Nejedlý vytváří „polovidoucí, jednookou historii“, že vidí jen to, co odpovídá předem dané představě.⁵⁴ Polaritní, přísně selektivní Nejedlého vnímání připravovalo půdu pozdějšímu boji proti vnitřnímu nepříteli pod praporem stalinismu.

Nejedlého koncepce kořenila v nacionálním rámci, jakkoli se hlásila také k radikálněsocialistickým principům. Byl přesvědčen o tom, že česká národní tradice je v mezinárodním kontextu výlučná a jedinečná. „Ne každý národ má takto vyhraněnou tradici jako my. Mluvíval jsem již kdysi o tom se soudruhy z jiných národů, a často až se závistí pozorovali, co pro nás, české komunisty, znamená např. stále živá v našem lidu tradice husitská. Zvláště smutně na tom byli němečtí soudruzi, neboť u Němců není vůbec tradice, jež by vedla až takto do nejnovější doby jako u nás a stále v souhlase s novými pokrokovými snahami lidovými a národními.“⁵⁵ Němcům i Polákům podle něj chybí typicky český demokratismus. Nejedlý odmítal hrdeny typu Konrada Wallenroda, který sloužil Řádu německých rytířů, aby je

48

Tamtéž, s. 42.

49

Tamtéž, s. 6–7.

50

Tamtéž, s. 32.

51

Tamtéž, s. 42.

52

Tamtéž, s. 24.

53

Tamtéž, s. 30.

54

Jaroslav WERSTADT, *Jednooká historie*, Svobodný zítřek 3, č. 9, 27. 2. 1947, s. 1–2.

55

Zdeněk NEJEDLÝ, *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*, Praha 1946, s. 17. Srv. též s. 19–20.

Do Nejedlého konceptu se nevešli Slováci – adjektivum „slovenský“ v textu není vůbec použito, osamoceno tu ční jediné slovenské jméno, a to ve výčtu lidových rebelů jméno Jánošíkovo.⁵⁷ Když později, 10. května 1951, uvažoval Nejedlý před Jaroslavem Kojzarem o stipendiích, jež chtěl vypsat na řešení historických témat, zamítal Kojzarovy náměty ze slovenských dějin slovy: „Jde o jiné věci, o fundament. Slováci nemají Palackého a to je to. Tohle všechno nemá základ.“⁵⁸

Přestože Nejedlého projevy po roce 1945 obsahovaly momenty nesnášenlivosti a konfrontace, mnohým se jevily jako most k národní minulosti a výraz respektu ke kulturním hodnotám, jako platforma, na níž se mohly sejít vlastenecké síly širokého spektra. Nemalá část intelektuálů a kulturních činitelů přijímala Nejedlého vstup do vysoké politiky s nadějemi. Ostře odmítavých hlasů vůči němu nebylo mnoho. Často traktovaný výrok Františka Halase „Zdeněk Nejedlý z emigrace, já do emigrace!“⁵⁹ byl sice podložen vzájemnou averzí, jejíž kořeny tkví v době společného pobytu v republikánském Španělsku, ale vyznění tohoto a podobných výroků je oslabeno konformními projevy, s nimiž k údivu přátel vystupoval básník zaměstnaný jako vysoký úředník na Kopeckého ministerstvu informací.⁶⁰ Rozpolcenost v soukromých a veřejných projevech lidí se stala častější po roce 1948. Litomyšlský rodák, spisovatel Čestmír Jeřábek, svěřoval kousavé inkvitivy vůči Nejedlému svému deníku, současně mu však psal servilní blahopřání k narozeninám.⁶¹

„Jste zahradník, kterému se bohatě urodilo z každého semínka, které vložil do naší pěkné země. Počasí nepočasí, sucho nesucho, všechno vzešlo, všechno nese plody. Kdo z velkých lidí na světě měl to štěstí, aby se ve zdání dožil pohledu na sady a vinice, které sám založil, bez plotů a zdí, každému přístupné?“ Tato vřelá slova adresoval Zdeňku Nejedlému 10. února

56 Tamtéž, s. 39.

57 Tamtéž. Nejedlý odkazoval na Mahenův literární obraz zbojníka.

58 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mravy.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, č. 4, 2011, s. 265.

59 Cit. z: Michal BAUER, *Tíseň tmy aneb halasovské interpretace po roce 1948*, Praha 2005, s. 92. Má jít o Halasův výrok, který zprostředkoval na přelomu šedesátých a sedmdesátých let Ludvíku Kunderovi Josef Palivec. Srv. též s. 148.

60 „Co je u Tebe pravda, to, co jsme si povídali onehdy ve Slavii, nebo to, cos teď napsal? Která z těch dvou tváří je Tvá tvář pravá a autentická?“ psal Halasovi vycítavě Zahradníček 10. 11. 1948. Jan WIENDL – Jan KOMÁREK (ed.), *Není dálky... Vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka z let 1930–1949*, Praha – Litomyšl 2003, s. 98–99.

61 Srv. Čestmír JEŘÁBEK, *V zajetí stalinismu. Z deníků 1948–1958*, Brno 2008, s. 95, 109–110, 115, 131, 134, 193, 231, 234, 256–257. MÚ AAV, f, Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 1107, kart. 23. Negativní výroky v denících Jeřábka jsou z let 1950–1954, blahopřejné listy z let 1948 a 1958.

1953 v blahopřání k pětasedmdesátým narozeninám Jan Werich.⁶² I na veřejnosti Nejedlému prokazoval úctu. Ten se však dozvídal, že stranou se mu populární herec posmívá. Františku Červinkovi se Nejedlý svěřil, že více si váží Jiřího Voskovce, který se ctí odešel, když viděl, že v novém režimu by nechtěl působit.⁶³ Později, když už to nebylo nebezpečné, při jedné ze svých proslulých forbín s Miroslavem Horníčkem stál Werich před oponou s jablíčkem v ruce: „Je to starý, scvrklý a kyselý: no jó – je to NEJEDLÝ...“⁶⁴ I takovou podobu má české hrdinství. Připomeňme, že Červinka považoval Werichovo češtství za typičtější než Voskovcovo. Při pohledu na stohy oslavních dopisů, jimiž byl Nejedlý zasypáván po roce 1945, se vtírá úvaha o ohebnosti, přizpůsobivosti a služebnosti, bylinkách tak často bujících na českých luzích. Čtení jásavých tirád a halasných hymnů, jež tak libě zněly uším oslavencovým, je v některých případech téměř zdrcující, zvláště pokud si uvědomíme, že pero vedla přečasto ruka mužů, již byli u nás k vidění v pázích heroických, s pěstmi bojovně zaťatými a očima vášnivě planoucíma. Kolik z nich ve společnosti žertovalo na účet „rudého dědka“, aby pak v tichém ústraní přičinlivě zaplňovalo list papíru úhlednými literami? Nejedlému se příliš často dostávalo ujištění o tom, že je respektován jako národní vůdce.

Je nutno připomenout, že „Nejedlého“ platforma nebyla nová, navazovala na jeho aktivity z první republiky, při nichž se scházel s řadou mužů a žen bez ohledu na jejich politickou příslušnost. Mnozí s ním šli zcela samozřejmě i ve chvíli střetu v únoru 1948. V provolání z 25. února 1948 se celá plejáda komunistických a dalších levicových intelektuálů hlásila k dílu „na československé cestě k socialismu“, k obnovení „pokojného vývoje k nové, vyšší formě národní i lidské svobody“, k „novému slovanství“.⁶⁵ Signatářem výzvy byl pochopitelně Zdeněk Nejedlý, podpořili ji také Theodor Bartošek, E. F. Burian, Jiří Frejka, Jarmila Glazarová, František Götz, František Halas, Bohuslav Havránek, Antonín Hobza, Adolf Hoffmeister, Vladimír Holan, Jindřich Honzl, Karel Konrád, Václav Kopecký, Jiří Kotalík, Vincenc Kramář, Otomar Krejča, Jiří Kroha, Herberta Langová-Masaryková, Lubomír Linhart, Saša Machov, Marie Majerová, Bohumil Mathesius, Dana Medřická, Jan Mukařovský, Josef Munclinger, Miloš Nedbal, Vítězslav Nezval, Mirko Očadlík, Ivan Olbracht, Vladimír Outrata, Vojtěch Pavlásek, Jan Pivec, Jindřich Plachta, Vladimír Procházka, Ferdinand Pujman, Václav Rabas, Ladislav Rieger, Václav Řezáč, Ladislav Štoll, Jiří Taufer, Josef Toman, Géza Včelička, Jaroslav Vojta, Václav Voska, Jiří Voskovec, Václav Vydra starší a mladší, Jan Werich, Otakar Zich mladší a další. S řadou z nich jsme se již v textu této knihy setkali. Podobný okruh lidí zaznamenáme i na poradě představitelů politických stran, zájmových a odbojových

62 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, kart. 72.

63 František ČERVINKA, Zdeněk Nejedlý, Praha 1969, s. 318–319.

64 Cit. podle Jaroslav SMOLKA, Recepce díla a osobnosti Zdeňka Nejedlého, Hudební rozhledy 61, 2008, č. 12, s. 51.

65 Kupředu, zpátky ni krok! Tvorba 17, č. 8, 25. 2. 1948, s. 150.

Fakt, že vlastenecká hesla byla u nás po roce 1945 – a vlastně již za války a v jistém ohledu od třicátých let – postavena nad tradiční třídní a socialistické slogan, je nesporný. Promíšení národních a sociálních cílů se dělo ovšem v různých obdobích rozdílným způsobem. Ucelená teorie specifické české či československé cesty k socialismu respektujícímu národní podmínky a tradice formulována nebyla. Po únorovém převratu v roce 1948 se potom téma komunismu s národními rysy stalo brzy tématem nevhodným – došlo k roztržce s Jugoslávií, zbytek východního bloku se začal stmelovat ve vidině blížící se nové světové války. Mýtus o samostatné koncepci českého či československého komunismu, jejímž upřímným stoupencem byl po válce údajně i sám Gottwald, o koncepci, jež musela být násilně potlačena zvěční sovětským tlakem, byl z velké části dodatečně vytvořený, lichotivým obrazem, vyhovujícím části reformátorů šedesátých let a jejich sympatizantů. Marie Švermová ve svých vzpomínkách píše: „S koncepcí samostatné československé cesty k socialismu jsme se v roce 45 vraceli domů, a s ní jsme straně získali podporu nejširších vrstev našeho obyvatelstva. Bohužel, naše tehdejší představy o samostatné politice se neuskutečnily. S počínající studenou válkou na rozmezí čtyřicátých a padesátých let naše snaha o vlastní specifickou cestu byla zlikvidována včetně jejích protagonistů.“⁶⁷ Zničení perspektiv specifické cesty socialismu tedy spojuje s likvidací Slánského garnitury, jejíž byla sama součástí. Tento názor nemohl vyhovovat činitelům, kteří byli ve spojení se skupinou Václava Kopeckého a kteří naopak Slánskému, Barešovi a Švermové vyčítali necitlivost vůči národní kultuře a mechanické přenášení sovětských vzorů. Oba pohledy jsou zjednodušující.

Přes skepsi, s níž přistupujeme k vizi zvláštní cesty k socialismu v Komunistické straně Československa,⁶⁸ můžeme v letech 1945–1948 jisté motivy

66

NA, f. Národní fronta – ÚV 1945–1968, kart. 1.

67

Marie ŠVERMOVÁ, *Vzpomínky*, Praha 2008, s. 178–179.

68

Na tomto místě je třeba připomenout, že koncepci československého socialismu rozvíjela také například národněsocialistická strana. Tvůrcem jejího nového programu byl Otakar Machotka. Problém však byl s praktickým uplatněním její politiky. K jejímu vývoji po roce 1945 naposledy Jiří KOCIAN, *Ceskoslovenská strana národně socialistická v letech 1945–1948. Organizace, program, politika*, Brno 2002.

specificky českého či československého socialismu zaznamenat. Jsou důkazem toho, že toto téma skutečně mezi komunisty rezonovalo. Nejedlého projev *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa* z roku 1946 můžeme zařadit po bok jiných dobových textů, jež se vyjadřovaly ke specifiku vývoje v Československu. Například Gustav Bareš v projevu nesoucím slibný název *Naše cesta k socialismu*, jenž zazněl na I. konferenci ideových a výchovných pracovníků KSČ 9. ledna 1948 (tedy nedlouho před plánovanými volbami), se omezil na výklad leninských dogmat, jako byl princip vedoucí úlohy dělnictva a komunistické strany v národněosvobozeneckém boji či spojenectví se Sovětským svazem.⁶⁹ Fakticky jediné specifikum, jež připustil, byla možnost rozvoje revoluce pokojnou cestou vyplývající z oslabení reakce. Zdeněk Nejedlý interpretoval české národní tradice jako tradice lidové, demokratické, pokrokové, se silným prvkem sociálním. Na stejné konferenci v lednu 1948, kde mluvil i Bareš, uvedl, že komunistická strana je strana národní a komunisté že jsou nejlepšími reprezentanty národa.⁷⁰ Vyzdvihl odkaz husitství a národního obrození, jež prý položily základ národnímu charakteru, ale vyzvedl i Masaryka, jemuž Bareš ve svém projevu adresoval výtku. Nejedlý vnímal přechod k socialismu jako přirozené vyústění českých dějin. V Barešově referátu je zřejmý přístup „z druhé strany“, důraz klade na dominanci komunistického pohledu na národní dějiny, na jeho vnucení národu, na prosazení ideologie marxismu-leninismu v národním prostředí.

V tomto směru byl Barešův názor bližší názoru, který na konferenci vyslovil Václav Kopecký.⁷¹ Ten však přece jen zmínil potřebu navazovat na hodnoty minulosti a mnohomluvně se přihlásil dokonce k Masarykovi.⁷² Kopecký se zamyslel nad otázkou specifické, „Gottwaldovy“ cesty k socialismu ve srovnání s jinými lidovými demokraciemi. Byl přesvědčen o tom, že se od nich nelišíme smyslem a programem revolučních změn ani podstatou režimu.⁷³ „Jdeme k socialismu cestou složitější a těžší vzhledem k našim podmínkám,“ uvedl.⁷⁴ Československo se mu zdálo příkladem pro pracující na Západě. „Při záruce opory lidových mas, při záruce síly a moci lidu se ukázalo možným i v Československu jít k socialismu cestou nové demokracie, cestou pokojnou, nenásilnou, a nikoli cestou diktatury proletariátu.“⁷⁵ Jde o poměrně jemné nuance, jež měly ovšem dopad na praktickou politiku.

69

Gustav BAREŠ, *Naše cesta k socialismu*, Praha 1948, s. 7–12.

70

Srv. také TÝŽ, *Sovětský svaz a naše samostatnost*, Praha 1947. Zdeněk NEJEDLÝ, *Odkaz našich národních dějin*, Praha 1948, s. 3.

71

Srv. Václav KOPECKÝ, *Zápas o nové vlastenectví. Referát na konferenci ideových pracovníků KSČ v Praze dne 9. ledna 1948*, Praha 1948, s. 4–5.

72

Tamtéž, s. 13–17 a 49–51.

73

Tamtéž, s. 40.

74

Tamtéž, s. 41.

75

Tamtéž, s. 42.

Na kapitánském můstku aneb Doživotní ministr

Existují způsoby, jak jednoduše vyložit Nejedlého přítomnost a úlohu, kterou hrál v nejvyšších patrech politiky. Ten nejprostší je prohlásit jej za agenta řízeného z Moskvy. V jednom z titulů špionážní literatury, se staveném jakýmsi JABem, čteme: „Granovskij uvádí..., že byl instruován o tom (!), že Gottwald, Nosek, Svoboda, Kopecký, Nejedlý jsou v sovětských službách. Ze (!) nezavázанého byl označen jen Fierlinger, ale o tom (!) si byla Moskva jistá, že vzhledem ke svým ambicím nezpůsobí nikdy žádné potíže.“⁷⁶ Nejedlý s jinými pohlaváry figuruje v knize jako „přímý agent“ sovětské tajné služby.⁷⁷ V knize uprchlého důstojníka NKVD Anatolije Michailoviče Granovského, z níž JAB čerpá, je instruktáž, již dostal před odjezdem do Československa v dubnu 1945 od nadřízeného majora Kulagina, vyličena jinak: „Výměnou za Stalinův slib nezasahovat do politiky v Československu jmenoval československý prezident Beneš Fierlingra předsedou vlády, Gottwalda prvním místopředsedou, generála Svobodu ministrem obrany, Noska ministrem vnitra, Kopeckého ministrem propagandy a Nejedlého ministrem školství. S výjimkou Fierlingra to byli naši lidé, a pokud šlo o Fierlingra, na základě zkušenosti s ním coby československým velvyslancem v Moskvě Kreml nepochyboval, že ho také využije. Dověděl jsem se, že není komunista, ale že je nesmírně ambiciozní a také vyložený oportunist.“⁷⁸ „Naši lidé“ tu znamená „komunisté“. Kulagin ostatně Granovskému kontakt s komunistickými členy vlády výslově zakázal.

Po Granovského příjezdu do Prahy jej jeho nadřízený seznámil se špióny, jež naverboval a s nimiž spolupracoval. Prahu Granovskij opustil za rok, v dubnu 1946. Za velkého znalce poměrů jej tedy pokládat nebudeme. Překvapivé objevy v archivech sovětské tajné služby pochopitelně nelze vyloučit, přesto ani fakt případné registrace Nejedlého jako agenta NKVD by nás nezbavil povinnosti klást si další otázky. Uspokojivý není ani pohled Vladimíra Čermáka, který nabízí jiné jednoduché řešení – Nejedlého označuje za „abnormálního“ či „devianta“: „Jako mnozí psychicky narušení lidé i Nejedlý uměl své problémy s touto diagnózou dobře skrývat. Je pozoruhodné, jak to v poválečné době bylo snadné. Jako by to, co občas sděloval a co někdy i napsal, bylo v té době vnímáno jako normální a jako by se to od něj i očekávalo... Byl symbolem své doby, která jej svojí šíleností nejspíše

76

František AUGUST – JAB, *Ve znamení temna. Sovětská špionážní a podvrátná činnost proti Československu v letech 1918–1969*, Praha 2001, s. 179.

77

Tamtéž, s. 408.

78

Anatolij Michailovič GRANOVSKIJ, *Byl jsem agentem NKVD*, Jindřichův Hradec 2003, s. 239–240. Granovského líčení je zčásti fantaskní. Personální složení vlády nebylo výsledkem přímé dochody Stalina s Benešem, Ludvík Svoboda nebyl v tu dobu členem KSC, Kopecký byl ministrem informací, ne „propagandy“.

vychylovala ještě o něco víc než jeho chemie.“⁷⁹ V Čermákově poněkud pochmurném světě se ostatně plouzí více přízraků – i Edvard Beneš je podle něj „deviant“ s řadou „defektů“ a také on (jako Nejedlý) vládne „nadprůměrnou schopností tzv. zametat stopy za svými chybami“.⁸⁰

Zdeněk Nejedlý se do Prahy 10. května 1945 vrátil jako ministr školství a národní osvěty.⁸¹ V této funkci setrval ovšem jen do voleb v roce 1946, po nich byl postaven do čela resortu sociální péče. Na původní post jej vrátilo únorové vítězství komunistické strany v roce 1948 (od července 1948 se resort nazýval ministerstvo školství, věd a umění) a setrval na něm do konce ledna 1953. Několik měsíců zastával funkci náměstka předsedy vlády, od poloviny září 1953 se mohl honosit titulem ministra bez portfeje.⁸² V literatuře se setkáváme s obrazem Zdeňka Nejedlého disponujícího neomezenou mocí.⁸³ Detailnější pohled, poodhalující mocenské vztahy, tuto představu koriguje, byť jej spolupracovníci lichocením udržovali v iluzi vlastní velikosti. Takto například popisoval působení Zdeňka Nejedlého v době, kdy byl ministrem sociální péče, jeho osobní tajemník Karel Hanuš: „Od pracovního stolu ministra kabinetu jdou nejen do jednotlivých odborů ministerstva myšlenky a direktivy, kterými Zdeněk Nejedlý, kapitán lodi, řídí plavbu sociální péče ve dvouletce, ale vycházejí odtud i rady a příkazy jednoho z velitelů kulturní fronty – vědecké i umělecké.“⁸⁴ Hanuš byl ostatně svým šéfem tak uchvacen, že se mu v jednom dopise svěřil, jak o něm v noci snívá: „Každý rok se mi o dovolené o Vás zdává... Jednou jsme se moc a moc v nějaké společnosti smáli a jednou jste byl vážný a přísný, něco jsme jakoby nedobře udělali a Vy jste svým způsobem nás otecky káral.“⁸⁵

„Kapitán“ na velitelském můstku často chyběl. Jeho denní programy byly přeplněny veřejnými projevy, schůzemi a shromážděními, oficiálními setkáními a audiencemi, recepcemi, kladením věnců, vítáním občánků, návštěvami kulturních podniků... Kromě vládních funkcí na něm spočívalo v letech 1945–1962 břemeno povinností člena ústředního výboru KSČ a v letech 1946 až 1954 jeho předsednictva. Od roku 1945 byl poslancem parlamentu. Přednášel na Univerzitě Karlově, v srpnu 1945 byl zvolen předsedou České akademie věd a umění a v roce 1952 se konečně dočkal postu prezidenta – v takto nazvané funkci byl postaven v čelo nově ustavené Československé akademie

79 Vladimír ČERMÁK, *Operace Únor 1948. O trávě pod asfaltem, izraelském faktoru, ruských archivech a o vědě nevědě*, Praha 2010, s. 89.

80 Tamtéž, s. 104.

81 K triumfálnímu uvítání vlády svr. Albert PRAŽÁK, *Politika a revoluce. Paměti*, Praha 2004, s. 140–141.

82 Ministr „bez kresla“, tedy nepověřený správou některého z resortů. Václav ČERNÝ, *Paměti*, sv. 3. 1945–1972, Brno 1992, s. 226; svr. též Antonín KRATOCHVIL, *Žalují*, sv. 2. *Vrátit slovo umlčeným*, Praha 1990, s. 22.

84 Karel HANUŠ, *Zdeněk Nejedlý očima osobního tajemníka*, in: *O Zdeňku Nejedlému. Stati a projevy k jeho sedmdesátinám*, Praha 1948, s. 271.

85 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 321, Hanušův dopis z 10. 2. 1957.

věd. V srpnu 1945 stanul v čele Slovanského výboru Československa, v únoru 1948 se stal předsedou Svazu československo-sovětského přátelství, do něhož vplynuly Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a Svaz přátele SSSR. Ve stejné době se stal členem Ústředního akčního výboru Národní fronty. O rok později zasedl v Československém výboru obránců míru. Je třeba zmínit, že prakticky všechny vyjmenované funkce byly funkciemi doživotními. Je nutno rovněž připomenout, že pracovní výkonost Zdeňka Nejedlého ve vládních funkcích značně omezoval i jeho zhoršující se zdravotní stav.

335

Pomineme-li úkoly ceremoniální či administrativní a necháme-li stranou řadu kulturních počinů, jímž se věnujeme na jiném místě, vyvstává úkol posoudit dopady legislativních změn, jež je možno spojovat s jeho působením v ministerských funkcích. Období let 1945–1953, kdy byl Nejedlý nominálně významnou politickou figurou, představovalo období, v němž došlo k zásadní proměně právního prostředí české a slovenské společnosti. Je otázkou, na kterých legislativních opatřeních se Nejedlý výrazně podílel, ke kterým dal dokonce podnět a u kterých byl naopak pouze „poslem“, jenž doručil návrhy do vlády a do parlamentu. Nedostatečná zpracovanost příslušných archivních fondů a fakt, že nejsou dochovány všechny adekvátní dokumenty, výzkum značně limituje. Obecně lze říci, že legislativní opatření v kulturní, školské a sociální oblasti byla trojího druhu. Především šlo o obnovu fungování společnosti po válečném „vykolejení“, dále o uplatnění modernizačních trendů, často až překvapivě souběžných s trendy ve vyspělých západních zemích, a v neposlední řadě se zde především po roce 1948 setkáme s projevy radikálněsocialistických a autoritářských tendencí.

Z oblasti sociální péče, již Nejedlý ovlivňoval jako resortní ministr v letech 1946–1948, je nutno zmínit významný zákon o organizaci péče o mládež, a především opatření v oblasti národního pojištění završená přijetím zákona č. 99/1948 o národním pojištění v polovině dubna 1948. Jak připomína Lenka Kalinová, uvedený zákon byl sice přijat v době, kdy Nejedlý již nebyl ministrem sociální péče, ale byl připravován v letech 1946–1947. Poprvé předložil Nejedlý osnovu zákona o národním pojištění 18. října 1946, kdy ovšem proti ní vznesli námitky Petr Zenkl a Adolf Procházka. Na přípravě zákona pracovali vynikající domácí i zahraniční odborníci, výzkumné ústavy a odborné skupiny, o jeho základních principech se diskutovalo v odborných časopisech.⁸⁶ Zákon spojující opatření v oblasti nemocenského a důchodového pojištění byl, jak konstatuje autorka, již od podzimu 1948 napadán jako neodpovídající podmínkám nastoleného „ostrého kurzu“.⁸⁷ Radikálům vadilo, že zachovává výhody státních a veřejných zaměstnanců a že je postaven důsledně na občanském, tedy nikoli třídním principu. Po roce 1948, již po Nejedlého odchodu, proběhly na ministerstvu sociální péče čistky a reorganizace a v roce 1951 bylo zrušeno. V průběhu padesátých let došlo potom k úpravám ve směru k „sovětizaci“ systému národního pojištění. Jakub Rákosník srovnal uplatňování systému sociální ochrany v mezinárodním

86

Lenka KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, Praha 2007, s. 90–91.

87

Tamtéž, s. 114.

měřítku a odmítl spojovat principy nivelačace a centralizace, které se v Československu uplatnily po roce 1945, pouze s ideologií marxismu-leninismu. Centralizace a rovnostářství jsou podle něho vlastní všem systémům, které se tehdy v Evropě inspirovaly Beveridgeovým programem sociálního pojištění, jenž se stal východiskem i pro naši zemi.⁸⁸

Stejně jako v případě sociální péče, také v oblasti školství, již lze považovat za Nejedlému nejbližší, se setkáváme se směsicí legislativních opatření k napravě válečných škod, kroků obecně modernizačních i ideologicky motivovaných. Veřejnému mínění u nás však v současnosti dominuje představa jednoznačná: „Vysokoškolský profesor Zdeněk Nejedlý, vášnivý komunista... ve funkci ministra školství jako málokdo jiný poškodil českou vzdělanost,“ zní ortel spisovatele Ivana Klímy.⁸⁹ Temný obraz rozšířil hlavně Václav Černý, jenž označil Nejedlého za „zlého ducha“ školství a „prznitele stavu“ učitelského.⁹⁰ Hesla o demokratizaci školství a jednotné škole byla prý floskulemi, za nimiž se skrýval „úmysl otrocky napodobit školu sovětskou, a rovnou ji okopírovat na všech jejích stupních“.⁹¹ Pod Nejedlého křídly triumfovali nedovzdělaní „podučitelé“, ničící ve světě ceněný systém. V tom u Černého slyšíme ozvuk staré zášti vysokoškolských a gymnaziálních profesorů vůči učitelům z obecných a měšťanských škol, protože učitelé nižších stupňů byli vždy přístupnější reformnímu hnuti.

Nejedlý udržoval již před rokem 1938 kontakty s levicově orientovanými učiteli, sdruženými v Socialistickém sdružení učitelském, jež bylo ustaveno v roce 1923 a v roce 1934 přijalo název Učitelská unie.⁹² Funkcionáři spolku byli třeba Ladislav Hanus, Ladislav Koubek, František Rajtr, Antonín Kurš, Bohuslav Kádner, Václav Jaroš, Adolf Zajíc či Karel Hanuš. S některými z nich jsme se setkali i v jiných spolcích, v nichž byl činný za první republiky Nejedlý, někteří publikovali v jeho *Varu* či v *Učitelských novinách*. Činovníci levicového učitelského hnuti se uplatnili i po druhé světové válce – učiteli byli i Nejedlého dlouholetý náměstek Vojtěch Pavlásek, jeho osobní tajemník Václav Pekárek, pozdější vedoucí tajemník Československého svazu spisovatelů, i další Nejedlého tajemník, zetě Jaroslav Kojzar.

Klíčovou normou, která ovlivnila podobu školství na několik desetiletí, se stal zákon č. 95 z roku 1948. Stejně jako základní norma v oblasti sociální péče, zákon o národním pojištění, byl i školský zákon schválen až po „Vítězném únoru“, konkrétně 21. dubna 1948. Jako zpravodaj kulturního a informačního výboru parlamentu jej uvedl Ladislav Koubek, v té době předseda Svazu zaměstnanců školství a osvěty Revolučního odborového hnuti, poslanec za KSČ. O zásadách školské reformy se diskutovalo od roku 1945 a v mnohém se navazovalo na polemiky, které probíhaly již dříve. Poradcem

88

Jakub RÁKOSNÍK, Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960, Praha 2010, s. 95. Srv. též s. 17, 243–244 a 274.

89

Ivan KLÍMA, Moje šílené století, sv. 1, Praha 2010, s. 312.

90

Václav ČERNÝ, Paměti, sv. 3. 1945–1972, Brno 1992, s. 516.

91

Tamtéž, s. 259.

92

Údaje o spolku a jeho činovnících lze čerpat z: AHMP, f. Spolkový katastr, sign. IX/547, kart. 377.

Zdeňka Nejedlého, ale i Jaroslava Štránského, jenž byl ministrem školství v letech 1946–1948, byl například profesorem University Karlovy v Praze Václav Přihoda, vynikající znalec americké psychologie a pedagogiky a od roku 1929 zakladatel reformních měšťanských škol v Praze. Jeho vztah s Nejedlého ministerstvem ovšem nebyl, jak upozorňuje Vladimír Čermák, bez konfliktu.⁹³ Nejedlému byl blízký jiný znalec pedagogiky, profesor Otakar Chlup, jehož sí síce i Václav Černý.⁹⁴ Idea jednotné školy byla po druhé světové válce sdílena širokým spektrem politiků (významně se k ní blížil i prezident Edvard Beneš).

Školský zákon v jisté míře odrážel moderní trendy pedagogiky. „Jednotná škola, chápána především jako jednotnost doposud organizačně různorodých nižších stupňů školní výukové, byla směrována k naplnění základního cíle. A tím mělo být to, aby se každému dítěti, které by bylo svým nadáním způsobilé k dalšímu studiu, dostalo – bez rozdílu sociálního původu a hospodářských poměrů – po celou dobu jeho povinné školní docházky takového přípravného vzdělání, aby mu byla zachována možnost v dospělém věku ve studiích pokračovat.“⁹⁵ uvádí historik František Morkes.⁹⁶ Vystihl postanu reformy i přičtuje její přitažlivosti pro učitele a širší veřejnost.⁹⁷ Ostatně i Eduard Táborský, blízký spolupracovník Beneše, s odstupem let oceňil, že reforma z roku 1948 chtěla využít zkušeností československého školství a zachovat jeho vysokou úroveň i za cenu, že v něm budou moci příspobit osobnosti z „buržoazní éry“.⁹⁸ Stejně jako zákon o národním pojištění se stal brzy i školský zákon z roku 1948 terčem nelibosti. Na schůzi širšího předsednictva ÚV KSCB 8. listopadu 1948 požadoval Gustav Bareš, aby systém škol umožnil „přemandlovat“, přeměnit lidí v duchu nového světového názoru.⁹⁹ Zajímavý je zejména jeho atak na autonomii vysokých škol a nesesaditelnost profesorů. Bareš rovněž požadoval přijmout opatření k nástupu dělnických kádrů na vysoké školy a masovému náboru dělnického dorostu. Rudolf Slánský dával na stejném zasedání ke zvážení zkrátit povinnou školní docházku po sovětském vzoru tak, aby končila ve 14 letech.

-
- 93 Srv. Vladimír ČERMÁK, *Opravy Únor 1948. O hravé pod oslavou, izrgelském faktoru a v vědě nevědě*, Praha 2010, s. 96–97.
94 Václav ČERNÝ, *Paměti*, sv. 3. 1945–1972, Brno 1992, s. 261.
95 František MORKES, *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích. Období 1848–2001*, Praha 2002, s. 53–54.
96 Otázka postátnění škol nebyla pro reformátory nejdôležitější, byl ji na první místo staví v jinak zejména studii Radim CIGÁNEK, *Politický zápas o jednotnou státní školu*, Praha 2009. Dopis G. Bareše K. Gottwaldevi z 12. 2. 1947, zpracovaný po dohodě se školskou komisi ÚV KSCB, označuje například otázku církevního školství za nepodstatnou. V té době existovalo v českých zemích 50 církevních škol a seminářů (na Slovensku byly školy zastátneny hned v květnu 1945), NA, f. KSCB = ÚV 1945–1989 – oddělení kulturně-propagační a ideologické (dř. f. 19/7), oroh. j. 270, l. 99. K tématu sv. rovněž Karel KAPLAN, *Stát a církev v Československu 1948–1953*, Brno 1993, s. 13–15.
97 Eduard TÁBORSKÝ, *Communism in Czechoslovakia, 1948–1960*, Princeton 1961, s. 510.
98 Srv. zápis ze schůze předsednictva ÚV KSCB in NA, f. KSCB = ÚV 1945–1989 – předsednictvo 1945–1954 (dř. f. 02/1), oroh. j. 143.

Nejedlý byl v defenzívě. S radikály v KSČ se zřejmě po roce 1948 shodoval v tom, že je nutno změnit ideový obsah školské výchovy, a přijímal se souhlasem či aspoň s pochopením i některá opatření, jež překračovala rámec školského zákona z roku 1948. Některá z nich ale na něm musela být vynucována. Z deníkového záznamu Jaroslava Kojzara z 30. ledna 1950 víme, že těsně před zasedáním předsednictva ÚV KSČ, jež projednávalo návrh zákona o vysokých školách, naléhal na Nejedlého Gustav Bareš, v té době člen předsednictva ÚV KSČ a zástupce generálního tajemníka, aby doplnil zákon o „opatření, podle něhož bude možno zbavit se nežádoucích profesorů.“⁹⁹ Na zasedání vlády 14. března 1950, kde Nejedlý předložil novou zákon o vysokých školách, byl kritizován Čepičkou a Zápotockým. Měli pocit, že Nejedlým navržený Státní vysokoškolský výbor, který měl rozhodovat o nejdůležitějších záležitostech vysokých škol, skrytě zachovával autonomii vysokoškolské obce, jež byla podle nich v rozporu s principy lidové demokracie. Ministr školství navíc navrhoval – a prosadil –, že dvě třetiny členů výboru mají tvořit vysokoškolští učitelé. K tomu Zápotocký namítl: „Bylo by v zájmu našeho vysokého školství, aby ve Státním výboru byli právě zástupci průmyslu, techniky, výroby, zdravotnictví, a aby se tak vysoké školy trochu přiblížily potřebám skutečného života a budování.“ Mezi členy Státního výboru pro vysoké školy si pak opravdu můžeme přečíst jména ředitelů významných podniků, divizního generála Josefa Škvařila, velitele zdravotní služby československé armády, či brusiče Karla Kyzlinka, úderníka z brněnské Zbrojovky.¹⁰⁰

Navenek Nejedlý při projednávání kontroverzního vysokoškolského zákona nevybočil z řady. Na veřejnosti nezpochybnil ani represálie, jimž byli po únoru 1948 a v padesátých letech vystaveni učitelé i studenti. Se zvláštním pocitem čteme jeho výměr, jímž zbavil 5. března 1948 na návrh akčního výboru Národní fronty ministerstva školství výkonu vysokoškolských funkcí Miloslava Hýska, Otakara Machotku, Zdeňka Kalistu i svého někdejšího asistenta a docenta hudební vědy Josefa Huttera, a dokonce kolegu z vlády a někdejšího spolupracovníka ze Společnosti pro hospodářské a kulturní styky s SSSR Huberta Ripku.¹⁰¹ Ten mu před necelým měsícem psal lidsky milé blahopřání k narozeninám.¹⁰² Tolik tento výměr při-

99 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 261. Zápis ze zasedání předsednictva viz NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – předsednictvo 1945–1954 (dř. f. 02/1), sv. 15, arch. j. 205, l. 3–4 a 47–65.

Z. Nejedlý byl podle prezenční listiny jednání přítomen. Vysokoškolský zákon byl schválen Národním shromážděním 18. 5. 1950.

100 František MORKES, *Změny v postavení a řízení vysokých škol*, in: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference* (Praha, 23.–24. listopadu 1999), Praha 2000, s. 56.

101 Srv. NA, f. Otakar Machotka, neuspořádaný fond. K tomu srv. též *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*, sv. 4. 1918–1990, Praha 1998, s. 438. O tehdejších pocitech rodiny svr. vzpomínce Jaromíry Machotkové in: Otakar MACHOTKA, *Mezi domovem a exilum*, Praha 2001, s. 162.

102 NA, f. Hubert Ripka, inv. č. 6244, kart. 32, sign. 1-1/187/9, l. 7, koncept dopisu H. Ripky Z. Nejedlému z 8. 2. 1948. Ripka si při-

pomíná jiný výnos, jímž byl Nejedlý zbaven učitelské práce na univerzitě v roce 1939. Fakt, že původní návrh akčního výboru byl ještě širší (figurovali v něm například i Václav Chaloupecký či Jan Patočka), mnoho neznamená. Dodejme, že Kalista a Hutter byli na počátku padesátých let uvězněni. To, že byli uchráněni v roce 1948 někteří učitelé (byť třeba jen dočasně), možná naznačuje, že Nejedlý a někteří jeho spolupracovníci na ministerstvu nesouhlasili s postihy v tak masovém měřítku, i když se proti nim nevyslovili. Jaroslav Kojzar si do deníku 18. dubna 1951 poznamenal, jak se Nejedlý postavil proti chystané platové diskriminaci starých profesorů, jako byli indolog Vincenc Lesný, Nejedlého soused z domu na Smíchově, historik Václav Chaloupecký, archivář a historik Václav Vojtíšek či orientalista Jan Rypka.¹⁰³

Kojzarův deník dokládá, jak tuhý odpor Zdeněk Nejedlý kladl přípravě nového školského zákona, jenž byl posléze schválen v roce 1953. „Jednotná škola je jeho a jen přes jeho mrtvolu s ní dovolí hýbat,“ popisuje, co prý Nejedlý ostře řekl Zdeňku Fierlingrovi v létě 1952, když jej přijel navštívit do Turnova.¹⁰⁴ O situaci ve školství a na ministerstvu informovali v roce 1952 sovětské diplomaty některí členové vedení KSČ. Na velvyslanectví docházel Václav Kopecký, jenž například 14. července 1952 zdůvodňoval nutnost změn ve středním a vysokém školství tím, že prý poskytuje „pohodlnou základnu pro nepřátelské skupiny“, jmenovitě pro katolickou církev.¹⁰⁵ Karol Bacílek velvyslanci A. Bogomolovovi téhož dne řekl: „Nejedlý je dobrý a čestný člověk, ale je už starý a nemůže překonat vliv reakčních profesorů, kteří kladou odpor provedení základní reformy střední a vysoké školy.“¹⁰⁶ V neprospěch Nejedlého ministerstva vyzněly zprávy, jež sepsali vědecká pracovnice Slovenského ústavu Akademie věd SSSR G. B. Čekanovová [pro zahraničněpolitickou komisi ÚV VKS(b) dne 6. března 1952]¹⁰⁷ a druhý tajemník velvyslanectví SSSR v ČSR M. Omelčenko, který ve zprávě z 6. června 1952 uvedl, že ministerstvo školství prý bylo ve větší míře než jiná ministerstva zasaženo nepřátelskými elementy, řízenými Gustavem Barešem.¹⁰⁸ Negativně vyznělo i hodnocení zpracované patrně na konci roku 1952 V. oddělením ÚV KSČ.¹⁰⁹ V elaborátu se konstatovalo, že ministerstvo se jen pomalu dostává z vleklé krize. Materiál byl

pomínil Nejedlého přednášky, jež prý poslouchal „s pozorným zájmem“. Vyhádřil přesvědčení, že Nejedlého historická díla svým významem a hodnotou „přetrhají generace“. Originál v Nejedlého pozůstatku není uložen.

103 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 264.

104 Tamtéž, s. 270, záznam psaný dodatečně 31. 8. 1952.

105 AVPRF, f. 0138, op. 34, p. 207, d. 16, l. 34, záznam velvyslance A. J. Bogomolova z 25. 7. 1952. Srv. též záznam o rozhovoru velvyslance A. I. Lavrentěva ze 4. 4. 1952 o jednání s V. Kopeckým dne 29. 3. 1952 tamtéž, d. 15, l. 3.

106 Tamtéž, d. 16, l. 21, záznam z 25. 7. 1952.

107 RGASPI, f. 17, op. 137, d. 866, l. 23

108 AVPRF, f. 0138, op. 34a, p. 244, d. 4, l. 53–54.

109 NA, f. KSČ – UV 1945–1989 – oddělení kulturně-propagační a ideologické (dř. f. 19/7), arch. j. 245, l. 319–336.

kriticky vyhrocen nejen proti stoupencům „druhého centra“, ale i proti Nejedlému nejbližším spolupracovníkům – Vojtěchu Pavláskovi, Adolfu Zajícovi a Zdeňku Popelovi.

V průběhu roku 1952 navštívili Nejedlého několikrát oba sovětí velvyslanci – Lavrentěv i Bogomolov.¹¹⁰ Oba konstatovali jeho nedobrý zdravotní stav, jenž mu v podstatě znemožňoval řídit resort. Pilným návštěvníkem sovětského velvyslanectví byl v roce 1952 a na začátku roku 1953 Antonín Novotný. V Bogomolovově zápisu o rozmluvě s ním dne 15. července 1952 se dozvídáme o jeho kritice nedostatečné výchovy dětí a mládeže ve školách. Politikovi, jež ho brzy čekal strmý vzestup, vadilo zejména, že se ve školách hlásá „slovo Boží“ a nerušeně tam prý působí podzemní skupiny, organizované bývalými aktivisty lidové strany.¹¹¹ Již předtím, 10. května 1952, si stěžoval Novotný tajemníkovi velvyslanectví SSSR v ČSR P. G. Krekotěžovi, že Pavlásek odmítal tlumočit Nejedlému doporučení politického sekretariátu ÚV KSČ, aby povolal sovětské poradce. Nejedlého by to podle Pavlánska urazilo, neboť je sám nejlepším znalcem školství i Sovětského svazu.¹¹² Při návštěvě sovětského velvyslanectví 10. ledna 1953 Novotný uvedl: „Nejedlý prakticky začal zabráňovat práci, i když v současnosti nepracuje, ale současně svazuje ruce svým náměstkům.“¹¹³ Na poslední schůzi sekretariátu prý Gottwald řekl: „Čert ví, co s tím Nejedlým počít. Všichni se bojí s ním mluvit, a přitom situace na ministerstvu školství je špatná.“ Novotný při setkání se sovětským diplomatem kritizoval Pavlánska a Zajíce jako Nejedlého nejbližší spolupracovníky.

Na zasedání předsednictva ÚV KSČ 15. září 1952,¹¹⁴ kde se projednávala zpráva o problémech výchovy nové inteligence, již předložili Fierlinger a Kopecký a k jejíž přípravě nebylo ministerstvo školství vůbec přizváno, se Nejedlý nedostavil s odůvodněním, že „nemá chuti se hádat v předsednictvu“,¹¹⁵ jak sdělil Kojzarovi. Vojtěchu Pavláskovi, jenž se s ostatními náměstky místo něho schůze účastnil, však Nejedlý vzkazoval, „aby všichni byli pevní a rozhodni“. Nejedlému se nelíbilo chystané zkrácení povinné školní docházky (základní vzdělání bylo nakonec zkráceno o jeden rok, úplné střední vzdělání pak o další rok), likvidace gymnázií a pedagogických fakult i úprava celého systému podle sovětského vzoru. Jaroslav Kojzar si poznamenal do deníku 16. září 1952 po diskusi na ministerstvu, kde Nejedlý s náměstky rozebíral jednání na předsednictvu: „Dlouze mluvil zase

110

AVPRF, f. 0138, op. 34, p. 207, d. 14, l. 69–70, zápis z jednání Lavrentěva s Nejedlým dne 6. 2. 1952; tamtéž, d. 15, l. 67, zápis o jednání Lavrentěva s Nejedlým dne 14. 5. 1952; tamtéž, d. 16, l. 107, zápis o jednání Bogomolova s Nejedlým dne 1. 10. 1952.

111

Tamtéž, d. 16, l. 29–30, záznam z 25. 7. 1952.

112

RGASPI, f. 495, op. 272, d. 79, l. 45, výpis z Krekotěžova zápisu z 13. 6. 1952, uložen v Nejedlého osobním spisu.

113

Tamtéž, l. 34, výpis ze zápisu z 5. 2. 1953. Není uvedeno, kdo jednal s Novotným.

114

NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – předsednictvo 1945–1954 (dř. f. 02/1), sv. 33, arch. j. 306.

115

Jiří KRESTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Siensiana Opavensis 4, 2011, č. 4, s. 272, záznam ze 14. 9. 1952.

Dne 50. září 1952 si Nejedlý Kojzarovi stěžoval, že Karol Bacílek na předsednictvu obvinil jeho ministerstvo, že se nechce učit ze Sovětského svazu a podléhá buržoaznímu nacionalismu.¹¹⁷ Po podobných obviněních se na počátku padesátých let na Slovensku odvolávalo z funkcí a chodilo do vězení. Veřejně Nejedlý novou školskou reformu nezpochybnil. Bylo nicméně nápadné, že při projevech k novému zákonu hovořil téměř výhradně jen o „svém“ zákonu z roku 1948.¹¹⁸ Nejedlého odvolání z funkce ministra školství nebylo tedy motivováno jen zdravotními důvody. Poslední den v úřadu, 50. ledna 1955, stařec ještě jednou „zazlobil“ – odmítl podepsat návrh na udělování nových titulů („promovaný filozof“ atd.) místo starých doktorátů. „Co prý to budu já podepisovat,“ zaznamenal Jaroslav Kojzar jeho slova.¹¹⁹ Když v březnu 1955 dospělo stranické a státní vedení ke konečnému znění zákona, referoval o tom radovi sovětského velvyslanectví Krekotěnovi Václav Kopecký: „Nešlo to bez boje, protože starí učitelé, kteří se semkli kolem Nejedlého..., vystoupili proti reorganizaci školství... Nejedlý se nezpochybňuje dopustil politické chyby, když svou autoritou bránil reorganizaci škol. Nejedlý si je tak jistý svým postavením, že často nesouhlasí s miněním strany v té či oné otázce.“¹²⁰ Zajímavé je, že Kopecký se velmi kriticky vyjádřil také o Františku Nečáskovi, jehož nazval i jeho vlastním jménem Wagenknecht. Už Gottwaldovi prý řekl, že mezi nimi dojde k boji.

Při rozmluvě s Františkem Sedláčkem v roce 1959 Nejedlý komentoval školský zákon z roku 1955 lakonicky: „Nebyla to opatření nijak šťastná.“¹²¹ A naznačil, že největším problémem bylo přejímání sovětských zkušeností. „Musíme se dívat, jak to chtějí dělat, ale musíme být sami moudří, vycházet z našich potřeb a tradic. Vždy jsem zdůrazňoval, jaké velkolepé dílo vytvořili Čechové v 19. století, obrodili národ! A to se týká i školství, které měl nás národ lepší než téměř všechny národy Evropy.“¹²² Rozhovory Františka Sedláčka, jež vedl o zákonu z roku 1955 od konce padesátých let, ukazují,

-
- 116 Tamtéž, s. 272.
- 117 Tamtéž, s. 274.
- 118 Srv. Zdeněk NEJEDLÝ, K novému školskému zákonu, Učitelské noviny 3, č. 17, 29. 4. 1953, s. 1 a 6.
- 119 Jiří KRESTAN, „Když je třeba, jde se přes mravy.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 279.
- 120 Citováno podle překladu části záznamu o rozmluvě, již vedl 18. 3. 1953 s V. Kopeckým P. G. Krekotěn, uveřejněného in: Jiří BÍLEK - Jiří DUFEK, Zajímavé materiály k československé historii v moskevských archivech, Historie a vojenství 43, 1994, č. 5, s. 89. Originál dokumentu je uložen in: RGASPI, f. 5, op. 28, d. 29, l. 71-76.
- 121 Rukopis Františka Sedláčka Svědectví pamětníků o připravě a provedení školské reformy z roku 1953, předaný Muzeu J. A. Komenského v Přerově. Cituji z kopie, kterou mi poskytl autor.
- 122 Nejedlého odpór, jakkoli skrytý a nestatečný, přece jen tehdejší politikové a pedagogové zaznamenali. Sedláčkovi jej dosvědčili Evžen Erban, Jaroslav Havelka, Alois Poledňák, Ernest Sýkora i Otakar Vašek.

že zákon byl výsledkem tlaku, který vyvíjeli Sověti od počátku padesátých let. Za přijetí změn u Gottwalda intervenoval osobně sovětský ministr školství Ivan Andrejevič Kairov (svědectví Miloše Gosiorovského z roku 1964). Mělo jít o těsnější propojení bloku, Zdeněk Fierlinger hovořil v roce 1965 dokonce o jeho „federalizaci“, podobné Spojeným státům americkým. Mělo být sjednoceno zákonodárství, řízení národního hospodářství, ale i další oblasti společenského života, včetně vědy a školství.

Ernest Sýkora Sedláčkovi v roce 1975 tuto intervenci potvrdil a zopakoval argumenty Sovětů na podporu nového zákona, zejména ten, že jejich školský systém produkuje mladé lidi vybavené dobrými znalostmi matematiky, fyziky a chemie. To bylo „velkou pomocí při industrializaci a osvědčilo se i za války, kdy téměř všichni absolventi středních škol se osvědčili jako důstojníci při technicky složitých zbraních.“ Českoslovenští šestnácti či sedmnáctiletí maturanti měli urychleně posílit nové a rozšiřující se podniky a stát se potenciálními velitelskými kádry armády, která měla po boku spojenců východního bloku vstoupit do války s imperialismem, jejímž prvním bojištěm byl Korejský poloostrov. Václav Kopecký před Sedláčkem v roce 1959 hájil tehdejší linii: „Když mluvíme sami, tak Vám řeknu, že si stále myslím, že jsme se měli všichni sjednotit, my, Poláci, Maďaři, Sověti a další. Bylo by to jednodušší. Dnes se tyto názory neuznávají, uznává se vlastní cesta k socialismu. Ale jak to skončí? Myslíte dobré?“ V té době se ovšem již pracovalo na nové normě, jež měla napravit největší omyly školského zákona z roku 1953.

Existuje pramen, který nám přiblíží Nejedlého pozici. Jedná se o záznamy z jednání vlády od roku 1945.¹²³ Ty zachycují nejen předem připravená vystoupení členů vlády, ale především spontánní reakce svědčící o názorech politiků a jejich temperamentu. Nejedlý nebyl prudkým debatérem typu Václava Kopeckého a Júlia Ďuriše či zarputilým bojovníkem jako Petr Zenkl. Razantní, ale nepříliš četná prohlášení věnoval postihu lidí, kteří selhali za války. „Lid čeká na odsouzení zrádců a kolaborantů, a kdyby vláda tento úkol nesplnila, bude soudit ji,“ řekl v diskusi na vládě 19. května 1945. Při projednávání rozsudku Národního soudu nad protektorátní vládou 2. srpna 1946 tvrdil, že „rozhořčenost mezi lidem je ohromná“, a přidal informaci, že „si Vlasta Burian již dělá legraci z našeho lidového soudnictví a Mandlová se již těší, kolik peněz si vydělá s báječným filmem o něm.“ Znepokojení budil Nejedlého výrok: „Je-li zde rozpor mezi autoritou Národního soudu a mezi autoritou a vůlí národa, je přece jasné, komu z nich náleží přednost. Zde přece nejde o paragraf, nýbrž o věci veřejné morálky.“ Odvolal se na Beneše, který také požadoval přísné potrestání protektorátní vlády.

Rozsah Nejedlého vystoupení na zasedání vlády po roce 1945 byl poměrně skromný. Jedna jeho glosa se však stala příslovečnou roznětkou jednoho z nejprudších konfliktů, které se zde odehrály. Při diskusi na zasedání vlády 10. října 1947 o obchodní a plavební dohodě, již měl uzavřít

123

Pokud neuvádím jinak, čerpám ze zápisů, které jsou uloženy in:
NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (dř. f. 100/24),
arch. j. 1494. Za provedení obsáhlé rešerše vděčím L. Kločkové.

v Moskvě Hubert Ripka, reagoval Nejedlý na otázku Petra Zenkla, zda Ripka dostane od vlády svolení k podpisu smlouvy, větu: „Dejme si moc pozor, hrajeme o velké věci.“¹²⁴ Zenkl vybuchl, považoval jeho poznámku za zpochybnění slovanské politiky své strany a jejího vztahu k Sovětskému svazu. Na Zenkla se okamžitě vrhli Václav Kopecký a Július Ďuriš, osvědčení bojovníci v konfliktních situacích. Prokop Drtina důrazně žádal, aby se oba Zenklovi omluvili. Vřava trvala více než jednu hodinu, kdy rozvášněnci na sebe vytahovali z minulosti ty nejstrašnější hříchy. Nejedlý uraženě mlčel. Konflikt, který vypukl svou neobratností a nepochopením Zenklovy otázky, ilustrovala dusnou atmosféru ve vládě. Většinu vystoupení věnoval Zdeněk Nejedlý odborným problémům svých resortů nebo procedurálním, formálním či prestižním otázkám. Na schůzi 25. září 1945 se domáhal klíčů od korunovačních klenotů, aby mohl ověřit jejich pravost a neporušenost. V diskusi občas „školil“ kolegy historickými znalostmi či stručně glosoval jednání. Historické argumenty uplatnil hned v roce 1945 při diskusi o územních požadavcích (Lužice, Těšínsko, Kladsko, Ratibořsko, Hlubčicko, Žitavsko, úprava hranic s Rakouskem a s Maďarskem, Orava a Spiš).¹²⁵ O hraničních otázkách směl dokonce vyjednávat v Moskvě se samotným Stalinem. Na zasedání vlády 2. července 1945 líčil optimisticky vyhlídky na územní zisky v Kladsku, Ratibořsku a v Rakousku: „Když při rozhovoru u stolu Stalin mluvil o tom, že by mezi Československem a Polskem mělo dojít ke kompromisu, upozornil řečník, že Poláci dostali polovinu Těšínska v roce 1920. Stalin na to reagoval upřímným smíchem, což prof. Nejedlý považoval za nejlepší odpověď.“¹²⁶ „Hospodářův“ smích však neznamenal vůbec nic.

Pochopení pro nacionální aspirace neznamenalo, že by Nejedlý popřel tolerantní přístup k nečeským národnostem, jejž osvědčil za první republiky. Na zasedání vlády 20. září 1946 se v diskusi vyslovil proti zrušení polské měšťanské školy v Lazích. Proti národněsocialistickým ministrům, kteří žádali striktní uplatňování zákona, hájil „velkorysý postup proti lokálním příslušníkům menšin“. Na zasedání vlády 26. července a 16. srpna 1946 podpořil návrh, aby byla poskytnuta pomoc Židům prchajícím před „krvavým pronásledováním“ z Polska. Dne 21. ledna 1947 se potom přimlouval za kladné vyřízení žádostí některých německých profesorů o zachování československého občanství (v diskusi o občanství Roberta Mayr-Hartinga, bývalého rektora německé univerzity v Praze a čelního představitele Německé křesťanskosociální strany lidové). Jak vyplývá ze zápisů ze schůzí vlády z 16. srpna 1946 a 7. ledna 1947, sehrál Nejedlý důležitou úlohu při organizaci přestěhování volyňských Čechů, jejichž první skupiny také jménem vlády

124 Cit. z edice zápisu ze zasedání vlády in: ČSR a SSSR 1945–1948. *Dokumenty mezivládních jednání*, Brno 1997, s. 451.

125 Naposledy k tomu: Michal PEHR, *Zápas o nové Československo 1939–1945*, Praha 2011, s. 20–50.

126 ČSR a SSSR 1945–1948. *Dokumenty mezivládních jednání*, Brno 1997, s. 84. O hraničních požadavcích ČSR jednal Nejedlý 20. 6. 1945 podrobně s náměstkem lidového komisaře zahraničních věcí S. A. Lozovským. Srv. AVPRF, f. 0512, op. 4, p. 28, d. 262, l. 36–38, Lozovského záznam z 21. 6. 1945.

přivítal v Žatci. Na druhé straně se nezřekl podílu na přípravě plánu na provedení „náboru maďarských pracovních sil z jižního Slovenska určených k reslovakizaci, na zemědělské práce do českých zemí“, s nímž seznámil vládu 16. července 1946. Plán se dočkal mezinárodní kritiky a již 2. srpna 1946 Nejedlý informoval vládu, že akce selhala – počítalo se s příchodem 50 000 Maďarů do českých zemí, dosud ale přijelo jen 800 osob.

Příslušnost k „žebravým“ resortům školství a sociální péče po roce 1945 Nejedlému umožnila vystupovat ve „vděčných“ rolích zakladatele škol a kulturních institucí, navrhovatele jmenování profesorů vysokých škol, bojovníka za požitky zaměstnanců, za vyšší platy učitelů či za dodávky uhlí do škol, zrušitele studijních a zkušebních poplatků na vysokých školách,¹²⁷ navrhovatele sociálně přívětivých úprav v oblasti bytového práva, iniciátora či obhájce ocenění umělců. Již v roce 1945 se objevují tituly „národní umělec“ a začínají se udělovat mimořádné penze umělcům či vdovám po nich.¹²⁸ Velkorysost mohl Nejedlý projevit i v jiných případech. 8. března a 24. května 1946 se na jeho podnět vláda zabývala úpravou služebních požitků Alice Masarykové, dcery Prezidenta Zakladatele. Vyhověl žádosti Edvarda Beneše, jenž jej o to žádal v soukromém listu z 26. února 1946.¹²⁹ V roli blahodárce vystupoval Nejedlý rád. Slezský bard Petr Bezruč mu žertem vyhrožoval, že z jeho darů zřídí trafiku, kde je bude prodávat, a Nejedlého veřejně označí za generálního dodavatele.¹³⁰ Hned v září 1945 ostatně odmítl peněžitý dar ve výši sto tisíc korun, který bezezbytku rozdělil mezi potřebné. Lumír Čivrný vzpomíнал na klopotnou cestu do hájenky na Lysé hoře v roce 1952. Do prudkého kopce vlekl spolu s kolegy na Nejedlého rozkaz dary k básníkovým 86. narozeninám – bednu červeného vína a asi metr vysoký odlitek Myslbekovy sochy *Oddanost*.¹³¹ Právě konzumaci alkoholu a vášnivému kouření přičítal bard svou dlouhověkost, což bylo pro stárnoucího ministra asi zajímavé, ale nikoli inspirativní. Básník intervenoval u Nejedlého za své známé. Půvabným způsobem se 30. prosince 1951 ujal profesora Oldřicha Králíka z olomoucké univerzity, jenž údajně upadl v ministrovu nemilost:

Tichou prosbu nosím,
ač smělost veliká,
prosím, pěkně prosím
za pana Králíka.

-
- 127 Tímto dnes opět aktuálním problémem se vláda zabývala 22. února 1946.
- 128 Na zasedání vlády 4. prosince 1945 Nejedlý například vystoupil s návrhem na udělení penze Zdence Horové, vdově po příteli a spolupracovníkovi, básníku Josefу Horovi, s jehož odkazem se mnozí komunisté, vyčítající mu odchod ze strany v roce 1929, nedokázali vyrovnat. MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní dooslá – s jednotlivci, bez inv. č., kart. 2.
- 129 Tamtéž, inv. č. 126, kart. 3, list ze dne 12. 10. 1953. Srv. též dopis z 25. 9. 1953. Na stejném místě jsou uloženy i další Bezručovy dopisy Nejedlému.
- 130 Viz Lumír ČIVRNÝ, Co se vejde do života, Praha 2000, s. 129.

V poválečné euphorii zaniklo, že některé návrhy spojené s Nejedlého jménem byly problematické. Dne 25. ledna 1946 se vláda usnesla, že navrhne prezidentu Benešovi jmenování Arnošta Kolmana řádným profesorem logiky, filozofie exaktních věd a sovětské filozofie. Již pozvání tohoto muže z Moskvy na podzim předchozího roku bez úrady s profesorským sborem filozofické fakulty vzbudilo pozdvižení – byl totiž považován (ne úplně spravedlivě) za propagandistu, povolaného, jak předvídala Albína Dratovová, „vychovávat naše studenty v absolutní komunistické ideologii“.¹³² Dratovová měla důvod k zlosti – Kolman obsadil profesorské místo, na něž si dělala nárok. Na druhou stranu podle svědectví Alexeje Kusáka Nejedlý umíněně bránil udělení doktorského titulu Gottwaldové dceři Martě.¹³³

Veřejnost zůstala lhostejná k problematickému rozhodnutí vlády předat Sovětskému svazu Ruský zahraniční historický archiv a Pražský ukrajinský archiv.¹³⁴ Archiválie, jež měly být předány jako dar ke 220. výročí Akademie věd SSSR, využili pak pracovníci sovětského ministerstva vnitra při honbě na emigranty. Návrh předložil 13. června 1945 předseda vlády Fierlinger, Nejedlý jej podpořil argumentem, že „z hlediska historického a vědeckého nebylo archivu v době před touto válkou v Praze vůbec využito a nebyla by nyní ani naděje, že by se tak stalo v nejbližší době“. K dobru mu lze přičíst jen to, že s jiným bývalým archivářem, ministrem Hubertem Ripkou, navrhl pořídit kopie důležitých dokumentů. V srpnu 1945 si stěžoval u státního tajemníka na ministerstvu zahraničních věcí Clementise sovětský velvyslanec Zorin, že Nejedlý zpochybňuje předání archiválií, uložených v Ruském zahraničním historickém archivu jako depozitum.¹³⁵ Zorina udivilo, že komunistický ministr hájí osobní vlastnické složitelů. V zájmu objektivity řekněme, že stejný „dar“ si Sověti vynutili i v Jugoslávii a Bulharsku.¹³⁶

Po únoru 1948 se Nejedlý málokdy dostal do rozepře s jinými členy vlády. Výjimkou je schůze vlády 5. října 1948, na níž hájil názor, že všichni učitelé, včetně učitelek na mateřských školách, mají absolvovat čtyřleté studium na pedagogické fakultě, a byl ochoten souhlasit jen s dočasným

132 Albína DRATVOVÁ, *Deník 1921–1961. Scientific Diary*, Praha 2008, s. 397.

133 A. Kusák to sdělil autorovi opakováně při osobních rozmluvách.

134 Rozhodnutí darovat Ruský zahraniční historický archiv padlo na zasedání vlády 13. 6. 1945, 14. 8. následeovalo rozhodnutí vyčlenit ukrajinský archiv a věnovat jej Ukrajinské sovětské republice, 3. 9. bylo jednáno o slavnostním předání ruského archivu.

135 ČSR a SSSR 1945–1948. *Dokumenty mezivládních jednání*, Brno 1997, s. 115.

136 Patricia Kennedy GRIMSTED, *Trophies of War and Empire. The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution*, Cambridge 2001, s. 374.

zkrácením studia u učitelů mateřských škol a škol I. stupně. Hlásal, že za platy nedoceněných učitelek v mateřinkách bude bojovat. Premiér Antonín Zápotocký se bál zvyšování platů, a proto vytáhl kartu vzoru Sovětského svazu, v němž se v době nedostatku pracovníků zkracovala délka studia. Rozezlen odporem vyplísnil starce, že návrh vládního nařízení řádně ne-připravil: „Jde o známý šlendrián.“ Zápotocký, nepříliš jistý v řízení vlády, jen s obtížemi skrýval narůstající averzi vůči Nejedlému. Nejednou konstatoval, že návrhy jeho ministerstva jsou předkládány nedopracované a pozdě. Na zasedání vlády 15. ledna 1952 označil ministerstvo školství, věd a umění v otázkách finančních za jeden z „nejnepořádnějších resortů“. Nejedlý se mu postavil ještě jednou. Na zasedání vlády 5. dubna 1949 oponoval Zápotockého názoru, že nemá smysl vysílat do zahraničí velké skupiny pátrající po zavlečených archiváliích – nenajdou nic jiného, než co jim orgány cizího státu najít dovolí. „Ministr prof. dr. Zd. Nejedlý hájí naproti tomu stanovisko, že archiváři jsou zvláštní kastou lidí, že jsou horší než zloději a že najdou svůj majetek ‚podle čuchu‘. (Veselost).“

Jeho občasné rebelie zůstávaly veřejnosti skryté. Na zasedání Kulturní rady ÚV KSČ 4. října 1948 odmítl hromadnou likvidaci společností pro styky se zahraničím a vyjádřil přesvědčení, že jejich činnost by bylo možno koordinovat.¹³⁷ Na zasedání rady 9. ledna 1950 již Kopeckého návrhu na jejich likvidaci nedokázal čelit. Přimlouval se jen, aby nebyly okamžitě rušeny reciproční instituce s dlouholetou tradicí a autoritou (například Francouzský institut). Nejedlý byl alergický na „pokyny“ přicházející od roku 1945 z aparátu ÚV KSČ. Na žádosti mladíků, kteří mu tykali, nereagoval. Propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ byl například 25. října 1945 rozhodně žádán, aby zamezil snahám bývalého ministra Juraje Slávika obnovit Svaz výtvarných umělců Mánes, který pisatel označil za „fašistické hnízdo“.¹³⁸ Podobný zásah by pošlapal spolkové právo.

Jednou z příčin, proč Zdeněk Nejedlý po roce 1948 nevystupoval jako silný politik, byla skutečnost, že ministerstvo školství nebylo semknutým kolektivem, o který by se mohl bez obav opřít. V říjnu 1950 tam byl dosazen vzdělaný a energický, ale osobně konfliktní Ondrej Pavlík, dosavadní „povereník“ informací a osvěty. Zápis v Kojzarově deníku dokládají, s jakou nervozitou čekal Nejedlý na tehdy čtyřiatřicetiletého Slováka, jenž měl na ministerstvu ve funkci prvního náměstka „udělat pořádek“. Z jednání 12. října 1950 – prvního po Pavlíkově nástupu –, když společně rokovali s ostatními náměstky, Nejedlý spěšně odešel pod urážlivou záminkou, že

137 NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – oddělení kulturně-propagační a ideologické (dř. f. 19/7), inv. č. 758, kart. 130.

138 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s institucemi, kart. 87, sl. Sekretariát ÚV KSČ. K Slávikovi měl Nejedlý, jak se zdá, kladný poměr. Na září 1944 sdělil P. Drtinovi, že by jej viděl raději na postu vládního delegáta pro osvobozené území než sociálního demokrata Františka Němce. Vedení KSČ Slávikovu jmenování zabránilo. Prokop DRTINA, Československo, můj osud. Knihu života českého demokrata 20. století, sv. 1, kn. 2, Praha 1991, s. 650.

jde na oběd se Štefou Petrovou.¹³⁹ Takový začátek nevěstil nic dobrého. Podle svědectví tehdejšího vedoucího školského odboru ÚV KSČ Čestmíra Císaře byl zejména stálý zástupce ministra Vojtěch Pavlásek, sám nepříliš přístupný diskusi, s Pavlíkem ve stálém konfliktu.¹⁴⁰ Nejedlý se ještě více stáhl a jeho „učitelská garda“ na ministerstvu, k níž patřili kromě Pavlánska i jeho tajemníci Václav Pekárek a Karel Hanuš, jej izolovala. Nejedlý vskytu pracoval pro Pavlíkovo odvolání. V roce 1951 skutečně padlo rozhodnutí o jeho přeložení na Slovensko. To už ale ministerstvu vládl Václav Kopecký, který byl v létě 1951 po dobu Nejedlého nemoci pověřen dohledem nad resortem.¹⁴¹ Nejedlého věrní spojovali Pavlíkův vzestup s vlivem Slánského, Švermové a Bareše. V dopise Nejedlému z 15. února 1953 vzpomínal Karel Hanuš, jak „často až do fyzické bolesti cítil, že si Vás u Prašné brány neváží, že Vás odsunují, ba i úmyslně ubíjejí“.¹⁴² Slánského intrice Hanuš přičítal i to, že Nejedlý musel v roce 1946 odejít z postu ministra školství a převzít resort sociální péče.¹⁴³ Osvobození z moci stranického aparátu ministerstvu školství přineslo ale jen pevnější začlenění do sféry Kopeckého vlivu. Vláda 15. července 1952 rozhodla o reorganizaci ministerstva „podle sovětského vzoru“. Novými náměstky se stali Ladislav Štoll a Lumír Čivrný, blízci Kopeckému. To se však již krátily i dny, jež měl Nejedlý strávit ve funkci ministra školství. Na konci ledna 1953 byl zbaven ministerského postu a jmenován do mocensky bezvýznamné funkce náměstka předsedy vlády. Ministerstvo bylo rozděleno – resort vysokých škol převzal Ladislav Štoll, „zbytkové“ ministerstvo řídil (jen necelých osm měsíců) Ernest Sýkora, do té doby pověřenec pro školství, vědu a umění v Bratislavě, předtím svazáký funkcionář. Ten zaštítíl školskou reformu, jíž se jeho předchůdce bránil.

Dotyky s vědou aneb Kašpárek kontra Friedrich Nietzsche

Dne 29. ledna 1946 se shromáždil ve velké aule Filozofické fakulty Univerzity Karlovy filozofický výkvět i další zájemci, aby si vyslechli přednášku Zdeňka Nejedlého o české filozofii. S žádostí o přednášku se jménem Jednoty filozofické na ministra sociální péče obrátili Josef Král a Ladislav

139 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrty.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesiana Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 263.

140 Čestmír CÍSAŘ, *Paměti. Nejen o základní Pražského jara*, Praha 2005, s. 373.

141 O Nejedlého zastupování Kopeckým rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ 27. 8. 1951. NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – předsednictvo 1945–1954 (dř. f. 02/1), arch. j. 278.

142 MÚ AAV ČR, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 721, kart. 15. Srv. též dopis z 6. 2. 1952.

143 Podle svědectví H. Ripky bylo převzeti resortu školství iniciováno samotnými národními socialisty, kteří vznесli nárok na alespoň jedno z důležitých ministerstev, ovládaných dosud komunisty. Hubert RIPKA, *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*, Brno 1995, s. 59.

Rieger již 3. června 1945.¹⁴⁴ Nejedlý byl dlouholetým členem spolku, na začátku 20. století působil dokonce krátkou dobu ve funkci revizora účtů, pro Jednotu přednášel a publikoval i v *České mysli*. Přesto se může zdát pošetilé, že filozofové tolik stáli o jeho vystoupení. Dalo se očekávat, že jeho poměr k soudobé české filozofii bude kritický. Předseda Jednoty Josef Král se skutečně dočkal narázky řečníka, jenž mluvil o „královské filozofii“, jež prý ztělesňuje typické vady české filozofie.¹⁴⁵ Král byl na filozofické fakultě nástupcem profesora Františka Krejčího. Krejčí byl Nejedlému osobně blízký, z ostatních členů profesorského sboru pěstoval svérázný muzikolog tak přátelský vztah (kromě některých historiků) jen s F. X. Šaldou. Všichni tři se sešli v kampaních proti fašismu, ale třeba také v roce 1924 při přípravě ediční řady *Leninova knihovna*.¹⁴⁶ Král byl naproti tomu znalcem západoevropského filozofického myšlení, vyznával „právo svobodného bádání a individuálního myšlení“,¹⁴⁷ pro Nejedlého byl typickým reprezentantem filozofie „školské“.

Za prvotní úkol filozofie ve své přednášce označil Nejedlý „vyměst radikálně všechno to, co nás zatěžuje a co nám překáží v našem správném filozofickém myšlení“.¹⁴⁸ Černá listina nevhodných filozofů brala dech – ocitli se na ní Kant, Herbart, Nietzsche, Driesch, Husserl, Comte, Bergson, Russel a s jistou rezervou i Lev Nikolajevič Tolstoj. O Nietzschem, jemuž kdysi Nejedlý věnoval chápající monografii, nyní uvedl, že byl „filosofickým zakladatelem německého fašismu“, jenž i do české inteligence vnášel „sladký jed povýšenosti, opovrhování ‚davem‘, cynismu a nevlastenectví“.¹⁴⁹ Podivné se může zdát, jak ostře a bez vysvětlení se Nejedlý zřekl intuitivismu – víme, že kdysi hájil užití intuice v historické vědě i proti svým učitelům. Nyní intuitivní metodu odbyl ortem: „Hitler vůbec nevěřil v rozum, věřil jen v intuici.“¹⁵⁰ Jaké jiné myšlenkové zdroje Nejedlý doporučil filozofům, když se vypořádal se „školskou vědou“? V textu přednášky, uveřejněném v roce 1950, je označen za „jedinou možnou metodu a cestu marx-leninismus“.¹⁵¹ V roce 1946 nejspíše nepadl tak rezolutní soud, Albína Dratovová nicméně v referátu v roce 1946 zachytila, že Nejedlý žádal vytvořit „národní českou filozofii na marxistickém základě“.¹⁵² Z domácí filozofie

144 MÚ AAV, f. Josef Král, inv. č. 656, kart. 18.

145 Výpad proti „královské filozofii“ v textu přednášky otiskovaném v roce 1950 ve Varu chybí, informaci čerpám z Albína DRATVOVÁ, *Jednota filozofická v letech 1881–1965*, Filosofický časopis 14, 1966, č. 2, s. 278.

146 Stanislav STROHS, *Marxisticko-leninská filozofie v Československu*, Praha 1966, s. 111.

147 Josef KRÁL, *Cesty české filozofie*, Česká mysl 40, 1946–1947, č. 1–2, s. 4.

148 Zdeněk NEJEDLÝ, *Slovo o české filozofii*, Var 3, č. 1, 19. 3. 1950, s. 3.

149 Tamtéž, s. 5.

150 Tamtéž, s. 8.

151 Tamtéž, s. 13.

152 Albína DRATVOVÁ, *Úkoly české filozofie*, Svobodné noviny 2, č. 29, 3. 2. 1946, s. 5. Ohlasy na Nejedlého přednášku a následnou diskusi shrnutý in: Jiří KREŠTAN, *Nejedlého projev Slovo o čes-*

z období po Komenském vyzdvihl Nejedlý jen Františka Krejčího. Ocenil ovšem přínos „nefilozofů“ Havlíčka, Purkyněho, Palackého a Masaryka. Z textu z roku 1950 vypadlo, že přednášku zahájil přihlášením k Masarykovu bojovnému vystoupení na půdě Jednoty filozofické a k aforismu, jímž jeho učitel řeč zahájil: „Když myslit, tak myslit!“¹⁵³

Filozofům objevil Zdeněk Nejedlý kromě marxismu další zdroj inspirace – lidovou filozofii, ztělesněnou v uměleckých typech českého Honzy z národních pohádek (tolik jiného než německý Michl), Kašpárka Matěje Kopceckého („nebetyčně vysoko“ čnícího nad hloupým a sprostým německým Hanswurstem),¹⁵⁴ postav z *Babičky* Boženy Němcové, ale i lidových hrdinů ve Smetanových operách či v Alšových a Ladových obrazech a kresbách, v díle Erbenově, Jiráskově, Sládkově, Dvořákovi, Ostrčilově, Wolkrově, S. K. Neumanna a dalších. Na konci výčtu se skví „lidový člověk“ Švejk a konečně obraz, jež o sobě vytvořil v *Reportáži psané na oprátce* Julius Fučík. Vyžvázení Kašpárka či Honzy na úkor představitelů západní filozofie nám může připadat groteskní, jak je označil Vladimír Macura,¹⁵⁵ a znělo tak i většině filozofů, kteří se s Nejedlým sešli znovu 5. února 1946, aby s ním na Kozákův návrh vedli diskusi o přednášce. Nejedlého názory museli vnímat jako útok na institucionalizovanou filozofii, soukromě zazněl bonmot, že Nejedlý chce nadělat z filozofů hloupé Honzy.¹⁵⁶ Díky referátu z *Mladé fronty* z 9. února 1946¹⁵⁷ víme, že v diskusi vystoupili J. B. Kozák, Jan Patočka, Albína Dratvová, Jiřina Popelová, Ladislav Rieger, Arnošt Kolman a Josef Král. Nejedlý byl spokojen jen s Riegrem a Kolmanem (v textu z roku 1950 Kolmanovo jméno nesmělo být uvedeno, neboť byl v té době uvězněn). Ministrovu reakci shrnula Dratvová lapidárně: „Byli jsme velmi tepáni. Celkem nám Nejedlý en bloc vytkl, že jsme zaspali dobu.“¹⁵⁸

Nejedlého vystoupení, které se odehrálo v době vášnívých polemik na akademické půdě i mimo ni (pověstné byly například diskuse mezi Kolmanem a Kozákem, z nichž v očích studentů a dalších posluchačů vycházel vítězně většinou přesvědčivý Kolman¹⁵⁹), má řadu zajímavých souvislostí. Především

ké filozofii v historickém kontextu, in: *Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference*, Praha 1999, s. 309–314.

153 Nejedlého přihlášení k Masarykovi bylo zaznamenáno v referátu: Václav CHÁB (šifra chb), *Zdeněk Nejedlý ve Filosofické jednotě*, Národní osvobození 17, č. 25, 30. 1. 1946, s. 2.

154 Zdeněk NEJEDLÝ, *Slovo o české filozofii*, Var 3, č. 1, 19. 3. 1950, s. 12.
155 Vladimír MACURA, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha 2008, s. 143.

156 Bonmot reprodukuje Milan MACHOVEC, *Problematika dějin české filozofie*, in: *Filosofie v dějinách českého národa. Protokol celostátní konference o dějinách české filozofie v Liblicích ve dnech 14.–17. dubna 1958*, Praha 1958, s. 30.

157 O českou národní a dělnou filozofii, *Mladá fronta* 2, č. 34, 9. 2. 1946, s. 2.

158 Albína DRATVOVÁ, *Jednota filosofická v letech 1881–1965*, Filosofický časopis 14, 1966, č. 2, s. 278.

159 Kolman vzpomínal na značný zájem, jemuž se podobné polemiky těšily, a vyznal se, že se cítil jako „matador při býcích zápasech“. Arnošt KOLMAN, *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*, Brno 2005, s. 240. Výstřížky novinových článků o disputacích,

připomeňme, že Nejedlý se o lidovou filozofii zajímal již dříve (v roce 1917 žádal Václava Tilleho, aby napsal knížku o Českém Honzovi) a předjímal zájem, jež lidové filozofii jako tématu později věnovali seriózní vědci.¹⁶⁰ Fakt, že filozofům nabízel inspiraci v lidové filozofii a v umění, i jeho výzva k reflexi marxismu, jsou pochopitelné. Problém nastal v okamžiku, kdy své představy začal prosazovat autoritativně a doprovázel je nesnášenlivým odmítáním jiných inspiračních zdrojů. Rezolutnost soudů je v rozporu s posláním filozofa, jak je v té době chápal Jan Patočka. Ten si 7. prosince 1946 do deníku poznamenal, že filozofové by měli vyjadřovat „znepokojení nad celkem našeho života“, relativizovat dosažený stupeň poznání a upozorňovat na „současnou všemoc a bezmoc člověka“.¹⁶¹ Pod bezprostředním vlivem střetu s Nejedlým psala Albína Dratová o nadějích, jimiž se živila za války: „Po světě pravd platonských, po volných slovech, projevech, po výměně myšlenek jsme celou tu dobu toužili až do halucinace.“¹⁶² Nejedlým předložené seznamy nežádoucích myslitelů ji musely naplnit skepsi.

Nejedlého *Slово o české filosofii* můžeme číst jako bilanci jeho myšlenkového vývoje. Je škoda, že se nedchoval autentický text přednášky z roku 1946. Referent časopisu *Vyšehrad* například zaznamenal, že Nejedlý označil za „velkou chybu“, že u nás došlo k odvratu od pozitivismu a jeho nahrazení intuitivismem, idealismem a agnosticismem.¹⁶³ Nejedlý sice prohlásil, že sám se za pozitivistu nepovažuje, ale je zjevné, že od svého okouzlení intuitivními přístupy na začátku 20. století a od vize dějepisu jako umění se uchyloval k osvědčeným postupům empiricko-kritické historiografie. Svědčí o tom koneckonců už jeho fakty překypující svazky monografií z třicátých let. Stalinský dogmatismus Nejedlému nabídl jinou cestu, cestu k jednoduché, nespekulativní pravdě, zbavující jej drásavých pochybností, k nimž by byl odsouzen jako historik-„umělec“. V neposlední řadě je Nejedlého přednáška výjimečná tím, že se po ní pustil do polemiky s vědci, i když musel vědět, že bude konfrontační. Bohužel v následujících letech podobný korektiv zmizel a možná i on sám přijal s úlevou, že mnozí jeho kritici byli zbaveni možnosti vyjadřovat názory, jiní že se přizpůsobili a přeladili do tóniny chvalozpěvů. Pozice tvůrce směrnic a regulátora vědeckého života vyzvedla Nejedlého na piedestal, ale pro jeho myšlenkový vývoj byla zničující. Jeho kontakty s vědou můžeme popsat pouze jako „dotyky“, z nichž mnohé bohužel umrtvovaly.

které vedli 1. a 8. 2. 1946 Kolman a Kozák, viz NA, f. Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv – 2. část, kart. 1176, sl. J. B. Kozák.

160 160 Vzpomínám vděčně na konzultaci, již mi někdy v roce 1992 poskytl M. Pauza a během níž mi pomohl podívat se na směšně působící Nejedlého „okouzlení Kašpárkem“ v širších souvislostech. CTS, f. Jan Patočka, deník, záznam ze 7. 12. 1946.

161 162 Albína DRATVOVÁ, Vše jako u nás, Svobodné noviny 2, č. 32, 7. 2. 1946, s. 1.

163 Alt., Zdeněk Nejedlý o úkolech české filosofie, Vyšehrad 1, č. 16, 13. 2. 1946, s. 18. V obdobném duchu vyznívá i referát: Václav CHÁB, Zd. Nejedlý: Úkol české současné filosofie, Národní osvobození 17, č. 30, 5. 2. 1946, s. 4.

Augažovanost Zdeňka Nejedlého po roce 1945 vyloučovala, aby se věnoval vědecké práci. Vycházelo mnoho jeho prací, ale většinou šlo o vydání starších spisů nebo o projevy a propagační vystoupení motivovaná zhusta politickými potřebami. Pokud se objevily nové práce, šlo o dílka drobná, v nichž se vracel k oblíbeným tématům, většinou ke klasikům 19. století.¹⁶⁴ Pomineme-li rozsáhlější publikaci o dějinách Sovětského svazu spíše propagativního rázu¹⁶⁵ a nikoli nezájimavou *Knihu o kultuře*, již věnoval v roce 1955 mládeži, ční mezi jeho tituly především *Dějiny národa českého*, jež připomněly „zlatý věk“ monografií třicátých let. První díl o 452 stranách vyšel v roce 1949. Autor za dílo obdržel státní cenu I. stupně a odměnu 200 000 korun.¹⁶⁶ Shrnut v něm starověké dějiny rodné země, od prvního osídlení po pád Říma. V obsáhlém úvodu se vrátil ke sporu o smysl českých dějin a vyjádřil se k problému jejich periodizace. Přes přitakání „historicko-materialistickému hledisku“ se hlásil k Palackého pojetí,¹⁶⁷ což bylo patrné právě ze zamýšlené periodizace českých dějin v plánovaném dile. Nejedlý zhodnotil vývoj českého dějepisectví. Uvedl řadu jmen, jež v té době byla radikálně mezi komunisty přijímána s odporem (Masaryka, Pekaře či Šustu). Nejedlý se dočkal splnění dětského snu – po Palackém se stal historiografem českého národa. Radost mu to však nepřineslo. Myšlenka, že je připraven na tento úkol, v něm dozrála již na konci první republiky,¹⁶⁸ kdy měl přitom rozepsané vicesvazkové monografie o Smetanovi, Masarykově a Leninovi. „Hlavní práci“ na prvních svazcích *Dějin* vykonal, jak přiznal v roce 1949, za války v Moskvě,¹⁶⁹ kde vedl na univerzitě kurz českých dějin, od nejstarší doby po současnost. Byl vzdálen pramenům, výsledkům nových výzkumů a nemohl konzultovat problémy se specialisty, a to se na knize podepsalo. Po vydání prvního dílu *Dějin* Jan Slavík, tehdy již zavržený historik, navštívil Václava Vaněčka a další známé na ministerstvu školství a upozornil je na množství věcných chyb v Nejedlého práci.¹⁷⁰ Nové vydání prvního dílu v roce 1953 některé chyby odstranilo, jiné zůstaly. Nejedlý si byl nedostatků vědom, proto ve stejném roce dal rozmetat vysázený druhý díl *Dějin národa českého* a začal jej (již potřetí) přepisovat.¹⁷¹ Druhý díl věnovaný ranému středověku

164

Srv. např. Zdeněk NEJEDLÝ, *Tyl – Hálek – Jirásek*, Praha 1950.TÝŽ, *Staré pověsti české jako historický pramen*, Praha 1953. Nejedlý se neúspěšně pokusil analyzovat staré pověsti v Kosmově povídání jako historický pramen. TÝŽ, Teréza Nováková, Praha 1958.

165

Kniha byla v roce 1948 vydána pod názvem 30 let Sovětského svazu, v dalších vydáních jako *Dějiny Sovětského svazu*.

166

Udělení státní ceny bylo schváleno na zasedání předsednictva ÚV KSČ 23. 4. 1951. NA, f. KSC – ÚV 1945–1989 – předsednictvo 1945–1954 (dř. f. 02/1), arch. j. 267.

167

Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny národa českého*, díl 1, Praha 1949, s. 39–41.

168

Tamtéž, s. 127.

169

Zdeněk NEJEDLÝ, *Na okraj Dějin národa českého*, Var 2, č. 9–10, 1. 6. 1949, s. 265.

170

Naposledy k tomu Jaroslav BOUČEK, Jan Slavík. *Příběh zakázaného historika*, Jinočany 2002, s. 141–142. Srv. Slavíkův strojopis Z. Nejedlého odchází na konečný historie soud, in: ANM, f. Jan Slavík, inv. č. 24.

171

Václav PEKÁREK, *Sebrané spisy Zdeňka Nejedlého*, Var 4, č. 15–16, 1. 3. 1953, s. 512.

byl vydán až v roce 1955. V té době nebylo již pomyšlení na to, že by realizoval původně slíbenou sedmisvazkovou řadu *Dějín*.¹⁷²

Oč menší byla Nejedlého schopnost nově tvořit, o to větší bylo jeho úsilí o vydávání prací starších. Vznikl projekt edice jeho *Sebraných spisů*. První svazek vyšel v únoru 1948 k jeho sedmdesátinám. Připravovali jej tedy ještě před únorovým mocenským střetnutím a podle Pekárkova svědectví „vrchní redaktoři“ ve stranickém ústředí nepovažovali za možné, aby v knize nazvané *Boje o nové Rusko* byly otiskeny Nejedlého kritické soudy o Masarykově a Benešově politice vůči Rusku, jež formuloval ve dvacátých a třicátých letech.¹⁷³ Po únoru 1948 a zejména po nástupu „ostrého kurzu“ KSČ na podzim toho roku se situace obrátila. Nyní musely z Nejedlého spisů zmizet pochvalné zmínky o Masarykovi, Benešovi, Pekařovi a jiných myslitelích a politikách, jeho „idealisticke“ a moralizující teze a zejména častá náboženská symbolika. Ironií osudu se cenzorské tužky chopil Václav Pekárek. Víme, jakou péčí věnoval Nejedlý vydáním Jiráskových spisů, kde pro změnu on byl hlavním upravovatelem. Vydání vlastních spisů podle všeho jen přihlízel, i když, jak dosvědčuje František Červinka, „s vnitřním znepokojením“.¹⁷⁴ Ladislav Štoll si 31. března 1959 vyslechl starcovy litanie na průtahy při vydávání *Spisů* i jeho tvrdá slova, že „rozbije nadranc domněnku, že Pekárek dělá věci v dohodě s ním“.¹⁷⁵ V té době již Pekárek Nejedlého důvěru ztratil, zatímco v prosinci 1956 mu ještě děkoval za „krásné přátelství“.¹⁷⁶

Důležitý korektiv pro Nejedlého vždy představovaly jeho vysokoškolské přednášky. „Mně přednášení na univerzitě a styk s mládeží byl vždy přímo životní potřebou,“ vzpomínal v roce 1952.¹⁷⁷ I tu se však situace měnila. Nejedlý si zakládal na tom, že na rozdíl od svých předchůdců – profesorů na ministerském postu – i po jmenování plnil alespoň v minimální míře povinnosti univerzitního profesora. Z důvodu enormního veřejného zapojení i pozdějších zdravotních problémů se ale musel často z přednášek omlouvat. Nemohlo být pomyšlení na to, že by o studenty pečoval tak jako před rokem 1938 či za války v Moskvě. Na filozofické fakultě se Nejedlý v roce 1945 nevrátil k přednáškám z dějin hudby a estetiky. Svá „čtení“ věnoval dějinám slovanských národů a dějinám Slovenska. Na školní rok 1946/1947 povolal Nejedlý na filozofickou fakultu svého přítele a někdejšího nadřízeného, profesora moskevské univerzity Arkadije Lavroviče Sidrova, přednášet o dějinách Sovětského svazu.¹⁷⁸ Přednášky Nejedlý na této fakultě ukončil v roce 1948. Jen o rok déle setrval na pedagogické fakultě,

172

Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny národa českého*, díl 1, Praha 1949, s. 129.

173

Václav PEKÁREK, *Sebrané spisy Zdeňka Nejedlého*, Var 4, č. 15-16, 1. 3. 1953, s. 513.

174

František ČERVINKA, *Zdeněk Nejedlý*, Praha 1969, s. 44.
Srv. též s. 290.

175

Ladislav ŠTOLL, *Z kulturních zápasů. Vzpomínky – rozhovory – portréty – stati – korespondence*, Praha 1986, s. 117.

176

LA PNP, f. Václav Pekárek, korespondence se Z. Nejedlým.

177

Zdeněk NEJEDLÝ, *Vybudujeme Československou akademii věd*, Praha 1952, s. 25.

178

Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990, sv. 4. 1918–1990, Praha 1998, s. 433.

Odcházení Nejedlého-vědce a pedagoga souviselo i s tím, že byl pověřován úkoly organizátora vědy či alespoň hrál tuto roli na veřejnosti. Vrcholným aktem v této oblasti se mělo stát zřízení nové akademie věd, k němuž se zavázal již Košický vládní program. Roky 1951 a 1952, klíčové pro formování nové akademie, jej zastihly v bědném zdravotním stavu. Iniciativu třímal komise zřízená na začátku února 1951 sekretariátem ÚV KSČ, což potvrzuje tehdejší dominanci stranického aparátu nad státními úřady.¹⁸⁰ Situace se změnila po odvolání Rudolfa Slánského z funkce generálního tajemníka na podzim toho roku a mocenských otřesech, v jejichž důsledku byl zbaven vlivu na oblast vědy Gustav Bareš. Jeho vítězný rival, Václav Kopecký, na zasedání vlády 15. ledna 1952 navrhl zřízení vládní komise pro vybudování Akademie věd Republiky československé. Zdůraznil: „Hlavním smyslem předloženého návrhu je, aby se v tomto roce konečně splnila dávná touha našich vědeckých pracovníků a aby byla reorganizována dosavadní akademie věd a umění podle velkého vzoru Akademie sovětské.“¹⁸¹ Churavějící Zdeněk Nejedlý nebyl zasedání přítomen a zdálo se, že na práci komise, do jejíhož čela byl postaven Ladislav Štoll, nebude mít vliv. Vzepjal se však, vynutil si odklad zahájení práce vládní komise a sepsal studii *Vybudujeme Československou akademii věd*.¹⁸² Probulil se starý harcovník.

Zdeněk Nejedlý si uvědomil, že ponechat utváření akademie státním a stranickým byrokratům, většinou nevzdělaným, případně mladým vědeckým pracovníkům, kteří neměli zkušenosti se starými vědeckými spolkami a institucemi,¹⁸³ by znamenalo připustit riziko nevratných škod v této

179 Gustav HUDEC, *Přehled přednášek (čtení) Zdeňka Nejedlého na československých vysokých školách*, in: Zdeněk Nejedlý dnešku. Sborník studií a materiálů k 80. narozeninám, Praha 1958, s. 214.

180 Výklad o přípravě zákona o akademii věd je podán in: Alena MIŠKOVÁ, *Vývoj mimouniverzitní vědy v Československu a ČSAV po roce 1945*, in: Alena MIŠKOVÁ – Martin FRANC – Antonín KOSTLÁN (ed.), *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*, Praha 2010, s. 423–430; Jiří BERAN, *Vznik zákona o Československé akademii věd v roce 1952*, in: *Instituce, osobnosti, ideje a struktura vědy v českých zemích*, Praha 2007, s. 195–235.

181 Cituje ze zápisu ze zasedání vlády, uloženého in NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (dř. f. 100/24), inv. č. 1494.

182 Podle údaje v tiráži brožury byl text odevzdán k sazbě 13. 2.

1952. Zdeněk NEJEDLÝ, *Vybudujeme Československou akademii věd*, Praha 1952, s. 4. Vládní komise měla podle původního plánu poprvé zasednout v Liblicích 2.–3. 2., nakonec k tomu došlo 9.–10. 2. 1952, kdy podle svědectví Václava Procházky byl již k dispozici obtah Nejedlého textu. Jiří BERAN, *Vznik zákona o Československé akademii věd v roce 1952*, in: *Instituce, osobnosti, ideje a struktura vědy v českých zemích*, Praha 2007, s. 198–199. Číslo Varu, kde byl text publikován, vyšlo s datem 15. 2. 1952.

183 K takovým náležel například i pozdější místopředseda ČSAV Ivan Málek, přitom jeden z nejschopnějších zakladatelů akademie, jak ukazuje Martin FRANC, *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989*

sféře, s níž se cítil spjat. Šlo mu především o zdůraznění návaznosti nové akademie na staré vědecké instituce, jakými byla Královská česká společnost nauk, Česká akademie věd a umění i Masarykova akademie práce a další centra vědecké a ediční práce. Jakkoli kritický vztah měl například k České akademii věd a umění, jejímž prezidentem přitom od roku 1945 byl, šlo mu o to, aby nová akademie nevznikla „na zelené louce“, aby nedošlo k mechanickému přenesení struktury sovětské akademie věd. Není tedy správné tvrzení Václava Černého, že ČSAV měla být podle Nejedlého „čirou odlikou sovětského vzoru“ a její vznik měl přinést rozmetání dosavadních naukových institucí i pouhé vzpomínky na ně.¹⁸⁴ Nejedlý naopak vyzdvihl jednotlivé „znamenitě pracující“ ústavy, které se těšily mezinárodnímu uznání, jako byly například Archeologický či Orientální ústav.¹⁸⁵ Ústavy, budoucí „vědecké dílny“, ostatně považoval za základní článek akademie a skepticky se později stavěl k byrokratickým koordinujícím strukturám. Na III. sjezdu historiků v roce 1959 například řekl: „Já nejsem... přítel všelijakých těch sekcí... v Akademii“,¹⁸⁶ což podle zápisu vyvolalo „oživení v sále“ i „projevy souhlasu“.

Zdeňku Nejedlému šlo také o zachování personální kontinuity. V roce 1951 při hodnocení práce s učiteli na vysokých školách, kde byli preferováni často méně schopní komunisté před bezpartijními odborníky, se svěřil Jaroslavu Kojzarovi s obavami z perspektiv budoucí akademie: „Při tomto způsobu kádrové práce zřídíme Akademii a nebudeme mít akademiky.“¹⁸⁷ S oblibou uváděl příklad sovětských akademiků, jež sám poznal – historiků Borise Dmitrijeviče Grekova a Jevgenije Viktoroviče Tarleho –, kteří nebyli bolševiky, ale byli pro sovětskou moc získáni a vzorně plnili svěřené úkoly. Zajisté i zásluhou Nejedlého se přípravných prací při vzniku akademie účastnili nestraníci, například členové vládní komise Zdeněk Bažant, Jaroslav Heyrovský, Vilém Laufberger, Jan Rypka či Antonín Salač, těšící se respektu. Nejedlý ovlivňoval výběr vědců, kteří měli být prezidentem republiky jmenováni akademiky a členy-korespondenty ČSAV.¹⁸⁸ Mezi akademiky se objevili bezpartijní historikové Josef Dobiáš, Jan Eisner, Rudolf Urbánek, Václav Vojtíšek a v neposlední řadě i Nejedlého přítel z mládí Zdeněk Wirth, který se dokonce stal předsedou sekce filozofie a historie, jejímž členem byl kromě archeologa Jaroslava Böhma také profesor

184 aneb *Jediný opravdový komunista?* Praha 2010, s. 35–36.

Václav ČERNÝ, *Paměti*, sv. 3. 1945–1972, Brno 1992, s. 421.
Odluka – přesná kopie, napodobení.

185 Zdeněk NEJEDLÝ, *Vybudujeme Československou akademii věd*, Praha 1952, s. 23.

186 TÝŽ, *O poměru historie k dnešku*, Československý časopis historický 8, 1960, č. 1, s. 33.

187 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrty.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 264–265, záznam v deníku z 18. 4. 2012. K Tarlemu a Grekovovi srov. též s. 273, záznam z 22. 9. 1952.

188 Srv. Jiří BERAN, *Vytváření členské základny ČSAV v roce 1952*, *Soudobé dějiny* 12, 2005, č. 1, s. 102–139.

Ve filozofické a historické sekci Nejedlý uplatnil vliv a otevřel ji předním vědcům. Jeho vliv byl patrný i v sekci jazykové a literární, kde zasedli akademici Bedřich Hrozný, Vincenc Lesný, František Lexa, Jan Rypka, Antonín Salač, Bohuslav Havránek, Jan Mukařovský a František Trávníček (komunisty byli jen tři poslední), jiné obory však přišly v prvním kole jmenování akademiků i členů-korespondentů zkrátka. Naprázdno vyšli ekonomové a sociologové, z filozofů pronikli mezi členy-korespondenty jen Ludvík Svoboda a Igor Hrušovský z Bratislav. Nevíme, zda v těchto případech Nejedlý neuspěl s vizi personální kontinuity, nebo naopak dal průchod averzi vůči některým oborům a jejich představitelům, což se nabízí v případě sociologie¹⁸⁹ a filozofie. Sotva si však lze představit, že by se postavil proti jmenování filozofa Ladislava Riegra či slavisty Jiřího Horáka. Celkem bezproblémově proběhla nominace do oborů, jež nebyly ostře sledovány jako společenské vědy. Mezi první skupinou akademiků čteme jména nekomunistů, matematika Bohumila Bydžovského, který byl původně odpůrcem zřízení akademie¹⁹⁰ a jehož syn byl odsouzen za protistátní činnost, nebo právníka a prominentního zednáře Václava Hory. Víme, že Nejedlý podporoval jmenování Ivana Málka a Josefa Pelňáře, neuspěl naopak u jejich kolegů z lékařské obce Arnolda Jiráska a Josefa Charváta,¹⁹¹ kteří na ně museli čekat do roku 1954. To však souviselo také s nevyjasněnou otázkou, zda lékaři mají být organizováni v ČSAV, nebo mít vlastní akademii (Málek a Pelňář se stali členy sekce biologické). V roce 1952 dočasně neuspěl návrh na jmenování botanika Bohumila Němce, někdejšího Benešova pravicového prezidentského protikandidáta, i když mu Nejedlý mohl dosvědčit, jakému respektu se těší u sovětských vědců.¹⁹² Nejedlý se naopak zpěčoval jmenovat akademikem Vladimíra Procházku, ač

189 Již na zasedání školské komise ÚV KSČ 4. 12. 1945 sdělil O. Chlup, že Nejedlý si nepřeje, aby se na pedagogických školách vyučovala sociologie, za „nebezpečného“ prý označil někdejšího druhu z Realistického klubu I. A. Bláhu. NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – oddělení kulturně-propagační a ideologické (dř. f. 19/7), arch. j. 124, l. 66.

190 Bydžovský byl v informaci Václava Peliška kulturnímu a propagačnímu oddělení ÚV KSČ z 29. 4. 1952 označen za iniciátora memoranda, s nímž se obrátila vedení Královské české společnosti nauk, České akademie věd a umění a Masarykovy akademie práce na vládní činiteli, některé veřejné instituce a soukromé osoby. Pelišek označil tento „hloupý“ krok za obhajobu „kapitalistických, čachrářských“ tradic, za útok proti jednotné akademii. Tamtéž, arch. j. 733, l. 201.

191 Jiří KRESTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 270, záznam z 8. 9. 1952.

192 Srv. dopis akademika V. I. Vernadského Z. Nejedlému ze 4. 9. 1944. MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – rusky psaná, kart. 78, sl. V. I. Vernadskij. Koncept dopisu uložen in: ARAN, f. 518, op. 3a, d. 182, l. 1.

šlo o jeho souběžce z Realistického klubu a dalších spolků, a musel vědět, že na seznam jej doplnil sám Klement Gottwald.¹⁹³ „Tu zřejmě nesouhlasí. Říká, že flekujeme. Nevíme, co s ním, tož s ním do akademie. Jako profesor se neosvědčil. Nepřednášel po celou dobu své profesury,“ poznamenal si 22. října 1952 do deníku Jaroslav Kojzar.¹⁹⁴ Procházka se nicméně členem akademie v roce 1952 stal.

Dne 17. listopadu 1952 byla slavnostně zahájena činnost Československé akademie věd, následujícího dne první akademici, jmenovaní prezidentem Gottwaldem 12. listopadu, zvolili první skupinu členů-korespondentů. Jejich seznam, který byl projednán s Nejedlým, došel silné redukce. Způsobil to dopis 5. oddělení ÚV KSČ ze začátku listopadu, útočící proti řadě navrhovaných, například proti Viktoru Trkalovi, Nejedlého generálnímu sekretáři z České akademie věd a umění.¹⁹⁵ Do čela ČSAV ve funkci prezidenta byl postaven Zdeněk Nejedlý. K jeho 75. narozeninám v roce 1953 bylo zřízeno pracoviště, jež mělo studovat a zprostředkovávat jeho životní dílo. Kabinet Zdeňka Nejedlého, vedený Václavem Pekárkem, byl vnímán jako pozůstatek kultu osobnosti, a v dobách uvolnění byl vysmíván. Akademik Rudolf Lukeš na VI. valném shromáždění ČSAV dne 20. listopadu 1956 v nepřítomnosti prezidenta akademie žertoval: „Nazývat pracoviště ‚kabinet‘ – to je pak těžké pozvat si tam Francouze... (Veselost.) Když je tam ‚Kabinet Zdeňka Nejedlého‘ – pozvěte si tam francouzského hosta!“¹⁹⁶ Nejedlého zásah do procesu vzniku akademie byl vlastně posledním vzepětím stárnoucího muže, neschopného sledovat vývoj v rostoucí instituci. Na úřadu prezidia ČSAV mu zřídili výtah k jeho kanceláři, ale nedocházel tam často ani na dvě návštěvní hodiny týdně. Termín mu kolidoval s poslaneckým dnem v jeho obvodu Praha 1 a s dalšími povinnostmi.

Akademici museli jezdit za ním. Podle Václava Procházky jej navštěvovali hlavně Vilém Laufberger, Jaroslav Böhm, zpočátku i František Šorm, jehož ovšem Nejedlý neměl rád.¹⁹⁷ Odpuzovala jej Šormova ctižádost i jeho počáteční přezíravost ke společenským vědám. Oblíbil si naopak klasicky vzdělaného Jaroslava Kožešníka – na potkání si přeříkávali oblíbené citáty v latině a řečtině.¹⁹⁸ Akademici Nejedlému referovali o personálních otázkách i přípravách slavnostních akcí. Občas je zaskočil, když například odmítal podepsat více exemplářů jednoho dokumentu, a oni mu je museli nosit opakováně. V roce 1959 nesouhlasil

193

MÚ AAV, Audiosbírka, rozhovor s Václavem Procházkou.

194

Jiří KŘESTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 276.

195

NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – politický sekretariát 1951–1954 (dř. f. 02/5), sv. 44, arch. j. 128, příloha k zápisu ze zasedání politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 13. 11. 1952.

196

MÚ AAV, f. Valná shromáždění ČSAV, kart. 5. Francouzi používají slovo „kabinet“ i ve smyslu „toaleta“.

197

MÚ AAV, Audiosbírka, rozhovor s V. Procházkou.

198

Pavel KODERA (ed.), *Diskuse k bloku „Věda a politika“*, in: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999)*, Praha 2000, s. 482, vystoupení J. Schwippela.

s pořádáním oslavy k udělení Nobelovy ceny Jaroslavu Heyrovskému. „Typicky západáckou cenu“ prý Nobel založil z černého svědomí, že vymyslel ničivý dynamit.¹⁹⁹ Marně Kožešník namítal, že dynamit se používá také k trhání skal, marně se přimlouval vedoucí školského oddělení ÚV KSČ Zdeněk Urban. Po odchodu obou mužů, s nimiž mluvil i o situaci ve Filozofickém kabinetu ČSAV, si sekretářka Milada Červinková do deníku poznamenala, jak Nejedlý shrnul výsledek jednání: „Soudruzi stejně udělají všechno sami bez něho.“ Oficiálně ovšem 19. prosince 1959 Nejedlý poslal Heyrovskému blahopřání k „nejvýznamnějšímu ocenění udělením titulu nositel Nobelovy ceny, propůjčením Řádu práce a titulu laureáta státní ceny“ a konstatoval, že jeho práce dosáhla „světové proslulosti“.²⁰⁰

Nejedlého izolace od vědy nebyla absolutní. Zásluhou sekretářky Milady Červinkové a jejího manžela, historika Františka Červinky, se prezident akademie někdy dozvídal o problémech, které tázaly mladé historiky a filozofy. V předvečer III. sjezdu historiků v roce 1959 žádal Červinkový, aby mu poslali knihu *Česká radikální demokracie* od Karla Kosíka, *Příručku k dějinám Československa v letech 1918–1948* od slovakisty Zdeňka Urbana a Kvačkovu *Osudnou misi*.²⁰¹ Za posledně uvedenou knihu byl předtím její autor vyslýchán Státní bezpečností a hrozilo mu, že bude obviněn jako anglický agent, usilující o rehabilitaci Edvarda Beneše. Ústav dějin KSČ chystal ideologický soud nad mladým historikem.²⁰² Pomohl Červinka – knihu ukázal Nejedlému a potom rozhlasil, že se o ní vyjádřil pozitivně.

Dne 27. října 1959 se Nejedlý bavil s Miladou Červinkovou o situaci ve Filozofickém kabinetu ČSAV. „ZN se mě ptal, zda tam někoho znám. Řekla jsem, že Karla Kosíka, kterého považuju za opravdového komunistu. Byl už za první republiky jako mladý hoch v komunistické mládeži a pak celou válku v Mauthausenu,²⁰³ a právě u něho se zarazilo zatýkání jejich skupiny, protože nikoho neprozradil, když se po válce vrátil a ležel vysílen a nemocen na Bulovce, jeho vlastní matka ho nepoznala. Řekla jsem, že podle mého názoru všichni mladí, kteří po 20. sjezdu KSSS vyšli s očistnou kritikou, nejsou nepřátelé, dobře to myslili a neměli nikoho, kdo by s nimi na jejich schůzích diskutoval.“ Obhajobu mladého filozofa podle všeho nestor české vědy vyslechl s pochopením. Krátce poté, 1. prosince 1959, si Červinková poznamenala do deníku, že Nejedlý přijal Roberta Kalivodu, diskutoval s ním (Kalivoda prý „odpovídal přesně a jasným hlasem“) a posléze slíbil, že prosadí vydání jeho kandidátské práce o husitské ideologii.

199 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1, záznam z 27. 10. 1959.

200 MÚ AAV, f. Jaroslav Heyrovský, inv. č. 1604, kart. 19.

201 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1, záznam z deníku M. Červinkové ze 14. září 1959.

202 O této epizodě mi laskavě vyprávěl R. Kvaček 7. 12. 2010. Předtím se jí dotknul v rozhovoru s J. Dobešem a V. Smetanou in: *Na prvním místě je život sám a povinnost vůči blízkému, Dějiny a současnost* 2002, č. 1, s. 52. Zmínku o ní nalezneme rovněž in: *Vojtech ČELKO, Zo všetkých strán*, Praha 2011, s. 140.

203 K. Kosík se zapojil do práce odbojové skupiny Předvoj, vězněn byl v letech 1944–1945.

Hned po vzniku Československé akademie věd dal Nejedlý najevo, že se nebude zabývat administrativními a ekonomickými záležitostmi ani denním řízením vědecké práce. Nesnášel vysedávání na schůzích, šel jen tam, kde byl zařazen nějaký zajímavý bod programu. Toho využívali obratnější akademici i úředníci. Zaštítovali se jeho jménem, i když souhlas neměli. Pokud byl zdravý, docházel na plenární shromáždění ČSAV, kde pronášel improvizované projevy, v nichž jeho myšlenky všelijak bloudily. Protože bylo známo, jak nedůtklivě reaguje na „vybrušování“ svých textů korektory,²⁰⁴ uveřejňovali jeho řeči tak, jak byly zachyceny zapisovateli, což podtrhlo chaotický dojem. K jeho respektu to nepřispívalo. Jeho vstupy bývaly nečekané. Na X. plenárním zasedání ČSAV v roce 1959 přerušil akademika Jana Květa a bez souvislosti s tím, o čem řečník mluvil, se přísně tázal, proč Historický ústav ČSAV neplní revoluční úkol vydávání Husových spisů.²⁰⁵ Je nutno říci, že komise pro vydávání Husových a Komenského spisů Nejedlý týral vytrvalým zájmem.²⁰⁶ Bývalý medievalista a editor náročných textů prosazoval vydání spisů v češtině, v „lidové úpravě“, zbavené balastu „zbytečných poznámek“.

Nechávali jej vymluvit, všichni věděli, že rozhodují jiní. Už nedlouho po vzniku akademie se šířily fámy, že Nejedlého pozice je ztracena. Lékař Josef Charvát si 31. ledna 1954 poznamenal do deníku: „Včera mi říkal Pelnář, že v Akademii se začínají asi podkopávat pod Nejedlého. V biologické sekci vypracovali usnesení, jímž se kárá ‚předsednictvo‘, že jeho úloha není diktovat vědu, nýbrž pomáhat vědeckým pracovníkům, aby se vědou mohli zabývat. V divadle a muzice už je rudý děda odrovnáný, Kopecký zavolal zpátky Talicha, začal se zase pěstovat Dvořák, vyházeli spoustu lidí z Národního divadla.“²⁰⁷

Jak Nejedlý cítil, že se blíží jeho konec, snažil se zajistit nástupnictví v čele akademie. Miladě Červinkové 28. ledna 1960 řekl: „Kdyby přišel Šorm po mně, to by byl machr a to ne.“²⁰⁸ Dával to najevo i veřejně. Dne 17. listopadu 1959 si Červinková do deníku poznamenala: „ZN byl od 9 hod. v hotelu International na X. valném shromáždění ČSAV. Byla tam Libuše, aby zapisovala jeho zahájení. Říkala, že mluvil velmi potichu, stále se otácel k prof. Kožešníkovi, který mu seděl po pravici. Chápala jsem to tak, že po levici mu seděl Šorm, a tak chtěl shromáždění ukázat, že hlavní osoba je Kožešník. To je ‚jeho politika‘. Dopadlo to ovšem tak, že ho vůbec nebylo slyšet

-
- 204 Zdeněk NEJEDLÝ, Škůdci českého jazyka, Var 1, č. 8, 15. 7. 1948, s. 248–251.
- 205 MÚ AAV, f. Plenární zasedání ČSAV, kart. 1, záznam ze zasedání dne 26. 5. 1959.
- 206 Odkazy na některé prameny, dokumentující jeho postoje svr. Jiří KŘEŠTAN, Zdeněk Nejedlý v posledních letech života: dotyky s vědou (1953–1962), in: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23. – 24. listopadu 1999), Praha 2000, s. 475. Svr. rovněž František Michálek BARTOŠ, Vzpomínky husitského pracovníka, Praha 1970, s. 114.
- 207 Josef CHARVÁT, Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků, Praha 2005, s. 326.
- 208 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1.

aní v prvních řadách.“ Smířil by se s tím, kdyby akademii vedl Štoll, byť jeho schopnosti si příliš necenil. Nakonec získal jeho přízeň Jaroslav Kožešník, jehož pověřil 1. prosince 1961 zastupováním.²⁰⁹ Po Nejedlého úmrtí, na mimořádném valném shromáždění 30. března 1962 byl na návrh Ladislava Štolla zvolen předsedou ČSAV František Šorm.²¹⁰ K údivu mnohých již předtím podpořil devótně rozhodnutí vedení KSČ Jaroslav Kožešník, jenž předtím na Šorma před Nejedlým nasazoval.²¹¹

Majitel hlasu rozumu, či zhoubce kultury?

„Soudruh Nejedlý jest vždy povoláván, aby jako nejvýznamnější autorita zasahoval v zásadních a tvůrčích otázkách umění, literatury, hudby a výtvarnictví. Jeho projevy, jimiž osvětloval tvůrčí metody socialistického realismu, obsahují nejvýše cenná a směrodatná poučení pro naše umělce. Soudruh Nejedlý zasahuje svým vůdčím vlivem i do ideových a teoretických otázek vědecké činnosti, i do jejich praktických úkolů.“²¹² Řeč Václava Kopeckého z roku 1953 budí dojem, že Zdeněk Nejedlý byl tvůrcem koncepce komunistické strany v oblasti kultury a vědy, autoritou, již je možno ztotožnit s linií strany. V téže době veršoval Václav Pekárek:²¹³

To nejsou obyčejná slova,
co slyšíš dnes. A jako hudba zní.
Vytěsat můžeš v mramor,
co říká soudruh Nejedlý.

Je pravda, že Nejedlého řeč na shromáždění kulturních pracovníků v pražské Lucerně 29. května 1945 *Za lidovou a národní kulturu*, proslov *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa* z roku 1946, vystoupení na II. konferenci školských a osvětových pracovníků KSČ z 8. září 1946, projev *Ideové směrnice naší národní kultury* na Sjezdu národní kultury 11. dubna 1948 či pozdější proslovy na schůzích uměleckých organizací ovlivnily dobové představy komunistů i širší veřejnosti o povaze národní kultury. Je ovšem otázka, nakolik se tyto programové projevy staly východiskem praktické realizace kulturní politiky KSČ a řídili se jimi straničtí funkcionáři a nakolik plnily jen roli zástěrky vůči veřejnosti. Základní schéma kulturní práce, jež Zdeněk Nejedlý opakovaně předkládal, bylo prosté. Vycházel z jeho starších názorů a zůstávalo poměrně konstantní po skončení druhé světové války i po únoru 1948. Podle Nejedlého měla umělecká práce respektovat princip lidovosti (cílit k masovému využívání kultury za současné

209 Věstník ČSAV 71, 1962, s. 67–68.

210 Tamtéž, s. 365.

211 Srv. Martin FRANC, Ivan Málek a vědní politika 1952–1989
aneb Jediný opravdový komunista? Praha 2010, s. 169.

212 Václav KOPECKÝ, Zdeněk Nejedlý – veliký bojovník za štěstí lid-

stva, in: Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám, Praha 1953, s. 83.

213 Václav PEKÁREK, Vítězství bude naše, tamtéž, s. 26.

ho uchování její vysoké úrovně, usilovat o pochopení lidu a jeho tvorby),²¹⁴ být aktuální, programová, realistická. Úspěch podmiňoval sepětím tvůrců se skutečností, ale i se „správnou ideologií“, s odhodláním sloužit nové věci a spolupodílet se na výstavbě společnosti. Klíč k umělecké tvorbě tedy videl v tvůrcích samých a jejich morálních kvalitách: „Abychom udělali dobré dílo, musíme být především dobrými lidmi, dobrými občany,“ prohlásil na zasedání rozšířeného ústředního výboru Svazu československých skladatelů 6. února 1953.²¹⁵

Samozřejmým se Zdeňku Nejedlému jevilo, že kultura si musí zachovat a posilovat národní charakter. „Každý musíme být v tom či onom národě, máme-li nalézt vztah k jiným národům,“ prohlásil například na večeru kulturních pracovníků v Lucerně 29. května 1945.²¹⁶ V kultuře se podle něho měla zrcadlit národní povaha a historie a kultura měla zpětně národ formovat a kultivovat. V jednom z článků v roce 1949 vyjádřil přesvědčení: „Jsme opřeni o světové síly, ale jsme také opřeni o naši národní tradici, o to, co je také velkou silou v uvědomělém národě.“²¹⁷ Vzory umělecké tvorby nalézal hlavně v klasicích 19. století: v Jiráskovi, Němcové, Smetanovi, Mánesovi, Alšovi či Palackém. Marie Majerová vzpomínala, že na cestu do Rumunska si s sebou Nejedlý vezl kapesní vydání Palackého *Dějin národu českého*. „V těch si stále říkal, usmíval se, hlavou radostně pokyvoval.“²¹⁸

Dosud jsme se zabývali pozitivními, konstruktivně orientovanými složkami Nejedlého obrazu národní kultury. Jeho myšlenkový svět byl však osudově ovlivněn jeho polaritním, duálním viděním a myšlením, jež nemůžeme ztotožnit ani s myšlením dialektickým.²¹⁹ Jako by potřeboval, aby jeho idoly, jím vyzdvížené kladné hodnoty zářily na temném pozadí hodnot a idolů protivních. Již před druhou světovou válkou dospěl k teorii dvou „složek“ v jednom národě. Opakoval ji i po roce 1945: „Už ve středověku se nás národ, a dokonce i šlechtický národ, dělí na skutečně českou, národní složku, reprezentující české snažení té doby, a druhou, panskou složku, jež vládla národu, ale s národními tradicemi nemá nic společného, leč že je kazila a mařila.“²²⁰ Bezprostředně po druhé světové válce mířil jeho hněv především proti fašismu a jeho pomahačům, vzápětí se na pranýř v jeho vystoupeních dostala „domácí reakce“, již často ztotožňoval s osobami nekomunistických intelektuálů. Nejedlého představa dvou národů v jednom souzně-

214

Srv. Zdeněk NEJEDLÝ, Za lidovou a národní kulturu, in: TÝŽ, O kulturu národní a lidovou, Praha 1948, s. 25–27. Textem proslovu ze dne 29. 5. 1945 Nejedlý zahájil vydávání obnoveného Varu (roč. 1, 1948, č. 1, s. 5–21).

215

Zdeněk Nejedlý hovořil k skladatelům, Hudební rozhledy 6, č. 4, březen 1953, s. 125.

216

Zdeněk NEJEDLÝ, Za lidovou a národní kulturu, in: TÝŽ, O kulturu národní a lidovou, Praha 1948, s. 28.

217

TÝŽ: Od husitství ke komunismu, Hlas revoluce 2, č. 20, 18. 5. 1949, s. 3. Marie MAJEROVÁ, Cestování se Zdeňkem Nejedlým, in: Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám, Praha 1953, s. 285.

218

K tomu srv. Miloslav RANSDORF, Zdeněk Nejedlý, Praha 1988, s. 22.

219

Zdeněk NEJEDLÝ, Komunisté – dědici velikých tradic českého národa, Praha 1946, s. 8.

Nejedlého pozice se lišila od východisek mladších soudruhů, kteří neměli hlubší kulturní a vzdělanostní zázemí a bohatší osobní zkušenosti a kteří byli do značné míry odkázáni na mechanické přebírání autoritativních soudů. Životní názor ziskávali ve velké míře výpůjčkami sovětských vzorů. Ideové zázemí Zdeňka Nejedlého, nabývající pevné obrysy v letech první republiky, se s komunistickým hnutím začalo výrazně prolínat až v důsledku podstatných změn, jimiž toto hnutí procházelo zejména od druhé poloviny třicátých let 20. století. I tak se jeho názory a obsah jeho tezí do jisté míry vyvijely pod vlivem momentální situace. Toho si všiml Vladimír Macura na Nejedlého pojetí lidovosti kultury. Nejedlý podle něho začal místo akcentu na konkrétní obsahy kulturních počinů a jejich směřování klást důraz spíše na jejich společenský ohlas.²²¹ Nejedlého ideové koncepce ovlivňovaly dobové myšlení a cítění po roce 1945, ale současně byly samy inspirovány vzníceným zájmem o národní minulost a o „dovršení“ národního obrození, jenž zasáhl široké vrstvy společnosti. Nejedlý tak v jistém ohledu vyjadřoval pocity společnosti, směřující z velké části politicky doleva a opírající se přitom o často značně emotivní prožívání národní příslušnosti, jež se zrodilo z hrůz světové války.

Čtenář zajímající se o vývoj v Československu po roce 1945, jenž by začal četbou paměti literárního kritika Václava Černého, by patrně ztratil chuť se Zdeňkem Nejedlým a podrobnostmi jeho myšlenkového vývoje zabývat. Předkládá se tu obraz muže ideově sterilního a mravně vyprázdněného. Autorovi spolu s Kopeckým reprezentuje nejobludnější symbol českého stalinismu a viníka „obecné a všeobecné pohromy“, jež postihla českou kulturu.²²² Z Černého textu promlouvá vášeň člověka druhdy komunismem zaujatého a – odmítnutého,²²³ posléze pak vystaveného prudkým útokům. Václav Černý se spolu s Ferdinandem Peroutkou stali hlavními terči komunistických publicistů již od roku 1946. Ani Nejedlý ve vztahu k Černému neprojevil pochopení, přestože je spojovala úcta a přátelství s některými muži, kteří odpor proti fašismu zaplatili životem. Šlo například o Ivana Sekaninu, Vladislava Vančuru, Bedřicha Václavka nebo Jaroslava Kratochvíla.²²⁴ Přitom Černý učinil vstřícná gesta. Na prvním sjezdu českých spisovatelů v červnu 1946 se například dovolával autority Leninovy

221 Vladimír MACURA, *Obrozenecký model v Nejedlého koncepci socialistické kultury*, in: *Zdeněk Nejedlý – klasik naší vědy a kultury*, Praha 1978, s. 307.

222 Václav ČERNÝ, *Paměti*, sv. 3. 1945–1972, Brno 1992, s. 143–150, 204 n. a 257–263.

223 Lze se domyslet, jak bolestně byl Černý dotčen, když uprostřed masového přijímání do KSČ byla jeho sondáž v tomto směru L Černým odmítnuta. Srv. Lumír ČIVRNÝ, *Co se vejde do života*, Praha 2000, s. 88 a 216.

224 Václav ČERNÝ, *Paměti*, sv. 3. 1945–1972, Brno 1992, s. 143. Připomeňme, že V. Černý byl za okupace čelným představitelem odbojového Národního revolučního výboru inteligence, v roce 1945 byl vězněn.

a Stalinovy a zpětně kritizoval údajné Gidovo nepochopení Sovětského svazu.²²⁵ Nejedlý z tribuny Sjezdu národní kultury 11. dubna 1948 napadl Černého a Peroutku jako „kulturní kibice“.²²⁶ Černého *Kritický měsíčník* označil v prvním čísle obnoveného *Varu* za příklad reakčního časopisu,²²⁷ obraz toho, jak *Var* vypadat nebude, za jeho programový protiklad. Šlo o útok podlý, neboť Černý se nemohl bránit. Jeho časopis byl v listopadu 1948 úředně zastaven.²²⁸

Zdeňka Nejedlého necharakterizoval jako politika tvrdého jen Václav Černý. Podle Prokopa Drtiny byl Nejedlého politický postup „často ortodoxnější i zaslepenější než Gottwaldův i druhých komunistických špiček“.²²⁹ Toto hodnocení se přenáší i do odborné literatury.²³⁰ Nejedlého proslovu po roce 1945 k takovému pohledu poskytuje nejeden argument. Nevyhýbal se vyostřeným hodnocením, neprojevoval ohleduplnost vůči těm, které zasáhla vlna radikalismu. Postižení místa a úlohy Zdeňka Nejedlého v kontextu kultury a kulturní politiky KSČ po roce 1945 zůstává seriózním tématem k bádání. Uspět mohou jen ti, kteří se pustí do zevrubné analýzy pramenů a uvědomí si širší kulturněpolitické souvislosti. Příkladem takové analýzy z posledních let mohou být práce Alexeje Kusáka, Jiřího Knapíka, Michala Bauera, Milana Drápaly, Petra Šámala či Alessandra Catalana. Těm, kteří nejsou ochotni jít klopotnou cestou, nezbývá než se spokojit s jednoduchými nálepkami.

Kulturní politiku KSČ po roce 1945 lze rozdělit do dvou údobí, přičemž mezníkem je revoluce v únoru 1948. „V předúnorovém období... byla kulturní politika KSČ vůči komunistickým kulturním pracovníkům v zásadě tolerantní a ideologové se vcelku neodvážili někoho nutit, jak a co tvořit, i když jistý „pozitivní“ model v podobě socialistického realismu byl vytyčen,“ charakterizoval první etapu Jiří Knapík.²³¹ Útočné ostří směřovalo proti skutečným i domnělým pomahačům fašismu a domácí „reakci“ jako podhoubí kolaborace.²³² Pokud se vyskytly signály o represivní pova-

225 K tomu srov. Milan DRÁPALA, *Spisovatelé na rozcestí. Na okraj prvního sjezdu českých spisovatelů*, Soudobé dějiny 1, 1994, č. 4–5, s. 453. Ke shodám a rozdílům Černého názorů s komunisty srov. též Pavel JANOUŠEK a kol., *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 1. 1945–1948, Praha 2007, s. 43 a 110–111.

226 Zdeněk NEJEDLÝ, *Ideové směrnice naší národní kultury*, Var 1, 1948, č. 3, s. 89. Černý (Václav ČERNÝ, *Paměti*, sv. 3. 1945–1972, Brno 1992, s. 205) píše, že Nejedlý v tištěné verzi projevu inverktivu vynechal, není to však pravda. Ponechal ji ve *Varu* i ve sborníku *Sjezd národní kultury 1948. Sbírka dokumentů*, Praha 1948, s. 187.

227 Zdeněk NEJEDLÝ, *Co jsme a co nejsme*, Var 1, č. 1, 1. 4. 1948, s. 30. Srov. Jiří KNAPÍK, *Konec Kritického měsíčníku*, Alternativa 5, 1999, č. 1–2, s. 97n.

228 229 Prokop DRTINA, *Československo, můj osud. Knihu života českého demokrata 20. století*, sv. 1, kn. 2, Praha 1991, s. 711.

230 Srv. Tomáš BROD, *Oсудný omyl Edvarda Beneše*, Praha 2002, s. 666, kde lze nalézt i odkazy na další autory.

231 Jiří KNAPÍK, *Kdo spoutal naši kulturu. Portrét stalinisty Gustava Bareše*, Přerov 2000, s. 54.

232 Z. Kalista zakusil tvrdost útoku hned v květnu 1945 na slavnostním večeru v pražské Lucerně při Nejedlého projevu, kdy jej řečník jme-

ze kulturní politiky v Sovětském svazu (například zásah proti Michailu Zoščenkovovi a Anně Achmatovové a časopisům *Zvezda* a *Leningrad* v létě 1946), někteří k radikalismu inklinující komunisté je přijímali se sympatiemi, stranické vedení je však přecházelo mlčením. Důvod umírněnosti KSČ vůči kulturní sféře, a především vůči jejím sympatizantům, je nasadě: každý projev nesnášenlivosti a agresivity by využili političtí rivalové. Komunistická strana měla zájem na tom, aby co nejširší okruh lidí byl ochoten podpořit nebo alespoň tolerovat její mocenský vzestup. Pragmatismus KSČ ve vztahu ke kultuře přetrval po určitou dobu i po únoru 1948. Na podzim toho roku se však vzedmula vlna radikalismu. Můžeme souhlasit s tvrzením Jany Neumannové, že prakticky až do IX. sjezdu KSČ v roce 1949 strana nepřišla s ucelenou koncepcí kultury.²³³ Spolu s ní si lze klást otázku, zda tu kromě příčin politických (účelnost pragmatické taktiky, lojalita inteligence prokázaná v únoru 1948) nehrála roli také neschopnost stranických ideologů podniknout v dané situaci hlubší teoretickou analýzu situace.

Alexej Kusák ve svém díle o kultuře a politice v letech 1945–1956 předstřel vizi základní diferenciace mezi kulturními činiteli KSČ po únoru 1948. Za dominantu proměn kulturní politiky považuje střet dvou linií uvnitř KSČ.²³⁴ První z nich je zosobněna především Gustavem Barešem a jeho souběžci z Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ a týdeníku *Tvorba*. Tato skupina „sektářů“ se podle Kusáka vyznačovala úsilím o přerušení kontinuity s dosavadním vývojem československé kultury, bezvýhradným napodobováním sovětského vzoru a užíváním represí vůči těm, kteří se nechtěli podřídit. Proti této linii prý stála skupina „liberálů“, jež vycházela z představy o „omezené kontinuitě“ kulturního vývoje. Pokoušela se zachovat most, po němž by do nové společnosti přešla především část avantgardy. Spojnice mezi meziválečnou uměleckou avantgardou, obránci proti radikalismu na počátku padesátých let, dále nositeli postupného uvolňování poměrů od roku 1956 a československým „obrodným procesem“ v závěru let šedesátých tvoří výrazný motiv Kusákovy práce. Za nositele této linie v mocenské sféře na přelomu čtyřicátých a padesátých let Kusák pokládá Václava Kopeckého a jeho ministerstvo informací, obydlené řadou špičkových umělců v čele s básníkem Vítězslavem Nezvalem, který se výrazně zapsal do polemických a mocenských střetů.²³⁵ Tato optika byla

233 noval mezi pomahači Hitlerovými. Zdeněk KALISTA, Po proudu životu, díl 2, Brno 1996, s. 565.

234 235 Jana NEUMANNOVÁ, K poúnorovým proměnám kulturní politiky, *Revue dějin socialismu* 8, 1968, č. 6, s. 820.

Alexej KUSÁK, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998, s. 267.

Ve funkčích vysokých úředníků působili na Kopeckého ministerstvu po roce 1945 vedle Nezvala i František Halas, Adolf Hoffmeister, Josef Kopřta a Ivan Olbracht, další umělci zastávali jiná významná místa ve státním aparátu. Jak upozorňuje Kusák, povolání umělců do státních funkcí demonstrovalo příklon KSČ k ideji „samosprávy kultury“, živé mezi levicovými intelektuály již na konci války. Tamtéž, s. 173. Jiří Taufer s odstupem let vzpomínal na příjemnou atmosféru, s. 173.

blízká i samotnému Nezvalovi, který si po sebevraždě Konstantína Biebla na podzim 1951 zapsal: „Českému lidu blízký způsob, zdůrazňovaný v Gottw. duchu Nejedlým, Kopeckým, Štollem a Taufrem, byl přehlušován interpretací Šternů a jiných mládenců z Tvorby, kteří si chodili pro instrukce ke G. B. a Hendrychovi.“²³⁶ Podle Alexeje Kusáka měl střet v letech 1949 až 1952 zásadní význam pro další vývoj české a slovenské kultury, neboť umožnil přežít vlnu radikalismu a uchovat hodnoty, jež bylo možno později obnovit.²³⁷ Konfrontace obou směrů byla završena likvidací Barešova protektora, prvního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského a mocenskou porážkou představitelů radikalismu v letech 1951–1952.

Uvnitř skupiny „umírněných“ přisuzuje Kusák významné místo Zdeňku Nejedlému, kterého považuje za hlavního mluvčího obrany kulturních hodnot proti běsu radikálů²³⁸ a odpůrce československých ždanovovců. Nejedlého Var označuje za „jedinou reálnou alternativu ke kulturní politice radikálů“ ve své době.²³⁹ Teze o konfliktu dvou linií v kulturní politice KSČ se objevuje i v pracích jiných autorů, byť ne v tak propracované podobě jako u Alexeje Kusáka.²⁴⁰ Označuje-li Kusák skupinu „umírněných“ představitelů KSČ činných v kulturní politice na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století výrazem „liberálové“, hned tento pojem relativizuje,²⁴¹ když poukazuje na její různorodé složení: od obránců tradičních hodnot českého obrozenectví (Nejedlý) přes zastánce tvůrčích principů moderní avantgardy (Nezval) až po skupinu funkcionářů, jejichž ostražitost vůči levicáctví vyplývala z pragmatického hodnocení situace (Kopecký, Štoll, Tauffer). Mluvit o jednotné, personálně semknuté a programově vyhraněné antidogmatické linii nelze. Názory „umírněných“ se navíc pohybovaly v zásadě v rámci stalinského konceptu kulturní politiky.

Jiří Knapík v analýzách kulturní politiky po roce 1948 klade na rozdíl od Kusáka důraz spíše na postavení a roli jednotlivých aktérů v mocenských strukturách než na jejich ideové či kulturní zázemí. Podstatný se mu jeví mocenský boj, jemuž dominoval střet mezi Kulturním a propagačním

sféru, jež prý panovala na ministerstvu informací: „To byla fronta veselé a bojovné intelektuální práce, kde talent a iniciativa zasvěcené socialistickým cílům měly díky nespoutané energii Václava Kopeckého neohraničený prostor.“ Jiří TAUFER, *Strana, lidé, pokolení*, Praha 1962, s. 135. O tom též Václav LACINA, *Co vám mám ještě povídат*, Praha 2011, s. 72n.

236 Vítězslav NEZVAL – Konstantín BIEBL, *Bojím se jít domů, že uvídím kožené kabáty na schodech. Zápisky Vítězslava Nezvala a jiné dokumenty k smrti Konstantina Biebla*, Olomouc 2011, s. 72.

237 Alexej KUSÁK, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998, s. 265.

238 Tamtéž, s. 298n.

239 Tamtéž, s. 301.

240 Srv. Karel KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 186.

František ČERVINKA, Zdeněk Nejedlý, Praha 1969, s. 360.

Srv. též Jaroslav KLADIVA, *Kultura a politika 1945–1948*, Praha 1968.

241 Alexej KUSÁK, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998, s. 293n.

oddělením ÚV KSČ a ministerstvem informací. Ideologické argumenty a estetické preference vidí jako podřízené mocenským zájmům, větší význam jím přisuzuje u širšího okruhu spolupracovníků a souběžců velkých politických hráčů. Názorové nuance představitelů obou proudů se Knapíkovi v konečném důsledku zdají nepříliš podstatné, jako pouhé „dvě strany jedné mince“.²⁴² Přesto v souladu s Kusákem přiznává umírněným komunistům zásluhu na umožnění přežít některým tvůrcům a přetrvat kulturním hodnotám po nástupu „ostrého kurzu“ na podzim 1948.

Alexej Kusák, Jiří Knapík i většina autorů, kteří zkoumali podrobněji vývoj po roce 1948, zařazují Nejedlého k umírnějšímu křídlu kulturní politiky. Naopak Jana Neumannová shledává v Nejedlého projevu na červnovém plénu ÚV KSČ v roce 1948 první signál konfrontačního přístupu, jenž se potom prosadil na plénu listopadovém.²⁴³ Převážně negativně hodnotí Nejedlého také Jaromír Hořec.²⁴⁴ Zařazení Zdeňka Nejedlého jednoznačně k umírněné linii kulturní politiky KSČ po roce 1945, a zejména po únoru (či listopadu) 1948, je komplikované z toho důvodu, že nemáme co do činění s ideově vyhraněnými skupinami. Zdeněk Nejedlý inklinoval k zachování omezené kontinuity v národní kultuře a nejednou to vyjádřil. Jeho oponenty z okruhu Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ nelze však paušálně a za všech okolností označit za nositele dogmatických a nihilistických tendencí. Čestmír Císař má své důvody k tomu, aby aktéry ideového střetu v KSČ na začátku padesátých let představil v opačném gardu než Alexej Kusák a většina dalších autorů. V Císařově interpretaci je Gustav Bareš méně ortodoxní, „vstřícnější specifičnosti našich podmínek“²⁴⁵ a trpělivější k velkým tvůrcům naší kultury, zatímco Václav Kopecký a Alexej Čepička se Císařovi jeví jako nositelé stalinského fundamentalismu, ideologické záště, netolerancie a jako tvrdí prosazovatelé sovětských vzorů. Nejedlého ovšem přiřazuje Císař k Barešovi, tedy znovu k „umírněným“.

Hodnotit pozici Zdeňka Nejedlého je obtížné i proto, že se veřejně nekonfrontoval s názory uvnitř komunistické strany, se kterými nebyl vnitřně srozuměn. Téměř nikdy se neodvážil střetu s jejich zastánci a neodhodlal se k jejich kritice. V jeho projevech nalezneme ústupky vládnoucí linii i v době, kdy dominovala koncepce podřízení kultury politickým cílům. Přesto můžeme sledovat náznaky toho, že si uchoval jistou soudnost a zpochybňoval nástup radikalistickejších tendencí. Jako příklad poslouží staf *O realismu pravém a nepravém*. V ní nedlouho po „Vítězném únoru“ rozebral kánon ždanovovské kultury, pojmem socialistického realismu. V rozporu s levičáky, kteří stavěli nade

242 Jiří KNAPÍK, *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha 2004, s. 178.

243 Sama ovšem označuje tuto skutečnost za „zvláštní“. Neumannová projevuje při hodnocení Nejedlého jistou míru bezradnosti, pro niž bychom měli mít vzhledem k době a okolnostem vzniku studie pochopení. Srv. Jana NEUMANNOVÁ, K poúnorovým proměnám kulturní politiky, *Revue dějin socialismu* 8, 1968, č. 6, s. 821 a 824.

244 Jaromír HOŘEC, *Doba ortelů*, Brno 1992, s. 23n.

245 Čestmír CÍSAŘ, *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*, Praha 1998, s. 176. K násl. viz též s. 170.

vše zásadu, že kultura má především sloužit společnosti a tomu má odpovídat její obsah, Nejedlý vyjádřil pohrdání „neuměním, neplodností, nemohoucností, netvořivostí“, ²⁴⁶ skrývajícími se pod nálepkou realismu. Podle něho realismus není strnulé, hotové dogma a má být naplněn různými způsoby. Není bezduchým kopírováním skutečnosti, ale i „touhou“ namířenou do budoucna.²⁴⁷ Vyslovil nespokojenosť s diktátorstvím a s „frazérstvím“.²⁴⁸ Později, po skončení stranické konference pražského kraje v květnu 1953 se Kojzarovi přiznal, že nemohl snést stálou kritiku v referátech, a ve své řeči zdůraznil, že „je třeba k lidem lidsky..., ne stále mentorovat“.²⁴⁹

Výkladní skříní Nejedlého názorů se stal v roce 1948 obnovený časopis *Var*. Na něm si zakládal. Když mu Gustav Bareš nabídl, aby *Var* zastavil a psal články do *Tvorby*, reagoval podrážděně: „To je, jako když to hodím do studny. Rád bych věděl, kdo přečetl *Tvorbu*.“²⁵⁰ Některí autoři na základě analýzy *Varu* dospěli k názoru, že – na rozdíl například od zmíněné *Tvorby* – se *Var* nejednou dostával do rozporu s levicáckými vulgarizacemi a dogmatickými koncepcemi, přenášenými kulturními úderníky mechanicky ze Sovětského svazu.²⁵¹ Na *Varu* oceňovali snahu o uchování kulturních hodnot minulosti (zejména umění 19. století) v době, kdy kulturní nihilismus významně ovlivňoval politiku KSČ. *Var* oživoval vzpomínu na mezizálečnou avantgardu i ve chvílích, kdy byla zavrhnována a její představitelé napadáni. Na druhou stranu se ale i v tomto časopise objevily příspěvky poplatné stalinskému dogmatismu (například Nečáskova kritika takzvaného formalismu či kritika díla Jiřího Ortena z pera Vladimíra Dostála). V hodnocení úlohy avantgardy zaujímal Nejedlý po roce 1945 stanovisko rezervované, byť některá jeho vystoupení mohla vyznít jako zpochybňení principů avantgardního umění. Na večeru kulturních pracovníků v Lucerně 29. května 1945 řekl, že prostor avantgardy v tradiční, „západní“ podobě se vyplněním snu o lepší společnosti v SSSR osudově zúžil. Pojem avantgardního umění však nezavrhl a konstruoval dokonce představu českého

-
- 246 Zdeněk NEJEDLÝ, O realismu pravém a nepravém, *Var* 1, č. 8, 15. 6. 1948, s. 225.
- 247 Projev ministra školství, věd a umění prof. dr. Zdeňka Nejedlého, Hudební rozhledy 2, č. 8–9, 25. 6. 1950, s. 202.
- 248 Zdeněk NEJEDLÝ, Je fakt, že celkem je nespokojenosť se stavem naší literatury, Literární noviny 5, č. 13, 31. 3. 1956, s. 6n.
- 249 Zápis z 25. 5. 1953 z deníku J. Kojzara, citují z neúplné kopie deníku, již mi poskytl J. Hanzal. Zápis je z větší části nečitelný, takže jsem tuto pasáž nepojal do své výběrové edice deníků (sr. následující odkaz).
- 250 Deníkový zápis z 2. 10. 1952. Cit. z: Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrty.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 275.
- 251 Srv. František ČERVINKA, Zdeněk Nejedlý, Praha 1969, s. 360; Petr ČORNEJ, Význam časopisu *Var* pro naši literaturu v letech 1948–1953, Česká literatura 23, 1975, č. 6, s. 552; Jaromír DVOŘÁK, Zdeněk Nejedlý a nová česká literatura, Praha 1978, s. 125n. a 324; Miloslav RANSDORF, Zdeněk Nejedlý, Praha 1988, s. 57; Alexej KUSÁK, Kultura a politika v Československu 1945–1956, Praha 1998, s. 288–305.

národa, který se opět stane „hromadnou avantgardou“, jak tomu bývalo za husitství.²⁵² Nejedlého vztah k tvůrcům spjatým s meziválečnou avantgardou byl dán jeho osobními vazbami z minula a ovlivněn vlastním názorem, že je potřebné zachovat kontinuitu pokrokových tradic uplynulé doby. Cítil sympatie k některým představitelům avantgardních směrů, méně již s jejich estetickými principy.

Na minovém poli, na němž se odehrávaly po roce 1948 kampaně proti nekonformním umělcům, se Zdeněk Nejedlý pohyboval s maximální opatrností. Nechtěl zavdat příčinu k tomu, aby se stal sám objektem útoku. Ve *Varu* sice poskytoval prostor umírněné obhajobě avantgardy a jejích osobnosti, sám ovšem projevoval ochotu k ústupkům. Lze to ilustrovat na příběhu témaře bizarním. V časopise *Var* můžeme sledovat tři různé verze jeho líčení účasti Jaroslava Seiferta na schůzi kruhu přátel *Varu* v roce 1921, na níž Jiří Wolker přednesl program nového umění. V roce 1948 je Seifert Nejedlým vykreslen jako intimní, stejně smýšlející Wolkrův přítel, který se jej zastal po „mírné kritice“, již přednesl Nezval.²⁵³ V roce 1949 se stává Seifert cílem levičáckých útoků a Nejedlý příběh pozměňuje: Seifert prý kritizoval Wolkra zleva, Nezval zprava.²⁵⁴ O rok později potom Seifert v novém Nejedlého vyprávění při schůzi v roce 1921 sedí v koutě a ostatní bedlivě a snad i přezíravě pozoruje, zatímco Nezval řeční na Wolkrovu podporu.²⁵⁵ Fakt, že se Nejedlý od ohrozeného básníka dětinským způsobem odtahoval, stojí za zamýšlení. Jak vzdálené byly chvíle, kdy se setkávali ve skalách Českého ráje a rozmlouvali v hostinci U Zrcadlové kozy u Turnova...

Okrh spolupracovníků Nejedlého *Varu* nepředstavoval programově ucelenou skupinu, jež by pevně čelila náporu levičáků, byť mezi mladými autory byly i osobní vazby – někteří se podle vzpomínky Alexeje Kusáka znali z redakční rady časopisu *Středoškolák* a v letech 1948–1951 se pravidelně scházeli v malostranské vinárni U Patrona.²⁵⁶ Tendence k obhajobě kulturních tradic a zejména uměleckých kritérií při posuzování uměleckých děl v této skupině kritiků (první z nich začal publikovat ve *Varu* Vladimír Dostál) je patrná. V roce 1950 se *Var* odvážil adresného útoku vůči levičáctví – vyšla tu kritika Skálové sbírky *Máj země* z pera Zdeňka Karla Slabého, tehdy studenta prvního ročníku filozofické fakulty.²⁵⁷ Na zásah Gustava Bareše, který za útokem viděl odvetu za kampaň proti Seifertovi, jejímž čelným praporečníkem byl Ivan Skála,²⁵⁸ uveřejnil redaktor *Varu*

252 Zdeněk NEJEDLÝ, Za lidovou a národní kulturu, in: TÝŽ, O kulturu lidovou a národní, Praha 1948, s. 24.

253 TÝŽ, K diskusi o Wolkrovi, Var 1, č. 4, 15. 5. 1948, s. 97n.

254 TÝŽ, O Jiřím Wolkrovi, Var 2, č. 3, 15. 2. 1949, s. 68.

255 TÝŽ, Jiří Wolker, Var 3, č. 4–5, 1. 5. 1950, s. 101.

256 Dopis A. Kusáka autorovi z 14. 6. 2006.

257 Zdeněk Karel SLABÝ, Ke Skálově sbírce *Máj země*, Var 3, č. 9–10, 15. 9. 1950, s. 306–311. Analýzu aféry i jejího pozadí viz Alešej KUSÁK, Kultura a politika v Československu 1945–1956, Praha 1998, s. 303–305; Srv. též Jiří KNAPÍK, Verše v nemilosti, Soudobé dějiny 5, č. 1, 1998, s. 25–46.

258 I. Skála uveřejnil svou kritiku Seiferta v článku přízračně nazvaném *Cizí hlas* v časopise *Tvorba* 22. 3. 1950.

Václav Pekárek omluvný článek, jímž Slabého fakticky hodil přes palubu.²⁵⁹ Bareš psal v této věci také Nejedlému a vyhrožoval, že záležitost uční „předmětem veřejné diskuse“.²⁶⁰ Pekárek musel k Barešovi „na kobereček“, kde mu ideolog KSČ, nespokojený zřejmě i s jeho článkem, „zle vyčinil“.²⁶¹ Poslední slovo ale měl Nejedlý. Jako by se vrátil na okamžik do mládí, kdy se „šrámoval“ s protivníky a „praskaly lebky a potrefený sotva sebral dohromady údy, jak mu je tehdejší kritik rozházel do všech koutů světa“.²⁶² Dal Slabému za pravdu, přiznal mu právo bojovat ostře proti frázovité poezii (ani jemu se Skálový verše nelíbily), ocenil jeho upřímnost a sebevědomí opřené o vědění. Ty stavěl výše než opatrnost a nedokrevnost jiných kritiků. Půtka se může s odstupem jevit jako nicotná epizoda, ve své době ale význam měla.²⁶³ Vyzdvihnout Nejedlého postoj jako příklad osobní statečnosti a důkaz výjimečnosti *Varu* by však bylo přehnané. Na podzim 1950 Skálova pozice nebyla pevná, za „halasovštinu“ byl kritizován i „zleva“ na schůzích Svazu československých spisovatelů a v tisku Janem Šternem a Stanislavem Neumannem.²⁶⁴ I Slabý ostatně ve své recenzi vůči Skálovi použil výtku „halasovštinky“. Motivace Nejedlého kritiky vycházela ovšem z jiných pohnutek, než jaké měli levicoví radikálové Štern a Neumann.

František Červinka při pohledu na Nejedlého aktivitu v padesátých letech připustil „plochost a historickou zpozdilost jeho obrozenanského optimismu“, jenž vedl v některých případech k vulgarizaci soudobých uměleckých proudu. Nejedlého ale stále považoval za „tvůrčí osobnost, která i v rámci stísněných hranic tehdejší kulturní politiky dovedla odmítat siláctví a žádat sílu, rozeznat v umění realismus pravý od nepravého a často i frazérství od revolučnosti.“²⁶⁵ Již zmíněnou Nejedlého statě *O realismu pravém a nepravém* označili nedávno autoři knihy *Panorama české literatury* za jeden z „hlásů rozumu“ (třeba vedle Nezvala), které v literární oblasti před rokem 1956

259

Václav PEKÁREK, *Nová poesie a kritika*, Var 3, č. 11–12, 1. 11. 1950, s. 365–368. Aby situace byla ještě složitější, s odstupem let se Pekárek označil za inspirátora Slabého recenze. Přiznal kritiku „z nejvyšších stranických míst“ i odpor Nejedlého, jenž se prý vyslovil, že „Skála je někdo a ten i takové útoky dokáže unést“. (Viz TÝŽ, *Díla a osobnosti. Studie a kritiky*, Praha 1977, s. 245–246).

260

Fotokopie Barešova dopisu byla uveřejněna in: Jaromír HOŘEC, *Doba ortelu. Dokumenty – vzpomínky – iluze a skutečnosti*, Brno 1992, nečíslovaná příloha za s. 80. K nesouhlasné Nejedlého reakci na Barešův dopis srov. Kojzarův záznam z 10. 10. 1950, Jiří KŘESTAN, „Když je třeba, jde se přes mravy.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 263.

261

Záznam v deníku J. Kojzara z 13. 11. 1950. Tamtéž.

262

Zdeněk NEJEDLÝ, *O českou poesii*, Var 3, č. 17–18, 15. 1. 1951, s. 514.

263

„Mnozí čtenáři *Varu* přijali Slabého kritiku s ulehčením a s nadějí,“ čteme in: František ČERVINKA, Zdeněk Nejedlý, Praha 1969, s. 363.

264

Srv. Michal BAUER, *Tiseň tmy aneb halasovské interpretace po roce 1948*, Praha 2005, s. 66 a 105–107.

265

František ČERVINKA, Zdeněk Nejedlý. *Devadesátému výročí narození*, Nová mysl 22, 1968, č. 2, s. 197.

zazněly.²⁶⁶ Proti tomu namítl Michal Bauer, že nelze vytrhovat jednu staf ze souboru Nejedlého prací, v nichž přece sám potlačoval „hlasy rozumu“ a razil zásady socialistické estetiky, jež podřizovala kulturu politice.²⁶⁷ Zdeněk Nejedlý opravdu nejednou přitakal „hlasům nerozumu“, slovně i fakticky omezoval svobodu myšlení, umělecké tvorby a uplatnění, sám vystupoval jako tvůrce koncepce kultury a „směrnic“, jež měly vést tvůrčí pracovníky a umělecké kritiky. Má však smysl zaznamenat i jemné rozdíly, jimž Nejedlý čas od času nechal zaznít a jimiž se lišil od praporečníků „kulturní revoluce“, toužících na rozmetaných základech staré kultury vystavět kulturu novou podle ždanovovských receptů.

Hodnocení Nejedlého místa v kulturní politice KSČ je obtížné i z toho důvodu, že on sám své postoje po roce 1948 nejednou zastíral a bránil se jasnému vyhnanění. Je to zřejmě například na způsobu, jakým se postavil na zasedání kulturní rady ÚV KSČ dne 24. října 1949 k postihu jednoho z šiřitelů takzvaného „protistranického manifestu“, básníka a redaktora Oldřicha Kryštofka.²⁶⁸ Slo o parodii na Nezvalovu novou tvorbu, již mladí levičáci považovali za neupřímnou. Autor básně, Zdeněk Pachovský, postavil vždy vedle sebe tři verše eroticky, rádoby nezvalovsky laděné a jeden obsahující heslovitou frázi:

Jsem opilý jak Baudelairem Šalda
Jak Hakenem milovaná avantgarda
Tvé údy se chvějí jak roztančená Esmeralda
Jak únorový lidjenž čeká na Gottwalda.

Rudolf Slánský navrhoval vyloučit Kryštofka ze strany, většina členů rady (Kopecký, Štoll, Taufer i Jiří Pelikán) se však vyslovila pro mírnější trest (navrácení do stavu kandidátů a převedení na práci knihovníka v dělnické čtvrti). Nejedlý lavíroval. Řekl o Kryštofkovi, že je to zřejmě „básník širokých možností, udělá vše, co kdo chce“, otázce trestu se vyhnul. Navrhl, aby se vyjádřil někdo, kdo Kryštofka osobně zná.

Nejedlý často vyčkával a postoje s dobou měnil. Názory, jež vyjadřoval v soukromí, se též lišily od těch, jež přednášel z tribun. Ladislav Štoll přednesl na plenární schůzi Svazu československých spisovatelů 22. ledna 1950 referát, v němž stanovil normu pro hodnocení moderní české poezie a vytýčil směr nové tvorby.²⁶⁹ Již na ustavujícím sjezdu Svazu československých spisovatelů 6. března 1949 bylo jisté, že právě on bude zvolen vůdcem normy.

266 Lubomír MACHALA – Eduard PETRŮ a kol., *Panorama české literatury*, Olomouc 1994, s. 311.

267 Michal BAUER, *Několik poznámk literárněhistorických aneb Zdeňka Nejedlého hlas rozumu*, Tvar 6, 1995, č. 20, s. 12.

268 NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – oddělení kulturně-propagační a ideologické (dř. f. 19/7), inv č. 759/2, kart. 130. O okolnostech aféry pojednal podrobně Jiří KNAPÍK, *Únor a kultura*, Praha 2004, s. 221n.

269 Obsažný rozbor projevu a souvislostí podává Michal BAUER, *Souvislosti labyrintu. Kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*, Praha 2009. V knize je uveřejněn stenografický záznam jednání schůze.

Nejedlý jej tehdy vyzval, aby se ujal úkolu stát se vůdcem socialistické kritiky, a vyjádřil obdiv k tomu, jak „široko obzírá dnešní literární problémy v úzkém styku s politickými a sociálními proudy, a... i vede druhé, naše mladé na prvním místě.“²⁷⁰ Také později Nejedlý Štolla vyzdvíhl jako „filosofa a filosoficko-politického zkoumatele naší literatury, všeho našeho umění, všeho našeho kulturního života“, který „zabírá nejvyšší pásma naší národní kultury“,²⁷¹ jak to vyjádřil v dopise k jeho paděstce 26. června 1952. Podobu Štollova referátu na schůzi spisovatelů v roce 1950 přitom mohl Nejedlý sám ovlivnit – díky Kojzarovu deníku víme, že se účastnil noční porady u Kopeckého z 20. na 21. lednu 1950, kde se text upravoval.²⁷² Nejedlého podbízivý tón tedy zní nepatřičně, zvláště když vyšel od muže o čtvrtstoletí staršího než Štoll a mnohem vzdělanějšího. Nedlouho poté, co psal oslavný dopis ke Štollovým narozeninám, však mezi blízkými vyjádřil obavy, zda tento „autodidakt... vědecky moc skromný, zdrženlivý“ naplní velké nároky, jež na něho klade Kopecký, jemuž navíc příliš podléhá.²⁷³ O rok později Nejedlý před Kojzarem zopakoval, co se o Štollovi mezi lidmi říkalo – že „má obě ruce levé“. Sekretářce Miladě Červinkové 28. ledna 1960 naznačil, že jeho schopnosti pokládá za „prostřední“.²⁷⁴

Vztahy k představitelům moci v kultuře nebyly jednoduché ani tam, kde se zdálo, že Nejedlého úsilí je úspěšné a souzní s linií vedení. Za úspěch lze považovat například tak zvanou jiráskovskou akci, již vyhlásil 10. listopadu 1948 sám Klement Gottwald.²⁷⁵ Akce měla mnoho významových vrstev. Vyhlášení byl kromě ministrů Nejedlého a Kopeckého přítomen předseda Společnosti Aloise Jiráska Albert Pražák, předseda České národní rady z května 1945. I tento fakt před očima veřejnosti symbolizoval přihlášení komunistů k národnímu kulturnímu dědictví. Můžeme to podle Petra Šámalu pokládat za akt stvrzující komunistickou orientaci na kulturní kontinuitu.²⁷⁶ Za zvážení stojí ale podle něho i názor historiků, pro něž je jiráskovská akce příznakem „konzervativního obratu“, odvádějícího kulturu od zdrojů avantgardního umění. K podobnému odklonu došlo, dodejme, přece i v Sovětském svazu ve třicátých letech, kdy se triumfu na úkor

270 Zdeněk NEJEDLÝ, *O úkolech naší literatury*, Var 2, č. 8, 15. 4. 1949, s. 239.

271 Dopis ministra školství, věd a umění prof. Dr. Zdeňka Nejedlého rektoru VŠPH, laureátu státní ceny, profesoru Ladislavu Štollovi, Var 4, č. 9–10, 15. 7. 1952, s. 312.

272 Jiří KREŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrty.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 260–261.

Tamtéž, s. 271. Zápis z 8. 9. 1952.

274 Tamtéž, s. 282. Záznam psaný před 21. 9. 1953.

275 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1, záznam z deníku M. Červinkové.

276 Klement Gottwald o klasickém dědictví české kultury 10. listopadu 1948, Var 2, č. 8, 15. 4. 1949, s. 248–249.

277 Na různé významové aspekty jiráskovské akce upozornil Petr ŠÁMAL, *Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády*, in: Robert NOVOTNÝ – Petr ŠÁMAL a kol., *Zrození mytu. Dva životy husitské epochy. K poctě Petra Černeje*, Praha 2011, s. 457n.

modernistických směrů dočkal socialistický realismus a „klasicistický“ monumentalismus. Zdůraznění kontinuity během jiráskovské akce s sebou neslo diskontinuitní momenty. Šlo, řečeno s Michalem Bauerem, o „převzetí (dědictví – pozn. J. K.), které se spojuje s přehodnocením a především eliminováním mnoha autorů a uměleckých děl“.²⁷⁸ Z nové společnosti měly být vytěsněny „nenárodní“ kulturní proudy (například křesťansky orientované), utlumena měla být vzpomínka na literární kritiku nevyhovující potřebám nové moci. Zdeněk Nejedlý to například demonstroval na hodnocení dvou Jiráskových kritiků: Arne Nováka v roce 1948 nazval „mladým práčetem“, jež se rozhodlo „vybojovat si ostruhy“ na nízkých útocích proti Jiráskovi.²⁷⁹ U F. X. Šaldy sice připustil, že jeho odpor k Mistrovi „prýští z docela jiných, daleko čistších pramenů“,²⁸⁰ přesto jej označil za „hlavního protijiráskovského borce“,²⁸¹ jenž se jako individualista obával nástupu lidových mas, který prý spisovatel svým dílem předjímal. Je trapné, že Nejedlý zaútočil proti dávným spolupracovníkům z *České kultury*, byť víme, že rozdíly v hodnocení Jiráska mezi nimi existovaly již tehdy, kdy si je také mohli otevřeně sdělovat.

Samotný smysl jiráskovské akce zůstával vzdálen radikálům v KSČ. Podle Alexeje Kusáka bylo aparátům nepochopitelné, proč je taková pozornost věnována bývalému národnědemokratickému senátorovi. Nebohého Jiráska překrtili mezi sebou na „Čuráška“.²⁸² Termín „Čuráskova akce“ pak vyvolával bujně veselí. Po zasedání vládní komise k jiráskovské akci 18. října 1950 si Nejedlý ve svém sekretariátu rezignovaně posteskl: „Kdyby oni to četli!“²⁸³ Problematičnost přihlášení k „národnímu“ spisovateli v době rozvíjejících se politických procesů byla podle Jaroslavy Janáčkové také příčinou, proč byly ukončeny práce na chystaném sborníku textů o Jiráskovi, jenž měl být vydán v roce 1951.²⁸⁴ Lid obecný ovšem četl a přijímal Jiráska s láskou. Svérázně to zachytily Jan Zábrana, jemuž pražský kožešník Rudolf Š., s nímž se v roce 1952 setkal ve smíchovské Tatrovce, vysvětloval, proč si kupuje knihy z jiráskovské akce: „Co bych si to nekupoval, když

278

Michal BAUER, *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany 2003, s. 163. Úvahu o kombinaci kontinuitního a diskontinuitního aspektu Nejedlého působení v kultuře po roce 1945 formuloval již Petr ČORNEJ, *Cinnost Zdeňka Nejedlého v oblasti školství a kultury v letech 1945–1948*, in: *Dějiny socialistického Československa, Studie a materiály*, sv. 1, Praha 1978, s. 218.

279

Zdeněk NEJEDLÝ, Alois Jirásek a kritika, Var 1, č. 16–17, 1. 12. 1948, s. 492.

280

Tamtéž, s. 498.

281

Tamtéž, s. 497.

282

A. Kusák mi to sdělil v dopise ze 14. 6. 2006, přičemž se odvolal na svědectví Jiřího Bendy, jehož bratr Bohdan Benda byl branným tajemníkem Krajského výboru KSČ v Praze. Archiv autora.

283

Jiří KRESTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 264.

284

Jaroslava JANÁČKOVÁ, Pohrobek jiráskovské akce, *Česká literatura* 40, 1992, č. 1, s. 94–96. Zastaveny byly také práce na velkoryse založené jiráskovské bibliografii.

mám Jiráska rád... A podívej... ten list s téma jejich kecama, ten já vždycky vezmu žiletkou a vyříznu, perfektně, čistá práce, pohraju si s tím, aby se mi to nerozešlo ve hřbetě... No a vzadu to taky vyříznu... ty když vo podmětu, na to jim seru... No a mám doma v knihovně bezvadně vázanýho Jiráska na bezvadném papíru, kterýho mi ty svině komunistický způlky zaplatily.“²⁸⁵ Běda, do koše vyříznuty letěly Nejedlého komentáře k novému vydání Jiráskových děl, na nichž si tak zakládal a jež onen rozšafný muž označil za „frky posraný“. Dokonce i vůči Nejedlému kritický Václav Černý lidové vydání spisů Jiráskových ocenil: „Alespoň byl nejširším čtenářským vrstvám našeho národa podán kus chleba umělecky i lidsky opravdu živného.“²⁸⁶ Považoval to za Nejedlého „jediný kladný počin“ po roce 1945.

Nejedlého vnoření do klasické české literatury se projevilo i tím, že dal impulz, aby stejným způsobem jako Jiráskovo dílo bylo vydáváno dílo K. V. Raise. Plán ovšem narážel na nezájem nakladatelství, jak si všimla i spisovatelova dcera Marie Míšková. Vadilo jí také, že Raisovy povídky byly vydány v jednom svazku, v němž zapadly názvy knih, které její otec vždy pečlivě volil. Zažívala trpký pocit „druhého otcova pohřbu“.²⁸⁷ To byl bohužel důsledek levného vydávání spisů, který pocítil i Nejedlý – Ladislavu Štollovi si stěžoval na jednotnou úpravu svých spisů. Některá díla chtěl vydat „individuálně“, jmenovitě zmínil *Nietzscheovu tragedii* a *Zdeňka Fibicha milostný deník*.²⁸⁸ Nejedlého nadšení tradicí starší české literatury se projevilo i v tom, že v roce 1947 napomohl ruskému vydání *Broučků* Jana Karafiáta. Opatřil je předmluvou, v níž vyzvedl autorův realismus a humanismus.²⁸⁹ Překladatelé, jimiž byli Arnošt Kolman a jeho choť Jekatérina Koncevaja,²⁹⁰ text spisovatele a evangelického faráře podstatně upravili a hlavně zbavili křesťanské symboliky.²⁹¹ Tento přístup jako by předznamenal i pozdější vydávání spisů klasiků, dokonce i Aloise Jiráska. Ty vycházely Nejedlého péčí upravené, přizpůsobené „potřebám doby“, zbavené prý nesrozumitelné

-
- 285 Jan ZÁBRANA, Celý život. Výbor z deníků 1948–1984, Praha 2001, s. 350.
- 286 Václav ČERNÝ, Paměti, sv. 3, 1945–1972, Brno 1992, s. 228.
- 287 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 1840, kart. 39, list M. Míškové-Raisové Z. Nejedlému ze 14. 2. 1961.
- 288 Ladislav ŠTOLL, Z kulturních zápasů. Vzpomínky – rozhovory – portréty – stati – korespondence, Praha 1986, s. 117. Štoll vzpomínal na setkání s Nejedlým 31. 3. 1959 a 27. 2. 1961.
- 289 Zdeněk NĚJEDLÝ, Predislovije, in: Jan KARAFIÁT, Svetlački. Skazka dlja maleňkich i bolšich dětěj, Praha 1947, s. 5–10. Knihu vydalo Státní nakladatelství v Praze pro české děti, které se učily ruštině.
- 290 Ada KOLMAN, Pamjať ně stynět... Vospominanija dočeri o písateľnice Jekatérině Koncevoj, Mecenat i mir, 2011, č. 49–52, s. 537–556.
- 291 K překladu srv. Věra BROŽOVÁ, Karifiátovi Broučci v české kultuře, Praha 2011, s. 84–85. Autorka upozorňuje, že prvních úprav se dílo dočkalo již za první republiky. K tématu srv. Vladimír MACURA, Chiliastic Factors in Post-War Czech Literature and the World of Jan Karariát's Little Beetles, in: Robert B. PYNSENT (ed.), The Phoney Peace. Power and Culture in Central Europe 1945–1949, London 2000, s. 200–206.

symboliky. Jaroslav Kojzar si 8. září 1952 poznamenal: „Mluví dál o tom, jak rediguje Jiráska, a přihlíží k jeho škrtům, které někdy zachovává, někdy se vrací k původnímu textu. Tak rozumí redakční práci: posoudit, co je třeba dnes při plné úctě k autorovu textu.“²⁹² Editorovo kritérium „co je třeba dnes“ zní podivně od muže, jenž kdysi přesvědčoval Elišku Krásnorskou, aby dovolila vydat Smetanovy dopisy bez úprav.

Zdeněk Nejedlý se příliš nevěnoval kultuře 20. století. Jeho příklonu ke klasikům 19. století odpovídaly i jeho „směrnice“, „slova“ k různým oblastem kulturního života – k divadelnictví, filmu, výtvarníctví, lidové tvorosti, novinářství, o úkolech literatury, o filozofii či náboženství. Ubývalo jich, jak po nich klesala poptávka, a slova se ujímali mladší. Také v pro-slovech k hudbě šlo především o návraty. Skladatele 27. září 1948 nabádal: „Naše hudba může být pokračováním našich velkých mistrů.“²⁹³ Zdůraznil při tom, že světová kultura vyrůstá z „národní báze“. Nesmlčel, že současný stav pokládá za „nejvíc neuspokojivý za sto let života a vývoje české hudby“.²⁹⁴ Ale stačilo, aby nedlouho poté zařadila Česká filharmonie na program koncertu, pořádaného Radou československých žen, díla Smetanova, Dvořákova, Foerstrova, Ostrčilova a – díla Vítězslava Nejedlého, a ministr by nadšen: „Jako by tu najednou z dnešních trosek znova se vztyčil duch naší hudby z doby největší slávy.“²⁹⁵ Jásal nad provedením pochodu *Vítězství bude naše* svého zesnulého syna: „Jaká krása, vroucnost i zase heroičnost Smetanovská a přece zase čistě Nejedlovská přímo dýše z této skladby.“²⁹⁶ Šlo tedy znova především o návraty, připomenutí toho, jak „doslova kámen na kameni byl kladen další vždy generací, až byla vybudována nádherná budova naší hudby.“²⁹⁷ Pavlu Ecksteinovi se prý jednou svěřil, že za ideální by považoval, kdyby se v Národním divadle dávala pouze *Prodaná nevěsta*.²⁹⁸ Každé tři či čtyři roky by se nově inscenovala, a mohl by ji tak vidět i ten nejposlednější chalupník.

„Podle zpráv o dnešním českém hudebním životě, které ke mně pronikají, profesor Nejedlý své stanovisko vůči Janáčkovi revidoval. Asi proto, že folklor se dnes stal módou. Pokud Janáček žil, napadal ho Nejedlý právě pro tyto folkloristické sklonky,“ napsal ve svých vzpomínkách Max

292

Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mravy.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 271.

293

Zdeněk NEJEDLÝ, *Slovo o dnešní naší hudbě*, Var 1, č. 12–13, 15. 10. 1948, s. 363.

294

Tamtéž, s. 359.

295

TÝŽ, *O české hudební kultuře*, Var 1, č. 15, 15. 11. 1948, s. 449.

296

Tamtéž, s. 453.

297

Tamtéž, s. 449.

298

Jana VAŠATOVÁ (ed.), *Životní náhody dr. Pavla Ecksteina*, Praha 2002, s. 30. Karel Kaplan mi 17. 7. 2012 vyprávěl, jak dopadla delegace organizátorů festivalu Smetanova Litomyšl, když přišla Nejedlému navrhnut, že by se zde mohla dávat i hudba jiných skladatelů. „Nic takového nebude,“ mávl rukou „dědeček“ a vyběhl z místnosti. Nějakou dobu trvalo delegaci, jež se domnívala, že si starý pán třeba jen odskočil na toaletu, než pochopila, že audiencie je skončena a že žádná diskuse se konat nebude.

Brod.²⁹⁹ Nejde nyní o to, že vztah Nejedlého k Janáčkovi zjednodušuje, ale o to, že konstatoval posun v jeho přístupu ke geniálnímu skladateli. Ne všichni autoři ovšem tento posun uznávají. Podle Bernarda Michela Nejedlý „choval k Janáčkovi zarytou zášť, která pokračovala i po roce 1945, kdy stanul v čele veškeré české kultury.“³⁰⁰ Pravdou je, že Nejedlého vztah k Janáčkovi nebyl nikdy jednoduchý. Pod vrstvou příkrých hodnocení můžeme tušit zaujetí samorostlým skladatelem, a tomu po roce 1945 dal občas zaznít. Nejedlý evidentně nechtěl svá dřívější striktní hodnocení některých skladatelů opakovat, poučen svými neúspěchy v hudebních bojích i rozkladem vlastní hudební „církve“. Proto můžeme zaregistrovat také například slova, jež zazněla na mezinárodní konferenci o díle Antonína Dvořáka v květnu 1954: „Je to velká radost pro všechny československé lidi, že se můžeme pochlubit tak velikým Mistrem, jako je Antonín Dvořák. Antonín Dvořák udělal pro sblížení lidstva tolik jako málokdo v historii.“³⁰¹ Pozorný čtenář ovšem ví, že umělecké hodnoty v Janáčkově a Dvořákově díle viděl Nejedlý již dříve a že měl jisté pochopení pro jejich tvůrčí zápasy.

Na I. plenárním zasedání Svazu československých skladatelů v roce 1950 vystoupil s referátem tehdejší generální tajemník svazu Miroslav Barvík.³⁰² Třicetiletý skladatel a hudební kritik žádal „revizi a přehodnocení celého kulturního dědictví, navázání na národní a lidovou tradici“, vyproštění hudby z formalismu, aby „překonala vlivy nedávné minulosti“.³⁰³ Umělci, kteří podle řečníka zaostávali za masami, si měli uvědomit, že jejich úkolem je sloužit velikým ideálům. Barvík s odkazem na obdobný Štollův proslov ke spisovatelům přikročil k hodnocení skladatelů a hudebních kritiků za první republiky. Výpad namířil proti „hudbě avantgardistů a experimentátorů“,³⁰⁴ zejména proti Aloisi Hábovi. Výtky

299

Max BROD, *Život plný bojů. Autobiografie*, Praha 1994, s. 256.
300

Bernard MICHEL, *Praha – město evropské avantgardy 1895–1928*, Praha 2010, s. 194. Michel problém také zjednodušil; vztah Nejedlého k Janáčkovi nelze redukovat na holou zášť. Na druhou stranu nelze ani zastírat, že Nejedlý Janáčka umělecky nepochopil. Tím byla stanovena základní mez, jíž nedokázal překročit ani v dobách, kdy formuloval smírnější stanoviska. Jaroslavu Jiránkovi někdy ve druhé polovině padesátých let prý řekl: „Myslím, že budoucnost dá jednou za pravdu mému pozitivnímu hodnocení Stalina a Jiráska i kritice Dvořáka a Janáčka.“ Svědectví mi zprostředkoval P. Čornej v lektorském posudku této práce z 19. 8. 2012.

301

Cit. z: Jiří BERKOVEC, *Antonín Dvořák*, Praha – Bratislava 1969,

302

s. 303.
K této osobnosti a její roli na počátku padesátých let srv. Thomas G. SVATOS, *Sovietizing Czechoslovak Music. The „Hatchet-Man“ Miroslav Barvík and his Speech The Composers Go with the People*, *Music and Politics* 4, č. 1, zima 2010, 35 s., in: www.music.ucsb.edu/projects/musicandpolitics/archive/2010-1/svatos.html (cit. 1. 9. 2012).

303

Miroslav BARVÍK, *Skladatelé jdou s lidem. Referát generálního tajemníka Svazu čs. skladatelů na I. plenárním zasedání SČS* v dubnu 1950, Praha 1951, s. 23–24.
Tamtéž, s. 38.

Svět mládí Zdeňka Nejedlého odcházel a on si to uvědomil při posledním rozloučení s velkým přítelem J. B. Foerstrem, jenž zesnul 29. května 1951. Olga Foerstrova vzpomínala: „Na rakv spočívající již v hrobce položil pan ministr květ a přistoupil ke mně. Nepromluvil, ale slza, kterou viděli kolem stojící přátelé kanouti po jeho tváři, mi teprve dnes, při znovuprožívání té chvíle, napovídá, že se v té kruté bolestné chvíli ozvalo jeho mládí, kdy hudba Foerstrova souzněla s jeho citem, srdcem, s celou jeho bytostí žijící pro umění a krásu, pro jejichž naplnění jezdil k Foerstrovi do Vídni.“³⁰⁹ Také Foerster si do poslední chvíle uchoval povědomí o jejich sounáležitosti. V dopise z ledna 1950 ocenil, že se Nejedlý hlásil k jeho dilu také v dobách, kdy „stál stranou zpola odsouzen k zapomenutí.“³¹⁰

Jak odcházeli blízcí lidé, cítil Nejedlý větší potřebu splynout s jednotním kolektivem pochodu jícím vpřed. Vytýkal intelektuálům jejich individualismus. „Jdou dělníci vpřed jako celek, jdou i rolníci, jen inteligence, vědci a umělci jdou za nimi jako neuspřádaný houf, a proto stále ještě tak těžce se uplatňují v samém vývoji národa... Kolektivita, jednota neznamená uniformitu. Je zde celek, něco, co poutá spisovatele určité doby i směru, ale v jeho rámci se vyvíjejí jednotlivé spisovatelské individuality velmi rozmanitě,“ řekl na ustavujícím sjezdu svazu spisovatelů

-
- 305 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní odeslaná – jednotlivcům, bez inv. č., kart. 127.
- 306 Tamtéž – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 4468, kart. 77. Cír. z listu z 9. 2. 1959.
- 307 Miroslav BARVÍK, Skladatelé jdou s lidem. Referát generálního tajemníka Svazu čs. skladatelů na I. plenárním zasedání SČS v dubnu 1950, Praha 1951, s. 45.
- 308 Tamtéž, s. 31.
- 309 Antonín DŽBÁNEK a kol., Poutník se vraci. Josef Bohuslav Foerster – život a dílo, Praha 2006, s. 124.
- 310 MÚ AAV, Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 571, kart. 12.

6. března 1949.³¹¹ A výhružně dodal: „U nás, právě v kultuře, jsou stále ještě dvě fronty: socialistická a reakční... I tu je hlavní otázka: na čí straně barikády kdo stojí.“³¹²

Masaryk – Masaryk?

Zdeněk Nejedlý byl nucen přizpůsobit výklad T. G. Masaryka dobovému ideologickému rámci, který se s nástupem „ostrého kurzu“ výrazně zúžil. Víme, že Masaryka považoval za součást národní tradice a že se k němu vracel za války i po ní. K Masarykovi se emotivně přihlásil také na zasedání vlády 12. března 1948. V pohnuté chvíli, poznamenané šokem z nečekaného odchodu oblíbeného ministra Jana Masaryka, prohlásil, že chce jít v průvodu k Černínskému paláci, ačkoli mu byla nabídnuta účast jen na rozloučení u Národního divadla. „Ministr prof. dr. Zd. Nejedlý žádá, aby se s ním osobně počítalo i v Lánech, neboť byl na výslovné pozvání ministra zahraničních věcí také účastníkem pohřbu Presidenta Osvoboditele v Lánech.“³¹³

Pět dní předtím, 7. března, kdy zbývaly synovi prvního prezidenta necelé tři dny života, usedl Nejedlý k rozhlasovému mikrofonu, aby pronesl svůj první projev po vítězné revoluci. Svým pocitům dal průchod hned v prvních patetických slovech: „Dnes mysl všech Čechů a Slováků zalétají (!) k muži, nesporně jednomu z největších v našich novodobých dějinách – k Tomáši Garriguovi Masarykovi.“³¹⁴ To nebyl kalkul vítěze, ale impulzivní výron citů a – snad i pochybností. Vydavatel Nejedlého *Sebraných spisů* později opatřil rukopis poznámkami: „T. G. M. 0“ a „vyřazeno“. Ve výroční den narození Prezidenta Osvoboditele pocítil jeho žák a někdejší stoupenc touhu podělit se o dojmy z prožitého napětí a dát si schválit postup. A v jeho projevu se mu opravdu dostalo od Masaryka, jehož si živě vybavoval (na jednom místě jej charakterizoval jako „křišťálově čistého, morálního člověka“), vytouženého rozhřešení: „Myslím, že by nám teď řekl: dobré to, chlapci, děláte! Živě ho vidím jako profesora, který také nijak neměl rád studenty, kteří jen se oháněli jeho jménem a jeho spisy, nýbrž právě naopak, ty měl rád, kteří uměli udělat něco dobrého, i když po svém, ano, to právě měl ze všeho nejraději... Jste chlapíci, chlapci, řekl by. A rád by nás měl, jako měl každého, kdo upřímně a s čistým zápalem šel, dělal i bojoval... Ano, pěkně mně zdobíte tu mou republiku, řekl by a mohl by nám říci, i šel by v tom jistě s námi. Jak my zase tak obracíme se k němu. K zakladateli tohoto státu i jednomu z posledních velkých demokratů, vyšlých ze starého ještě světa.“ Několikeré opakování Masarykova „přitakání“ snad naznačuje, jak málo si jím byl jist.

311 Zdeněk NEJEDLÝ, *O úkolech naší literatury*, Var 2, č. 8, 15. 4.
1949, s. 233.

312 Tamtéž, s. 240 a 244.

313 NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (dř. f. 100/24),
arch. j. 1494.

314 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – rukopisy publikované, kart. 59, číslo bibliografie 3805. Projev, ač nebyl publikován, byl pořadatelem fondu ponechán mezi rukopisy projevů uveřejněných ve Spisech.

Vítězové z února 1948 se Nejedlému v projevu ze 7. března 1948 jevili jako „dědici a pokračovatelé Masarykovi“. V závěru vyslovil přání: „Masarykovo dědictví nechť žije v národě ještě dlouho a dlouho, i rozkvétá v nové haluze a květy.“ Typické pro Nejedlého je, že ruku v ruce s přihlášením k Masarykovi jde jeho kritika „reakceníků“, kteří se prohlašují za prezidentovy stoupence, ale ve skutečnosti jsou jeho „hanobiteli“. „Chei tu proto takové faalešné vykladače Masarykovy zakřiknout jednou provždy,“ čteme v projevu. Umlčet oponenty, to je určitě vzdáleno masarykovskému ideálu demokratické diskuse. Nejedlý přesvědčoval posluchače, že první republika se svými neřestmi, plynoucími z kapitalistické podstaty, nebyla republikou Masarykovou. „Jako sv. Jan na poušti, tak tu stál Masaryk, sám a sám v té morální a politické poušti.“ Ve svém osamění byl „tragickou postavou“. Politiky opovrhoval. Jednou Nejedlému z Hradu ukázal dolů k parlamentu: ti „strejcové tam dole... se umějí jen hádat a kšeftařit“. Návaznost na Masaryka nebyla v té době pro komunisty neobvyklá. V oficiální brožuře vydané ke zvolení Klementa Gottwalda prezidentem byl Masaryk označen za „muže poctivého, ušlechtilého“, jenž nikdy nelhal.³¹⁵ Kladně byl hodnocen i Edvard Beneš, také proto, že „po únoru 1948 skoncoval se zrádnými politiky, usilujícími proti vůli lidu zmařit snahu po spravedlivějším a lepším životě“.³¹⁶ V závěru byl Gottwald nazván Prezidentem Sjednotitelem, navazujícím na odkaz Prezidentů Osvoboditele a Budovatele.

Při uplatňování Stalinovy teze o zastřívání třídního boje po socialistické revoluci a hledání vnitřního nepřítele bylo jen otázkou času, kdy spolu s první republikou bude zasažen i její zakladatel. V roce 1950 nebylo možné pominout 100. výročí narození T. G. Masaryka. S brožurami objasňujícími poměr komunistů k Masarykovi přišli Zdeněk Nejedlý a Václav Kopecký. Je zajímavé, že podle původního plánu měl zásadní text zpracovat pouze Kopecký.³¹⁷ Nejedlý zahájil podobnými slovy jako v rozhlasovém projevu o dva roky dříve. Masaryka označil za „jednu z nejvýznačnějších postav českých dějin nové doby“. Uvedl, že Masaryk „vryl hlubokou brázdu v český život“.³¹⁸ Vyzvedl jeho „smělost, nebojácnost, s níž porážel různé zastaralé autority“.³¹⁹ Zdůraznil jeho roli v bojích o pravost *Rukopisů*, v Hilsnerově aféře a v boji proti klerikalismu. Kriticky zmínil Masarykův idealismus, individualismus a protirevoluční chápání humanismu i jeho odmítání marxismu. Jako vrchol Masarykova života vyzdvíhl jeho působení za první světové války, kdy prokázal „velikou opravdovost a hloubku“ svého češtství a stal se „nejlepším představitelem vůle národa dobýt si samostatnosti i nejpopulárnějším mužem v národě“.³²⁰

315 Jan HOSTÁŇ – Jaromír HOŘEJŠ, *Jak byl zvolen Klement Gottwald presidentem*, Praha 1948, s. 5.

316 Tamtéž, s. 8.

317 Srv. materiál pro schůzi předsednictvo ÚV KSČ, konanou 2. 1. 1950, NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – předsednictvo 1945–1954 (dř. f. 02/1), arch. j. 201.

318 Zdeněk NEJEDLÝ, *T. G. Masaryk ve vývoji české společnosti a čsl. státu*, Praha 1950, s. 5.

319 Tamtéž, s. 10.

320 Tamtéž, s. 18.

Přichází ale předěl, jenž „řeže nejen dějiny, ale i životy jednotlivců“³²¹ říjnová revoluce v Rusku v roce 1917. Ač „jeho srdce milovalo Rusko“,³²² Masaryk pod vlivem Dostojevského nevěřil v síly ruského lidu a v bolševické revoluci viděl vzepětí „běsů“. Ani vznik republiky nepochopil prý jako výsledek hnutí českého lidu, ale jako rozhodnutí mocnosti Dohody, na něž (hlavně na Francii) orientoval naši zahraniční politiku. Na domácím politickém poli Masaryk organizoval boj proti komunistům a v prosinci roku 1920 dosáhl jejich porážky. Tím si ovšem pod sebou „podřezal větev“ a „sám se vydal v moc buržoazní a pseudosocialistické reakce“, která „odbourávala kus po kuse, co si lid po roce 1918 vynutil“.³²³ Masaryk, jenž „chtěl vytvořit republiku v duchu pokrokovém“,³²⁴ byl pro buržoazii málo reakční, „octl se v úplné izolaci.“ Plnil roli mouřenína, odsouzen „dělat zed... lotrovinám“ reakce.³²⁵ Přes výtky se Nejedlý k jeho odkazu přihlásil a slíbil, že komunisté povedou republiku „tam, kam ji slíbil vést, ale nedovedl Masaryk“.³²⁶ V podobném duchu je psána i brožura Václava Kopeckého, v níž její autor vystupuje proti „pokusům temných reakčních desperátů o zneužití památky Masarykovy“.³²⁷ Také on chápe Říjen jako zlomový pro jeho osobnost.

Nejedlého brožuru o Masarykovi lze vnímat jako ústupek vládnoucí stalinské ideologii a popření části jeho životních postojů. Věc ale můžeme vidět z opačného úhlu – v roce 1950 se podařilo hodnocení „masarykismu“ ovládnout umírněnějším Nejedlému a Kopeckému. Miloslav Petrusek píše, že Nejedlý byl v brožuře z roku 1950 ve srovnání s pozdější kampaní proti „masarykismu“ „neobyčejně decentní“.³²⁸ Ve sborníku *Dokumenty o protišovenské a protinárodní politice T. G. Masaryka* z roku 1953 čteme: „Dokumenty usvědčují... Masaryka z vědomého přisluhovačství americkému, anglickému a francouzskému imperialismu, dokazují jeho kosmopolitický a kapitalisticko-čachrářský poměr k lidu a národu, odhalují ho jako vedoucího exponenta velkoka-pitalistů, jako hlavu vykořisťovatelských a fašistických sil v předmnichovské republice, jako válečného štváče a organizátora protisovětských a protikomunistických tažení.“³²⁹ Redaktoři sborníku se odvolali na Gottwaldovy vyostřené soudy z let 1929 a 1930. Připomeňme, že tehdy Nejedlý chystal k vydání první díl monografie o Masarykovi. V prosinci roku 1950 vyšel druhý svazek jejího nového vydání. Další svazky, ač byly ohlášeny, již vydány nebyly.

Nejedlého vztah k Masarykovi vzbuzoval rozpaky nejen mezi komunisty v Československu, kteří inklinovali k radikalismu, ale i u sovětských činitelů. Zdeňka Nejedlého přijal 8. září 1949 sovětský velvyslanec M. A. Silin.

321 Tamtéž, s. 6.

322 Tamtéž, s. 20.

323 Tamtéž, s. 27.

324 Tamtéž, s. 23.

325 Tamtéž, s. 27.

326 Tamtéž, s. 30.

327 Václav KOPECKÝ, *T. G. Masaryk a komunisté*, Praha 1950, s. 3.

328 Miloslav PETRUŠEK, *Co bylo, když sociologie nebyla. Osudy za-*

kázané a zhanobené vědy 1948–1953, in: *Věda v Českosloven-*

Dokumenty o protišovenské a protinárodní politice T. G. Masaryka,

329 Praha 1953, s. 5.

Přivedl řeč na jeho práce o Masarykovi. Rozmluvu zaznamenal 14. září: „T. Masaryk, řekl Nejedlý, byl pokrokový činitel a pro Československo mnoho udělal. Beneš ve srovnání s Masarykem byl reakcionář a člověk zcela západní orientace. Masaryk do roku 1918 bojoval proti české buržoazii a česká buržoazie jej nenáviděla. Kdyby byl v době mnichovské krieze Masaryk, podle přesvědčení Nejedlého by bez váhání přijal pomoc Sovětského svazu a odvrátil by se od Západu. Masaryk byl rozhodný člověk a předvídatý politik. Beneš nevynikal ani schopnostmi, ani předvídatostí, ani vzděláním, a celé jeho vzpomínky jsou jen pamphletem proti komunistům. Bez ohledu na mé poznámky o reakčnosti T. Masaryka, Nejedlý trval na tom, že první prezident byl pokrokovým činitelem, a připustil pouze, že T. Masaryk byl pokrokový do roku 1918 a potom se vyvýjel. Na důkaz svého přesvědčení odkázal Nejedlý na Plechanova, který prý prodělal stejný vývoj jako Masaryk.“³³⁰ K Silinově údivu hájil krátce poté stejné stanovisko i Vladimír Procházka,³³¹ o němž asi velvyslanec netušil, že byl stejně jako Nejedlý kdysi členem realistické strany. Procházka i Nejedlý se zrekli Edvarda Beneše. Jak vzdálený byl listopad 1944, kdy Nejedlý volal do Kyjeva Prokopu Drtinovi, který se vrácel do Londýna, a žádal jej o vyřízení pozdravů prezidentovi.³³² Na druhou stranu připomeňme svědectví Antonína Novotného o tom, že jednou Zdeněk Fierlinger v debatě pomlouval Beneše a Nejedlý všechny překvapil ironickým šlehem: „Já vám to věřím do puntíku, soudruhu... Kdo jiný by to mohl vědět lépe než vy, když jste si postavil vilu hned vedle Benešova plotu.“³³³ Narážel tím na dřívější přátelství mezi oběma muži, sousedy v Sezimově Ústí.

Pán světa v hnědém velbloudím kabátku

„Kolik času mně zůstane na čtení a ponoření se do sebe! Bývám strašně unavena, léta a zažité bolesti se věší na paty. Udělám, nač síla stačí, víc není možno,“ psala na Štědrý den 1946 Marie Nejedlá Máše Veselíkové.³³⁴ Do vlasti se vrátila zlomena bolestí ze synovy smrti. Shledala se s některými známými. Válku přežily kromě nejmilejší přítelkyně Veselíkové³³⁵ i Maria

330 AVPRF, f. 07, op. 22, p. 41, d. 350, l. 35. Srv. edici dokumentu in: Tat'jana Viktorovna VOLOKITINA a kol., Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope 1944–1953, sv. 2, 1949–1953, Moskva 2002, s. 167–168. Silin později zúročil zájem o Masaryka in: Michail Alexandrovič SILIN, Kritika buržuaznoj iděologii i pobeda mark-sizma-leninizma v Čechoslovaki, Moskva 1960; TÝŽ, A Critique of Masarykism, Moskva 1975.

331 Tat'jana Viktorovna VOLOKITINA a kol., Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope 1944–1953, sv. 2. 1949–1953, Moskva 2002, s. 202. Dokument uložen in: AVPRF, f. 07, op. 22, p. 41, d. 350, l. 46–51. Silin přijal Procházku 5. 11. 1949.

332 Prokop DRTINA, Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století, sv. 1, kn. 2, Praha 1991, s. 711.

333 Rudolf ČERNÝ, Exprezident. Vzpomínky Antonína Novotného, díl 3, Ríčany 1999, s. 11.

334 MÚ AAV, f. Marie Nejedlá, inv. č. 585a, kart. 13.

335 Marie Veselíková zemřela 5. listopadu 1948.

Foerstrova a Božena Fiedlerová.³³⁶ Z Turnova se hlásila Božena Šimůnková, jež věrně stržila vilu i za války, kdy ji obývali nezvaní hosté.³³⁷ Marii Nejedlou otřáslo, že v Osvětimi zahynul Miloš Nedvěd, jenž se jí stal druhým synem. Lidé v koncentračních táborech umírali i po válce, a tak v hrůze čekala na příjezd dcery Zdenky, jež po osvobození Ravensbrücku neodjela dříve, než pomohla svým spoluženkyňím.³³⁸ Zdenka Nedvědová se do Prahy vrátila 4. června 1945. Konečně se v jednom bytě shledala s matkou a s dcerou Hanou,³³⁹ jež po jejím zatčení v roce 1942 žila u sestry Marie Nejedlé Václavy Pohanové a jejího chotě. Po propuštění z vězení v březnu 1943 se k Pohanovým přistěhovala i Hanina babička Marie Nedvědová. Pohanovi děti neměli, byli k ní vlídní a podporovali v ní lásku k hudbě (Václav Pohan byl baletním umělcem). Aby vyšli s penězi, rozprodávali rodinné šperky – k lítosti malé princezny, jež si s nimi ráda hrála.³⁴⁰ Dívku však nacisté mezi jejím devátým a dvanáctým rokem oloupili o mateřskou lásku. Kdo ví, co v těch letech cítila. Snad malá panenka s oprýskanou hlavíčkou, nedávno znova nalezená, již si jako jedinou hračku směla vzít z bytu rodičů a s níž usínala?

Marie Nejedlá si s dcerou a vnučkou byly blízké, a přece tak vzdálené prožitým utrpením a odloučením. Ilustrují to dochované filmové záběry z pozdějších let.³⁴¹ Marie Nejedlá na nich sedí s prázdným výrazem a s vyhaslýma očima. Zdenka Nedvědová vyzařuje vlídný optimismus, vždy ochotná pomoci (i filmařům, ač o snímcích opěvujících otce si asi myslela své). Její dcera Hana, jinak půvabná než usměvavá matka, přihlíží s chladem téměř aristokratickým, s nadhledem slečny, jež dospěla dříve než její vrstevníci.

Marie a Zdeněk Nejedlých po návratu do Prahy byli ubytováni jako mnozí jiní exulantí v hotelu Alcron. Do bytu v Dientzenhoferových sadech se vrátil nemohli. Řešení nabídli Stockarovi. Byla jim vrácena vila na Baště svatého Tomáše a Nejedlým uvolnili byt v Kořenského ulici, nacházející se ve stejném bloku jako jejich bývalý byt. Transakce k utužení příbuzenských

336 MÚ AAV, f. Marie Nejedlá, inv. č. 111, kart. 3 a inv. č. 96, kart. 3.

337 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá –

s jednotlivci, inv. č. 3871, kart. 61. O nezvaných hostech se zmíňuje bez bližšího Karel Vik v listu z 22. 5. 1945. Tamtéž, inv. č. 4319, kart. 69.

338

Z. Nedvědová zůstala na konci dubna 1945 v táboře s dvěma tisíci nemocnými ženami, neschopnými evakuace tábora, přestože hrozilo, že je nacisté zlikvidují. Po osvobození pomohla sovětským lékařům při vybudování nemocnice. Srv. svědectví spoluženkyň: Dagmar HÁJKOVÁ, Statečná lékařka, Vlasta 22, 1968, č. 36, s. 15.

339

Zdenka Nedvědová se do bytu rodičů úředně přihlásila 13. 9. a bydlela zde do 26. 2. 1947, kdy se přestěhovala na adresu Na Dolinách 86/1 v Podolí, kde bydlela s manželem již v letech 1935–1942. NA, f. Policejní ředitelství v Praze – pobytová evidenční karta Z. Nedvědové.

340

Opírám se o svědectví Hany Markové-Nedvědové, jež mi v roce 2012 zprostředkovala její dcera Kateřina Marková. NFA, viz např. záběry použité ve snímcích Kytice díků (1953, režisér Ladislav Rychman) a Vždycky v první řadě. Zdeněk Nejedlý (1958, režisér Otakar Skalský).

vztahů nepřispěla. Podle Zdenky Nedvědové Rudolf Stockar osvědčil obchodní talent a Nejedlý prodal staré vybavení bytu za podmínek, které pro něho byly výhodné.³⁴² Marie Nejedlá sestře Ludmile Stockarové zazlívala necitlivost. Nejedlých za války přišli o vše, Stockarovi převzali vilu zrenovovanou za války Němečtí a bohatě vybavenou.

Marie Nejedlá nebyla již manželovi sekretářem, obětujícím nocí jeho velkým cílům. Sama potřebovala pomoc. Jako ministr inkasoval Nejedlý od roku 1945 „náhradu nákladů na silu potřebnou pro udržování bytu“.³⁴³ Po únoru 1948 měly ovšem služky zmizet a Nejedlý musel 24. ledna 1950 žádat Obvodní národní výbor v Praze 16 o souhlas se zaměstnáním pomocnice v domácnosti. Žádosti posuzovala Krajská odborová rada, podmínkou souhlasného stanoviska mimo jiné bylo, že „přidělením nové pracovní sily nebude ohroženo plánované zvýšení produktivity práce“.³⁴⁴ Za Marii Nejedlou později docházela pravidelně zdravotní sestra. Zpočátku jezdila na manželovy přednášky na univerzitu, aby nebyla doma sama. Vellyslanci SSSR v Československu A. I. Lavrentěvovi se Zdeněk Nejedlý 14. května 1952 svěřil s obavami o její psychický stav. Diplomat o tom referoval do Moskvy slovy bezohledně přímými: „Nedá se říci, že by zešilela, ale chová se podivně. Nic nedělá, nechce čist, když Nejedlý odchází, pláče atd.“³⁴⁵ Nedlouho poté, 6. června, psal Nejedlý Václavu Kopeckému: „Duševní stav mé ženy horší se den ode dne, a nejhorší je, že ona chudáček je si toho vědoma.“³⁴⁶ Nejedlý zřejmě očekával, že mu Lavrentěv nabídne pomoc. Na jaře 1952 ale ministr ceněn nebyl, v jeho osobním spisu vedeném na ústředním výboru bolševické strany v Moskvě přibývaly záznamy s negativním obsahem. Podpory ze „země milované“ se mu nedostalo. Nedlouho předtím Lavrentěv zamítl léčení ženy Karla Kreibicha v Sovětském svazu, protože je „známá sionistka“ a „aktivně pracovala v židovských organizacích“.³⁴⁷ O rok později, 15. července 1953, dostala Zdenka Nedvědová vzkaz, aby rychle přijela do Turnova. Otce našla u matčina lože. Zdrcen opakoval: „Máničko, Máničko!“³⁴⁸ Byla v bezvědomí, těžce dýchala. Příštího dne v místní nemocnici zesnula. Zdeněk Nejedlý jí nestačil povědět, co k ní cítil, jako se to neodhodlal říci své umírající matce a jako to neřekl synu Vítovi. Miladě Červinkové stesk po manželce vyjádřil 19. února 1960

342

Srv. rukou psané poznámky Z. Nedvědové in: MÚ AAV, f. Zdeňek Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 3703, kart. 508. Tamtéž, f. Marie Nejedlá, inv. č. 409, kart. 9.

343

NA, f. Ministerstvo školství – osobní spis Z. Nejedlého, připis Ministerstva sociální péče Ministerstvu školství a osvěty ze dne 11. 3. 1948.

344

MÚ AAV, f. ČAVU, inv. č. 258, kart. 199, výměr referátu práce a sociální péče Obvodního národního výboru v Praze 16 o zvýšení počtu pracovních sil čj. P-16-474-30/1-50-488 z 30. 1. 1950.

345

AVPRF, f. 0138, op. 34, p. 207, d. 15, l. 68.

346

NA, f. Václav Kopecký, neuspořádaný fond.

347

AVPRF, f. 0138, op. 34, p. 207, d. 14, l. 31, Lavrentěvův záznam z 19. 1. 1952.

348

Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 280.

svérázně „řekl, že postrádá „druhou galerii“, jak říkal Weber své ženě, on ře byl také zvyklý na soudružku, ale teď že nemá nikoho takového, a tolik by to potřeboval.“³⁴⁹ Jako by vzpomínal jen na oddaného „sekretáře“. Ve výroční dny ale docházelo na hřbitov v teskné náladě s květinami.

Z nejbližších mu zůstala jen dcera Zdenka a její Hanička. Zdenka nemohla být onou „druhou galerii“, již postrádal. Nebyla měkkým, povolným typem jako její matka a do jisté míry i její bratr Vít. Otec dovedla říkat i nepříjemné věci, jež slyšel nerad. Miladě Červinkové si Nejedlý 26. dubna 1960 stěžoval na její „divokost, hilučnost“, jimž prý „kompenzuje vnitřní tiseň a osamělost“.³⁵⁰ Žila intenzivně svůj život, musela plnit řadu vlastních povinností. Od května 1952 do prosince 1953 vedla oddělení pro péči o matku a dítě na ministerstvu zdravotnictví.³⁵¹ Byla přesvědčená o správnosti socialistické perspektivy vývoje vlasti, ale její charakterově pevná a rvačká povaha, již osvědčila i v pekle koncentračních táborů, jí nedovolovala smířovat se s nespravedlností a brutalitou, jež se po roce 1948 zabýdlovaly ve společnosti. Snad si připomínala hovory s Milenou Jesenskou a jinými všeňkyněmi, skeptickými pod vlivem vlastních zkušeností vůči stalinskému bolševismu. 8. června 1953 uzavřela Zdenka Nedvědová sňatek s Jaroslavem Kojzarem.³⁵² Ten věrně provázel Nejedlého jako jeho osobní tajemník od března 1948 na ministerstvu školství a později za ním přešel i do kancléře místopředsedy vlády a ministra bez portfeje. Byl o devět let mladší než Zdenka a povahově byl jejím opakem: klidný, uvážlivý, absolutně loajální a oddaný svému šéfovi, poctivý a – trochu nudný. Kateřina Marková vzpomínala na své návštěvy v Kabinetu Zdeňka Nejedlého. Kojzar seděl za stolem a klidně pracoval, zatímco „bába“ byla stále v pohybu, organizovala ostatním práci, přestože byla jen „na brigádě“.

V době dceřiny druhé svatby a úmrtí své choti byl Zdeněk Nejedlý nemocný starý muž. Po návratu z emigrace podával důkazy své vytrvalosti. Jeho blízejší ale věděli, že trpívá dušností (v roce 1947 mu byla zjištěna rozedma plic), má zvýšený krevní tlak a při větší námaze mu otékají nohy.³⁵³ Při slavnostním večeru k 100. výročí narození Aloise Jiráska 22. srpna 1951 postihl Nejedlého těžký infarkt myokardu. V Národním divadle pronesl projev, ale v průběhu *Mé vlasti* musel odejít.³⁵⁴ Následující dva měsíce strávil v nemocnici, pracovat začal od Nového roku, ale na ministerstvo mohl začít docházet až v březnu 1952. Časté otcovy nevolnosti a trávicí potíže přiměly Zdenku Nedvědovou, aby se obrátila na tehdejšího zástupce Vsesazové společnosti pro kulturní styky se zahraničím v Československu Zosimu

349

LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1.
Tamtéž.

350

Zdeněk NEJEDLÝ – Otakar OSTRČIL, *Korespondence*, Praha
1982, s. 164, pozn. 7.

351

K J. Kojzarovi svr. Jiří KŘEŠAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 253–256.
353 NA, KSČ – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (dř. f. 110/24),
sv. 106, arch. j. 1325, l. 14, údaje čerpám z překladu zprávy lékařského konzilia z 18. 9. 1952.

354

Srv. zachycení epizody v denících M. Červinkové a J. Kojzara.

Kirsanoviče Novgorodova s prosbou, aby zařídil konzultaci sovětských lékařů. Klement Gottwald mohl brzy zaslat oficiální žádost o pomoc Molotovovi. Přestože se právě konal XIX. sjezd sovětských komunistů, Molotov vyslal dva experty – „jednoho lepšího než druhého“, jak si pochvaloval Nejedlý Gottwaldovi v listu ze 4. listopadu 1952.³⁵⁵ Blahodárný účinek návštěvy z Východu se prý dostavil okamžitě. Novgorodov později před Blankou Svatbovou vzpomínal: „Jsem přesvědčen, že velkou úlohu při rekonvalescenci u Zdeňka Nejedlého sehrál pocit příbuznosti k SSSR.“³⁵⁶

383

Novgorodov zamlčel, že profesori P. J. Lukomskij a P. D. Jalcev udělali chybu. O šoku, jejž omyl způsobil, informuje deník Jaroslava Kojzara. Jeho a Ladislava Štolla (Vojtěcha Pavlánska se nepodařilo sehnat) 19. října 1952 informovala Zdenka Nedvědová o zprávě lékařského konzilia, vedeného sovětskými profesory: „Táta má rakovinu, operovat se to nedá, léčit také ne, má dni života sečteny. Jeho aktivitu odhadují na 6 neděl, život na půl roku se strašlivými konci. Zbývá tedy jen upravit všecko tak, aby poslední dny strávil o práci a klidu. Je to příliš strašné, nelze ani vydechnout, nechci tomu, nemohu věřit. Kdyby mi zemřel otec, nemohla by to být větší rána,“ poznamenal si osobní tajemník.³⁵⁷ Gottwaldovi vedoucí lékař Státního sanatoria Miloše Nedvěda František Závodný 28. října 1952 sdělil: „Na podkladě klinické diagnózy – rakovina žaludku se známkami rozpadu při stávajícím těžkém poškození srdečněcévní soustavy – je třeba prognosticky hodnotiti zdravotní stav s. ministra jako naprosto beznadějný, zejména z toho důvodu, že operační výkon je kontraindikován.“³⁵⁸ Diagnóza byla chybná. Ve skutečnosti měl Nejedlý velký žaludeční vřed, který se vyléčil.³⁵⁹ Zázračné uzdravení, jež Nejedlý připisoval styku se sovětskými experty, způsobila zřejmě (kromě autosugesce – připomeňme, jak do Sovětského svazu jezdil „omládnout“) úprava životního a pracovního režimu. V dobré kondici byl Zdeněk Nejedlý jen do 14. února 1953, kdy se vypravil vlakem na oslavu narozenin do svého rodného města.³⁶⁰ Ve stanicích po cestě otvíral okno, zdravil se s příznivci. V Litomyšli šel z nádraží do města pěšky. Odpoledne téměř dvě hodiny chodil kopcovitým terénem a zúčastněným vykládal o smetanovských i jiných památkách. Při slavnostních akcích s obtížemi vystupoval po schodištích. Udělalo se mu zle... Šířila se zvěst, že umírá, mezi lidmi

355 NA, KSČ – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (dř. f. 110/24), sv. 106, arch. j. 1325, l. 24.

356 Blanka SVADBOVÁ (ed.), *Zdeněk Nejedlý ve vzpomínkách sovětských žáků a spolupracovníků*, Praha, s. 52. Novgorodov působil v Praze v letech 1950–1953 jako zástupce Vsesazové společnosti pro kulturní styky se zahraničím (VOKS).

357 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrívoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opavensis* 4, 2011, č. 4, s. 275.

358 NA, KSČ – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (dř. f. 110/24), sv. 106, arch. j. 1325, l. 11.

359 Za zprostředkování svědectví, jež získal od MUDr. Z. Nedvědové, vděčím Petru Čornejovi.

360 K oslavám svr. Oslavy 75. narozenin náměstka předsedy vlády akademika Zdeňka Nejedlého v Litomyšli, *Rudé právo* 33, č. 47, 16. 2. 1953, s. 3.

kolovala chybná diagnóza sovětských lékařů.³⁶¹ Od roku 1951 trávil týdny v nemocnici či v lázních. Z nich dával přednost Poděbradům. Bydlíval tam ve vile Dagmar, kde jej často navštěvovala manželka dirigenta místního orchestru Růžena Kafluková. Naopak v meziválečném období oblíbeným Lázním pod Zvičinou se po roce 1945 vyhýbal – majitelé hotelu František a Božena Hetfleischovi za války přijali říšskoněmecké občanství.³⁶²

Zdeněk Nejedlý byl špatný pacient. Lékaře obviňoval, že jej drží v kli- du zbytečně, trpěl nejvíce, když mu zakázali čist a psát. Z nemocnice utíkal, vymlouval se na státnické povinnosti. Škorpil se s ochránci, od nichž vyžadoval úsluhy, i s personálem. Miladě Červinkové si v Poděbradech 1. září 1959 stěžoval, že „ošetřovatelky mu přidělili staré, ve Vysetřovacím ústavu, kde (!) má chodit jist, že je také obsluhující personál jen samá sta- rá baba“.³⁶³ Mrzutosti vznikaly kolem jídla. Dietní strava mu nechutnala, od spolustolovníků loudil kousky jejich jídla, aby se přesvědčil, jak jej šídí. Měl rád českou kuchyni, třeba vepřovou pečení s knedlíkem a zelím nebo guláš, doprál si také tlačenku s cibulí, salám či dršťkovou polévku.³⁶⁴ Ta- ková jídla mu předkládala Fanynka Škroupová, ježvládla vařečkou v bytě v Kořenského ulici.³⁶⁵ Nekouřil, nepil černou kávu, ani alkoholické nápoje, kromě již zmíněné kmínky, kterou si občas s návštěvou doprál, a piva, jež ovšem konzumoval v malých dávkách. Nejraději měl čtrnáctku z Nu- selského pivovaru,³⁶⁶ kterou mu vozili i na venkov. Dokud mohl, rád cho- dil na pěší výlety, podle Marie Majerové prý ještě v pokročilém věku do- kázal „uchodit“ vnučku Hanu, zdatnou turistku.³⁶⁷ V dopise spisovatelce z 1. února 1959 ale přiznal: „Moje dýchací měchy už dávno nejsou v pořádku, a proto musím je šetřit.“³⁶⁸ Po obědě místo do přírody mašíroval do hajan.

I v době, kdy to již bylo nebezpečné, ukazoval rád svou odolnost. Při odhalování pamětní desky E. E. Kischovi v Melantrichově ulici v Praze 29. ledna

361 Srv. zápis v deníku ze 14. 3. 1953 in: Josef CHARVÁT, *Můj laby- rint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*. Praha 2005, s. 236.

362 Srv. rukopisnou poznámku Z. Nedvědové u kondolence Bože- ny Šípkové a Marie Zlochové, dcer majitele Lázní pod Zvičinou, k úmrtí Z. Nejedlého z 12. 3. 1962. Hetfleischovým byl majetek zkonfiskován. MÚ AAV, f. Zdenka Nedvědová, kart. 167.

363 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1

364 K Nejedlého jídelníčku srv. Jiří KŘEŠTAN, *V hnědém velbloudím kabátku. Soukromý život vdovce Zdeňka Nejedlého*, Kuděj 3, 2001, č. 1, s. 73–74.

365 Františka Škroupová byla vězeňkyní koncentračního tábora Ravensbrück, za války přišla o manžela. Nejedlému se starala o domácnost, vařila mu, prala, uklízela. Blíže k ní František HOFF- MAN, *Docela obyčejní lidé?* b. m., b. r., s. 42–43.

366 Již za první republiky se v Nuselském pivovaru vařil oblíbený čtr- náctistupňový tmavý Nuselský prelát.

367 Marie MAJEROVÁ, *Cestování se Zdeňkem Nejedlým*, in: Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám, Praha 1953, s. 287. Na procház- ky spojené s vyprávěním příběhů vzpomínala i Hana Marková. Srv. Hana MARKOVÁ – Anna LINHARTOVÁ, *Jaký byl Zdeněk Nejedlý. Ze vzpomínek na slavného člověka*, Pravda (Plzeň) 49, č. 35, 10. 2. 1968, s. 3.

368 LA PNP, f. Marie Majerová, inv. č. 1830.

1956 viděli účastníci, že Nejedlý ve dvacetistupňovém mrazu přišel prosto-vlasý, v lehkém svrchníku „utíkáčku“, s rozepnutými knoflíky. Na obavy přítomných reagoval bojovně: „Nikdy jsem nenachladl a bohdá také nebude, aby Zdeněk Nejedlý se ještě nachladil.“³⁶⁹ Knoftíky si zapnul, ale klobouk prudce odmítl: „Na hlavu nedám!“ Zdálo se, že je nezničitelný. Jednou dostal jeho automobil na silnici u Svijan smyk a ocitl se na poli na střeše. Řidič pádil v šoku pryč: „Já jsem zabil ministra!“ Když tu zaslechne od převráceného vozu: „Hloušku, kampak to běžíte? Pojdte sem...“³⁷⁰ Jan Říha, jenž zachoval svědectví o nehodě, zachytíl v roce 1977 i vtip o nezdolném „dědkovi“: „Byl pořádán vládní hon na vysokou. Po honu byla skolená zvěř vyložena a šťastní střelci se postavili každý ke svému kusu. U jednoho nádherného jelena stál – ministr Nejedlý. Účastníci se se zájmem ptali: ,Kdepak jste ho, pane ministře, složil?‘ Na to ministr: ,Já jsem ho nesložil, já jsem ho uštval.“ Kvůli svému zchátralému zjevu vzbuzoval nešetrné vtipy. Jeden zachoval Josef Charvát: „Zoologickou zahradu museli zavřít kvůli politickému skandálu. Přišel tam totiž na návštěvu Zdeněk Nejedlý a lidi mu začali házet burské oříšky.“³⁷¹

Rodné Litomyšli i Turnovu, kde měl od roku 1911 své letní sídlo, nemohl věnovat již tolik času co dříve. Na obě místa se v roce 1945 ovšem vrátil triumfálně, města mu udělila s dalšími projevy uznání čestné občanství. Turnov byl prvním mimopražským městem, kde po osvobození pronesl projev.³⁷² Litomyšl se zdála být jeho hýčkaným dítkem. Nesporná byla jeho role při založení festivalu Smetanova Litomyšl, jehož první ročník se konal v roce 1949.³⁷³ Nápad vznikl při Nejedlého setkání s Jaromírem Metyšem a dalšími Litomyšlany po představení *Dvou vdov* v Jabkenicích v létě 1948.³⁷⁴ Ministr se nápadu s nadšením chopil. Do Litomyšle v červnu 1949 poslal dokonce zvláštní vlak s 250 členy Národního divadla. Ti zde za obrovského diváckého zájmu provedli *Dalibora a Dvě vdovy*. Ovace sklidili pěvci Beno Blachut, Marie Podvalová, Karel Kalaš, Štefa Petrová, Maria Tauberová, Ivo Žídek a jiní, i dirigenti Jaroslav Krombholc a Karel Nedbal. Do příprav

369 Na paměť Zdeňka Nejedlého, Praha 1966, s. 194. Vzpomínka Jarmily a Vincence Nečasových.

370 SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, f. Jindřich Růžička, kart. 49. Jde o vzpomínu bývalého pracovníka prezidia ministerstva sociální péče Jana Říhy z prosince 1977. O nehodě se zmiňuje i Karel HANUŠ, Nás Zdeněk Nejedlý, in: Na paměť Zdeňka Nejedlého, Praha 1966, s. 327–328. O havárii u Svijan-Podolí, kterou zavinil koňský potah jedoucí po nesprávné straně, při níž málem došlo ke kolizi s motocyklem, referoval v krátké zprávičce také deník *Právo lidu* dne 21. 5. 1946.

371 Josef CHARVÁT, Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků, Praha 2005, s. 477, deníkový záznam z 20. 4. 1958.

372 Zdeněk NEJEDLÝ, Draží krajané! Pojizerské listy 62, č. 39, 8. 6. 1945, s. 1.

373 Jindřich LNÉNIČKA, 50 ročníků Smetanovy Litomyšle, Praha – Litomyšl 2008, s. 25–26.

374 Na tomto místě je nutno připomenout, že Z. Nejedlý inicioval také zřízení jabkenické pobočky Smetanova muzea a každoroční Smetanovy Jablenice. Pokud mu zdraví přálo, do Jabkenic jezdil a dbal o tamější památky.

festivalu Nejedlý zapojil někdejší litomyšlské spolupracovníky z mezikárodního období – Jaromíra Metyše, Stanislava Obdržálka a Marii Drbohlavovou. Avšak – co naplat – přijížděl jako významný státník, který měl řadu oficiálních povinností. K přátelům, pokud se neodtáhli jako František Lašek,³⁷⁵ se propracovával obtížně. Jeho postavení příhodně ilustruje historka, kterou zachytily v roce 1968 Jaromír Metyš. Zdeněk Nejedlý si z automobilu všiml, že po silnici na slavnosti majáles o holi kráčí spisovatel Zdeněk Matěj Kuděj. Kuděj do Litomyšle jezdil od roku 1925 a od roku 1952 zde měl trvalé bydliště. Ministr pozval někdejšího Haškova kumpána, aby si nasedl, že jej sveze. Dostalo se mu uštěpačné odpovědi: „Děkuji, Excellence, já jdu s lidem.“³⁷⁶

Zdeněk Nejedlý se nevzdaloval jen lidu, s nímž se po prašných cestách vlekl Z. M. Kuděj. Definitivně se rozešla i jeho někdejší hudební družina: „Mluví o svých žácích. Nemám vlastně žáky, ač jsem vychoval celou generaci, říká. A hned, v čem to je. Tak zvaní jeho žáci hledali, v čem by ho přebili, překonali. Helfert si vybral Janáčka, když N. měl Smetanu... To je žákovství špatně pochopené. Žákem může být jen, kdo pozitivně rozvíjí učení svého Mistra,“ čteme zápis z 26. července 1953 v deníku Jaroslava Kojzara.³⁷⁷ Jako nehodné žáky zmínil Nejedlý i K. B. Jiráka a Josefa Huttera. V záznamu dále čteme: „Mluvil o Patzakové jako o nejlepší, která po něm dělala hudební vědu. Je mu nepochopitelné, jak se mohla dostat tak daleko.“³⁷⁸ Zatčení Anny Patzakové v roce 1950 Nejedlého zasáhlo, vracíval se k němu.³⁷⁹ (Již předtím byl zadržen její manžel Václav, jenž ve vězení v roce

375

Podle svědectví knihkupce Karla Veselíka údajně F. Lašek vyřezával z výtisků své knihy *Litomyšl v dějinách a výtvarném umění* (Litomyšl 1946) list s věnováním Z. Nejedlému. Vzpomínka uveřejněna in: Stanislav VOSYKA ml., *K životu a dílu litomyšlského purkmistra MUDr. Františka Laška, Pomezí Čech a Moravy* 1, 1997, s. 92, pozn. 140. O přičinách náhlé Laškovy nevůle k Nejedlému nevíme. Ještě 22. 4. 1947, tedy nedlouho před Laškovým úmrťím (zemřel 4. 5.), mu Nejedlý děkoval za věnování v knize milým dopisem a přál mu uzdravení. SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, sb. Dokumentace – Fotografie, inv. č. 6123, kart. 25/26 (kopie). Při slavnostním znovuotevření Městské galerie v Litomyšli 8. 6. 1947 Nejedlý ve svém projevu vyzdvíhl památku Václava Drbohlava a pominul Laška, jenž galerii spravoval po Drbohlavově odchodu v roce 1937, což se bolestně dotklo vdovy. Srv. otevřený dopis Josefy Laškové a Karla Holce Z. Nejedlému z 9. 6., uložený in: RML, f. František Lašek, kart. 1. Stenografický záznam Nejedlého projevu uložen in: RML, f. Městská galerie v Litomyšli, kart. 1.

376

Historika J. Metyše byla naposledy přetištěna in: Martin BOŠTÍK, *Litomyšlské šlépěje Zdeňka Matěje Kuděje, Pomezí Čech, Moravy a Slezska* 11, 2010, s. 139.

377

Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 280–281. Tamtéž, s. 281.

378

Srv. tamtéž, s. 271, záznam z 8. 9. 1952, kde čteme: „I moji žáci vedečtí, všecko pryč. Rozpadlo se to, já jsem byl už zas někde jinde, zejména když jsem přišel na politické pole. Zbyla jen Patzaková, a tu zavřeli.“

379

1954 zemřel.) Červinkové svěřil 3. listopadu 1952 pocit odcizení: „O svých žácích říká, že všichni chtěli nastoupit ‚vlastní cestu‘ a chybili. Kdyby ZN měl měřit svůj poměr k lidem podle toho, jak se k němu zachoval jeho nejbližší kruh známých a přátel, musel by být velikým životním pesimistou.“³⁸⁰ Nelíbilo se mu, když Josef Plavec v jubilejném sborníku v roce 1953 označil Patzakovou za „pseudovědeckou žurnalistku, operující několika frázemi a vulgarizující poučky marxismu naprostoto nevědeckým, povrchním způsobem“. ³⁸¹ Kojzara Nejedlého nesouhlas zaujal.³⁸² V té době bylo přece běžné, že lidé napadali spolupracovníky a přátele, kteří upadli v nemilosť.

Nejedlého žák Mirko Očadlík se po zatčení Patzakové pustil s vervou do očisty. „Napravovat, co napáchala Patzaková, je přílišný úkol,“ psal 8. prosince 1951 Artuš Rektorysovi.³⁸³ „S každým posluchačem mám každý týden individuení konzultace a kontrolu práce, abych je aspoň něčemu z obořu přiučil, když 3 roky mlátili s Patzakovou prázdnou slámu frází.“ Očadlík převzal po bývalé spolubojovnici vládu nad katedrou hudební vědy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Nejedlý Patzakové po propuštění z vězení v roce 1956 umožnil návrat k vědecké práci. Vrelé vztahy se obnovit nemohly. Ty nepanovały zřejmě ani mezi Nejedlým a Očadlíkem. Na dopisy, v nichž žák prosil učitele také o to, aby mu dovolil vysvětlit své konání za války, Nejedlý nereagoval. Chladný osobní vztah nebránil příležitostným setkáním a spolupráci.³⁸⁴ Nejedlý Očadlíkovy kvality respektoval, zazněly ale i disonance. Při posuzování bibliografie díla Zdeňka Nejedlého v roce 1958 Očadlík napadl Stanislavu Jonášovou, jež shromázdila údaje úplné a necenzurované.³⁸⁵ Dával přednost bibliografii výběrové, byl podrážděn, že Jonášová, žačka Josefa Pekaře (a Nejedlého), si přizvala ke spolupráci problémové historiky – Františka Bauera, Josefa Klika a zejména Annu Patzakovou.³⁸⁶ Nejedlý Očadlíkův posudek odmítl a podpořil koncepci Jonášové.³⁸⁷ Tu po nuceném odchodu z ČSAV zaměstnal

380

LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1.

381

Josef PLAVEC, Zdeněk Nejedlý pedagog, in: Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám, Praha 1953, s. 221–222.

382

Jiří KŘESTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 285.

383

MÚ AAV, f. Artuš Rektorys, inv. č. 265, kart. 4.

384

Nejedlý byl promotorem při Očadlíkově promoci 3. 5. 1946, když obhájil disertaci o Libuši. Anna HOSTOMSKÁ-OČADLÍKOVÁ, Diskuse. Hudební život za okupace, Hudební rozhledy 21, 1968, č. 8, s. 226.

385

K této epizodě srv. Martin KUČERA, Doslov o knize a její první editorce, in: Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, kn. 6–7 (1890–1896), Praha 2009, s. 456–457.

386

Jejich jména nesměla být v bibliografii uvedena.

387

Popisuje to Martin Kučera v citovaném doslovu. Z předmluvy v bibliografii vyplývá, že Očadlík prosadil aspoň redukci anotací jednotlivých titulů, což jistě snížilo jejich vypovídací hodnotu. Stanislava JONÁŠOVÁ a kol., Bibliografie díla Zdeňka Nejedlého, Praha 1959, s. 8. Kučera uvádí, že Nejedlý ulehčil úděl i některých jiných svých žáků v nesnázích – kromě Jonášové a Klika uvádí i Františka Kutnara a Josefa Navrátila (oba to Kučerovi potvrdili).

v Muzeu Aloise Jiráska a Mikoláše Alše. Z dříve početné hudební družiny zůstal Nejedlému lidsky nejbližší Artuš Rektorys, muž nekonečné obětovosti, zdrženlivý v odborných ambicích. Nejedlý mu 12. června 1960 psal: „Nikdo nežil tolik se mnou jako Vy.“³⁸⁸ Nešlo jen o slova útěchy, adresovaná věrnému příteli, zdracenému v té době bolestí ze skonu životní družky. Naproti tomu u Josefa Jeřábka, jenž kdysi býval Nejedlého věrným stínem a který se k němu v roce 1945 nesměle hlásil (tísnil se 12. května v davu obdivovatelů na Vyšehradě u Smetanova hrobu a marně doufal, že si jej jeho někdejší idol všimne), nedokázal zřejmě Nejedlý překlenout dávné důvody ochlazení vztahů.³⁸⁹

Být katedrovým komunistou a současně členem dobré situované rodiny s bohatými příbuznými bylo samozřejmě možné za „buržoazní“ republiky. Problém nastal ve společnosti, jež začala revoluční koncepty uskutečňovat. Jestliže 18. června 1945 nabádal Karel Šolc svého bratrance Zdeňka Nejedlého, aby KSČ respektovala osobní svobodu a „nedotknutelnost poctivě nabytého osobního majetku“,³⁹⁰ mohl mu Nejedlý přitakat – určitě to odpovídalo jeho vizím. Přišla však doba hlubokých majetkových zásahů. Poštřen byl také Nejedlého švagr, architekt Rudolf Stockar. Sestra Marie Nejedlé Ludmila líčila v roce 1950 Nejedlému, že do vily na Baště svatého Tomáše si vzali již tři podnájemníky, ale přesto jim hrozí odebrání prvního patra. Na bytovém úřadu jim úředník naznačil, že „kdybychom měli někoho ve straně, kdo by zatlačil a přimluvil se, že by to jistě dopadlo v nás prospěch“.³⁹¹ Významný architekt se měl obejít bez pracovny, bez koupelny... Nejedlému se dařilo jistou dobu chránit vilu Stockarových v Jevanech, ale 30. prosince 1950 Ludmila sestře Marii psala, že dostala vánoční dárek – musí spěšně vyklidit vilu pro rodinu vystěhovaného a propuštěného důstojníka. Marné byly protesty, že objekt je v zimě neobvyvatelný pro dospělé, na tož pro pětiměsíční dítě, jež si nešťastník s sebou přivezl.³⁹²

Choroby, jež jej vzdalovaly od světa, nemoc manželky a její úmrtí, rozprášení „hudební družiny“, ukončení vysokoškolských přednášek i izolace, do níž se dostával na poli vědy, prohlubovaly ve starém muži pocit osamění. Cítil se izolován i mezi vrcholnými politiky. To se stupňovalo po smrti Klementa Gottwalda, který to s ním zřejmě „uměl“. Nejedlého mocenské oslabení bylo zřejmé. Po velkolepých oslavách 75. narozenin v únoru 1953 věci dospěly tak daleko, že – jak vzpomínal před Miladou Červinkovou – „na

388

MÚ AAV, f. Artuš Rektorys, inv. č. 253, kart. 4.

389

Srv. korespondenci mezi Blaženou a Josefem Jeřábkovými a man-

želi Nejedlými in: MÚ AAV, f. Marie Nejedlá, inv. č. 182, kart.

5; MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá –

s jednotlivci, inv. č. 1111, kart. 23; tamtéž – korespondence osob-

ní odeslaná – jednotlivcům, dopisy B. Jeřábkové.

390

MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá –

s jednotlivci, inv. č. 3938, kart. 62. S malým pochopením se asi

setkal Šolcův námět, aby v mimoškolní činnosti Nejedlý podporo-

val unitáře.

Tamtéž, inv. č. 3703, kart. 508, list L. Stockarové Z. Nejedlému

z 18. 1. 1950. Srv. též list z 6. 2. 1950.

392

MÚ AAV, f. Marie Nejedlá, inv. č. 410, kart. 9.

recepcích ani nesměl sedět s hlavními představiteli³⁹³. Později se to trochu zlepšilo. Na recepci na sovětském vývystavě na oslavu Velké čínské socialistické revoluce v roce 1959 s ním rozmlouvali sovětí diplomaté, jako například Zorin, který přijel z léčebného pobytu v Karlových Varech. Připíjel mu i první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný. Sekretáře Červinkové se ale stařec svěřil, že „všechno by vyměnil za to, aby se necítil tak sám“.³⁹⁴

Nepodepsaný autor v časopise *Reflex* v roce 1992 napsal: „V tom všem, co Nejedlý v letech po únoru dělal, není ani stopy po nějaké vlastní výčitce nebo alespoň nejistotě.“³⁹⁵ Stav Nejedlého psychiky se ve skutečnosti nepodobal ničemu méně než stavu neotřesitelné jistoty. Nejbližší spolupracovníci s ním prožívali chvíle osamění, kdy spěšně sháněli někoho, kdo by rozptýlil těžké pochyby, ústící do těžkých deprezí. „Držel si hlavu v dlaních a vzdychal, když jsem něco řekla, posupně se smál. Plakala jsem, a to mu asi dělalo dobře, ale pořád se mračil,“ popsala jednu z takových chvil Červinková.³⁹⁶ K propadu do beznaděje stačilo málo: někdo ze špičkových politiků mu nepodal ruku, nepromluvil s ním, nečekaně se zasmál.

Od počátku padesátých let trpěl pocitem, že je pronásledován, že mu cenzuruje poštu, odposlouchávají telefon.³⁹⁷ Ochránci i řidiče podezíral, že mu prohledávají věci a kradou potraviny.³⁹⁸ Obával se zatčení. Připomíнал si osud Rudolfa Slánského. Vybavovalo se mu, jak s ním za války v Moskvě kvůli častým návštěvám u Slánských a Švermových uražený Kopecký někdy nemluvil.³⁹⁹ V roce 1952 se svěřil Kojzarovi, že za ním při otevření alšovské výstavy v Jízdárně Pražského hradu přišel neznámý muž (v němž později odhalil zaměstnance ministerstva národní bezpečnosti) a sdělil mu, že má deník malířky ze Švédska, ve kterém je popsáno, jak mu zprostředkovávala korespondenci se zahraničím.⁴⁰⁰

393 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1, záznam z 31. 10. 1959.

394 Tamtéž, záznam z 9. 11. 1959.

395 Causa Zdeněk Nejedlý, *Reflex* 3, č. 28, 7. 7. 1992, s. 69.

396 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1, deníkový záznam z 19. 9. 1959.

397 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 281, záznam z 31. 8. 1953.

398 Svědčí o tom několik záznamů v deníku M. Červinkové, především z října-prosince 1959. LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1. Již 17. 3. 1957 psal náčelník VIII. správy ministerstva vnitra Petr Terpaj náměstkovi ministra Karlu Klímovi o Nejedlého podezíravosti a zmatenosti. V přípise čteme: „Stávají se případy, že soudruh ministr zlobí se na osobní ochranu, když je v sekretariátě, proč není u něho v bytě, avšak když tato příde do bytu, vzápětí ji vykazuje s poukazem, že z bytu nemá holubník.“ NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – Antonín Novotný, nezpracováno (za poskytnutí dokumentu vděčím F. Šverákovi).

399 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 282–283, záznamy z konce září a začátku října 1953.

400 Tamtéž, s. 274, záznam z 30. 9. 1952.

Odhalení podezřelých styků s cizinou v té době mohla být vstupenkou na šibenici. Opravdu se bál. Jaroslav Kojzar si 15. září 1953 zapsal. „Něco proti němu mají. Něco proti němu chystají. Dokonce vyslovil v legraci, už aby ho raději zavřeli, kdyby to ovšem bylo ve prospěch věci. Nemyslete si, říkal, když je třeba, jde se přes mrtvoly. Hloupé by bylo, kdyby sáhli na mé dílo... Prý Zápotocký dvakrát se ho ptal, jestli byl na Zvičině, ač mu odpověděl, že v Turnově. To bylo na předsednictvu. Soudí z toho, že jde asi o to, aby se někde zavřel a nešel na veřejnost, že jde o dovolenou internaci (!) na Zvičině.“⁴⁰¹ Nemluvil v legraci. Věděl, že kdyby padl do rukou tajné bezpečnosti, soucitu by se nedočkal. Svérázný výzkum jeho „popularity“ v represivních složkách podnikl v roce 1949 Ján Ursíny. Při výslechu v ruzyňské věznici byl dotazován na členy vlády a poté, co o Nejedlému prohlásil, že je dobrý člověk, jej vyšetřovatel drsně přerušil: „Že by ten dědek plesnivá byl dobrej, to bych ani neřekl.“⁴⁰² Na strach z pronásledování reagoval Nejedlý skleslostí, lítostí, někdy i výhružkou: „Teď se staví bojovně. Já ukážu všem, uvidí! Kdo víc udělal, kdo víc přinesl než já. A teď leckdo takový si troufá na mne,“ čteme v zápisu z 8. října 1953 v Kojzarově deníku.⁴⁰³ Ohrožení cítil hlavně ze strany energického Gottwaldova zetě: „Bojí se Čepičky. To je ctižádostivý člověk, všeho schopný, a Bacílek je jeho nástroj. Ti zatím měli a mají moc a využívali ji,“ zapsal si Kojzar v září 1953.⁴⁰⁴ Čepičku Nejedlý 2. září označil za „zloducha“.⁴⁰⁵ Věděl, že spolehnout se nemůže ani na nevyzpytatelného Václava Kopeckého.

Vyžíval se někdy v radikální rétorice, ale zostřování kurzu se bál. Hudebníkum 23. dubna 1950 adresoval konejšivá slova: „Komunista nepopravuje, vůbec ne, komunista je daleko humánnější, než byli měšťáci... My chceme pomoci, zejména, vidíme-li dobrou vůli, vidíme-li schopnosti, vidíme-li, že takovou pomocí můžeme někoho přivést dopředu.“⁴⁰⁶ V červnu téhož roku byla odsouzena Milada Horáková a v témže měsíci vyšla na poslední cestu, vedoucí na popraviště, jako jiní před ní a další po ní. Nejistotu a strach přebíjel Nejedlý halasnými útoky na odsuzované a popravované. Jedněmi z nejhrůznějších intelektuálních výkonů 20. století u nás jsou projevy, jež pronesl v rozhlase po odsouzení Rudolfa Slánského a spoluobviněných. Spíhal odsouzeným, kteří prý „jako žáby leželi na pramenech živé vody a překáželi práci“⁴⁰⁷ a prokázali „mravní otrlost, ano, zpustlost“.⁴⁰⁸ Podle útočil na

401 Tamtéž, s. 282.

402 Ján URSÍNY, *Z môjho života. Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky*, Martin 2000, s. 164.

403 Jiří KREŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 283.

404 Tamtéž, s. 282, záznam psaný před 21. 9. 1953.

405 Tamtéž, s. 281.

406 Citát pochází z Nejedlého projevu na plenárním zasedání Svazu československých skladatelů, *Hudební rozhledy* 2, č. 8–9, 25. 6. 1950, s. 202.

407 Zdeněk NEJEDLÝ, *K procesu s protistátním spikleneckým centrem. Čtyři projevy v Československém rozhlasu*, Praha 1953, s. 10.

408 Tamtéž, s. 21.

lidi, s nimiž prožil těžké doby válečné. U Marie Švermové odhalil „vášni-vou touhu stát se první ministryní“,⁴⁰⁹ také Slánský prý chtěl být ministrem. Nápadné je, jak mnoho místa věnoval Nejedlý vyvracení kritiky, že proces má antisemitský osten.⁴¹⁰ Cítil totiž, že kritika má své oprávnění. Připomeňme nesouhlas Karla Kreibicha s tím, aby u „zločinců“ byla uváděna charakteristika: „židovského původu“.⁴¹¹ Kreibich zaplatil pochyby ukončením politické kariéry, Nejedlý v rozporu s celým svým životem antisemitským představám vyšel vstříc, když odsouzené ukázal jako „lidi bez vlasti, dobrodruhy prošlé celým světem v něm nikde nezakotvivší“.⁴¹²

Nejedlý měl obavy z rozšiřování okruhu podezřelých. V rozhlasových projevech po skončení procesu varoval před tím, aby ve straně nezavládlo „chorobné podezírání kdekoho“, jež by jako rez „proděravělo a ničilo stranu“. Volal po optimismu a důvěře v člověka. Hrozil však těm, kteří zneužijí komunistovy důvěry: „Pak jej nic nezastaví ani před trestem smrti, a i kdyby šlo o vlastního bratra.“⁴¹³ Nejedlý tvrdil, že věří obviněním, podloženým prý „drtivými důkazy, věcností“, a nikoli vynuceným bítím, sliby beztrestnosti nebo prášky.⁴¹⁴ Vnímal ale argumenty těch, kteří nevěřili absurdním sebeobžalobám souzených. Byl s nimi ostatně konfrontován již v době předválečných procesů v Sovětském svazu, kdy je vyšlovali blízcí lidé jako F. X. Šalda, Bohumil Mathesius či Karel Teige. Možná proto, aby překřičel vlastní pochyby, utekl se Nejedlý k Ostrčilovi, když tvrdil, že kapitalisté měli při procesu pocity jako „čert ve znamenité naší Ostrčilově protikapitalistické opeře *Honzovo království*“.⁴¹⁵ Povolal i husity, aby navodil radostné pocity, jež zakoušeli po vítězstvích: „Jak Táboři se kdysi vítali po vítězné bitvě zpěvem: ,Vítejte, bratři milí, po šťastném zvítězení,‘ tak i my se těšme a radujme i jděme vstříc novým vítězstvím a nové budoucnosti.“⁴¹⁶

Základní kotvou jistoty pro něho zůstala autorita komunistického hnutí. Gottwald se mu jevil jako „velehora uprostřed... lidí“,⁴¹⁷ Stalina vzýval jako „velkého našeho učitele a otce“ a „pokrovkového světa vůdce“.⁴¹⁸ Není pochyb, muž, jenž sám sebe v osobním listu Klementu Gottwaldovi z 20. září 1949 označil za „posledního husitu“,⁴¹⁹ se bál a skrýval pochyby. Jako politik žil do značné míry izolován, ale na druhou stranu

409 Tamtéž.

410 Tamtéž, s. 11–17.

411 NA, f. Karel Kreibich, inv. č. 515, kart. 19, rukopis Patří „židovský“ původ k povahopisným příznakům zločince? Napsáno pod dojmem „židovského“ původu v žalobě procesu z jara 1953. Kreibich ovšem o vině odsouzených nepochyboval.

412 Zdeněk NEJEDLÝ, K procesu s protistátním spikleneckým centrem. Čtyři projevy v Československém rozhlasu, Praha 1953, s. 8.

413 Tamtéž, s. 20.

414 Tamtéž, s. 23.

415 Tamtéž, s. 13.

416 Tamtéž, s. 24.

417 Tamtéž, s. 21.

418 Tamtéž, s. 31.

419 NA, f. KSC – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (dř. f. 100/24), sv. 106, arch. j. 1325.

měl zkušenosti se stalinským režimem. Dcera Zdenka Nedvědová začala pochybovat o politických procesech a represích zejména poté, co byl v roce 1951 uvězněn Josef Smrkovský a obviněn z toho, že byl agentem gestapa. To se jí zdálo absurdní, znala jej a hlavně jeho manželku Boženu, o jejíž statečnosti se přesvědčila v koncentračním táboře. Pochyby sdělovala otci. V roce 1968 to potvrdila Evě Jílkové: „Já jsem se snažila dost a dost. Říkávala jsem mu: ‚Táto, ty jsi přece Zdeněk Nejedlý. Vykašli se na všecky ty tajemníky, já větřím něco hrozného.‘“⁴²⁰ A smutně dodala: „Ale byl už moc starý.“ Františku Červinkovi prý Nejedlý v době procesů řekl: „My jsme byli vychováni v zásadách práva římského, to, co se děje, děje se dle práva byzantského. V Rusku, když člověk zmizí, nikdo si toho ani nevšimne.“⁴²¹ Zdeněk Nejedlý se chtěl ve stínu vůdců cítit bezpečně. V listu Gottwaldovi z 13. února 1953 děkoval za projevy uznání při oslavách svého jubilea: „Vím, jak na všechny působilo to přímo něžné chování se ke mně v Národním divadle – kde kdo z obecenstva si toho všiml a hovořil o tom – což však teprve co to pro mne bylo a co já při tom procítil.“⁴²² Vzpomeňme, jak psal kdysi Ostrčilovi, že při lítých bojích touží po pohlazení. A když se mu něžností dostávalo před lidmi, rozkoš byla ovšem silnější. V tom se ozval městák, přihlížející promenádě městské honorace před „podsíněmi“ na litomyšlském náměstí. Nyní on byl tím, jemuž záviděli.

Oslavy Nejedlého pětasedmdesátin v únoru 1953 byly veliké.⁴²³ Daly na chvíli zapomenout na strach a ústup z výsluní. Kromě slavnostního dvou-tisícího představení *Prodané nevěsty* v Národním divadle, kde se Nejedlému dostávalo něžností od Gottwalda, připravili slavnostní schůze umělci a kulturní pracovníci, vědci, učitelé, novináři, pionýři (tém Nejedlý popřál, ať se také dožijí 75 let), samostatnou oslavu uspořádal Svat československo-sovětského přátelství a v neposlední řadě rodná Litomyšl. V Národním muzeu v Praze byla otevřena výstava *Život a práce Zdeňka Nejedlého*. Realistické divadlo v Praze přijalo do názvu jeho jméno. Ve foyer Národního divadla byla umístěna jeho busta. V předvečer narozenin 9. února 1953 dostal nejvyšší státní vyznamenání – Řád budování socialistické vlasti. Nejcennější Leninův řád přišel ze Sovětského svazu.⁴²⁴ V přijímací síni ministerstva školství a osvěty přijímal oslaveneck v přítomnosti rodiny a obou ministrů školství Štolla a Sýkory hold od významných

- 420 Eva JÍLKOVÁ, Ne, pro Sommry neexistuje omluva. Člověk má zůstat člověkem. S MUDr. Zdeňkou Nedvědovou-Nejedlou hovořila Eva Jílková, Práce 24, č. 228, 18. 8. 1968, s. 5.
- 421 Zaznamenáno podle vzpomínky Evy Červinkové dne 12. dubna 2002.
- 422 NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (dř. f. 100/24), sv. 106, arch. j. 1325, l. 18.
- 423 Informace o oslavách čerpána z materiálů vlády (tamtéž, arch. j. 1494, zejm. zápis z jednání vlády z 13. 1. 1953 a NA, f. Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1959, inv. č. 6390, sign. 830, kart. 1654–1655) a z dobového tisku.
- 424 K udělení Leninova řádu sr. RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1359, l. 91 až 93; RGASPI, f. 495, op. 272, d. 79, l. 42; AVPRF, f. 07, op. 29, p. 8, d. 105, l. 1–9; AVPRF, f. 0138, op. 34, p. 89, d. 5, l. 3.

osobností a zástupců organizací. V novinách a časopisech následoval jeden oslavný článek za druhým, pozadu nezůstávali ani umělci, hlásící se k odkazu svého „učitele“ a přisahající mu věrnost. V závěru básně Vítězslava Nezvala čteme:⁴²⁵

Až dozrá jednou i v nás,
co dal jste nám svým dílem,
už blíží se ten čas,
a je to naším cílem,
to budou se psát básně.
Teď řeknu věštecky,
že v Čechách bude krásně
pro všecky, pro všecky!

Petr Bezruč přispěl svižnou říkankou:⁴²⁶

Z lesů, polí, vod a trav
zní hlas svorně, bystře.
Bud'te dlouho živ a zdráv,
vzácný náš ministře.

Prostý lid ovšem sledoval oslavy s ironií, již zachytil v deníku Josef Charvát: „Všude plno plakátů, a na dálku bylo vidět jen počáteční písmena Z... N..., což lidi četli jako zkratku pro informaci ,zelí není“. Opravdu není k dostání ani kyselé zelí.“⁴²⁷

Zdeňku Nejedlému byl z psychologického hlediska blízký stalinský model kultu osobnosti, kdy moudrý vůdce (tedy také on sám) vydává směrnice, jež pracující lid naplňuje. Geniální vůdce se pak čas od času „ponoří“ do lidového kolektivu, aby se ujistil, že se jeho očekávání uskutečňují. Na zalíbení v kultu osobnosti mění jen málo to, že se Nejedlý občas postavil proti nevkusu, který jej provázел. To platilo i o obludném Stalinově pomníku nad Prahou – Nejedlý 1. listopadu 1951 svěřil Jaroslavu Kojzarovi, že pomník by rád viděl mezi Čechovým mostem a Staroměstským náměstím.⁴²⁸ Postavil se tím na stranu výtvarníků, kteří měli námitky proti umístění pomníku na kraji Letenské pláně.⁴²⁹

425 Vítězslav NEZVAL, *Zastaveničko*. K 75. narozeninám Zdeňka Nejedlého, Rudé právo 33, č. 41, 10. 2. 1953, s. 4.

426 Faksimile Bezručovy básně uveřejněna in: Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám, Praha 1953, s. 11.

427 Josef CHARVÁT, *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*, Praha 2005, s. 236.

428 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Silesiana Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 267. K odporu Nejedlého proti umístění Stalinova pomníku na Letné svr. Rudolf ČERNÝ, *Expresident. Vzpomínky Antonína Novotného*, díl 2, Říčany 1998, s. 44.

429 Svr. Zdeněk HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zapomníky*, Praha – Litomyšl 1997, s. 207–208.

Důsledkem stalinského kultu osobnosti byla Nejedlého povinnost udržovat styk s obcemi, jež mu udělily čestné občanství (těch bylo více než sto), a s institucemi nesoucími jeho jméno.⁴³⁰ Problém nastal, když podniky, jímž se do stalo cti okrášlit se jeho jménem, neplnily plán, jak se to stalo například dolu Zdeněk Nejedlý v Libušíně. Ten se stal nejhorším dolem kladenského revíru a jeho patron vyhrožoval, že mu odebere jméno. Informace o neuspokojivých výsledcích dolu se dostala dokonce i do spisu, který na Nejedlého v Moskvě vedl ústřední výbor bolševické strany.⁴³¹ Šťastným jej činily chvíle, kdy mohl uplatnit moc a projevit se jako laskavý vládce. Nechme promluvit Marii Majerovou, jež vzpomínala na slavnost přejmenování dolu Rudway II v Bílině na důl Maxima Gorkého, jíž se účastnila spolu s Nejedlým: „Mimo program se... vyskytl lidový harmonikář, hrbáček, který složil píseň o tom dole a o jeho patronu a mocí mermo ji chtěl zahrát a zazpívat. Pořadatelé bránili, horšili se, vykazovali harmonikáře s tribuny, avšak ministr, pln pochopení pro dobrou vůli hudebníkovu a dojat jeho uslzeným naléháním, nechal harmonikáře hrát a zpívat a způsobil tomu lidovému umělci nejkrásnější den jeho života.“⁴³²

Libě zněla ješitnému starci slova z listu členů Realistického divadla v Praze ze 13. října 1948, kteří po přečtení jeho recenze pocítili „vzrušení, jaké nevyvolala u nás dosud žádná premiéra“. Pisatelé ujišťovali, že chtěli k článku zaujmout stanovisko, ale místo toho kolektiv zalila vlna „sebezpytování“. Jeho stař společně čtou „od vety k věté“ v „hodinkách komunistické výchovy“, aby se divadelní kolektiv naučil komunistickému smýšlení.⁴³³ Právě na divadelních kolektivech si možná kompenzoval pocit méněcennosti v politice. Pověstné byly jeho zásahy do přípravy inscenací, především děl Smetanových či Jiráskových, i setkání s herci po představeních, jež se táhla do pozdních hodin. Pěvec Ivo Žídek vzpomínal: „Mnozí z nás padali únavou, ale ‚dědek‘ stále mluvil. Měl vždycky o čem.“⁴³⁴ Bylo to vyčerpávající, ale šéfové divadel (zejména Národního a Realistického) jej za jeho zájem chválili a zvali k přímé účasti na inscenačních pracích.

Zainteresování Zdeňka Nejedlého do dění v divadlech (a obdobně i v jiných kulturních institucích) s sebou neslo možnost zaštítit se jeho jménem, ale současně představovalo riziko, že stařec nebude spokojen. Jeho

430 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – veřejná činnost, kart. 33.

431 RGASPI, f. 17, op. 137, d. 867, l. 109.

432 Marie MAJEROVÁ, Cestování se Zdeňkem Nejedlým, in: Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám, Praha 1953, s. 286.

433 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – veřejná činnost, kart. 40, sl. Divadlo. Psaní podobných listů nebylo výsadou divadelníků. Jan Štern 14. 12. 1950 za redakci *Tvorby* informoval Nejedlého: „Četli jsme, soudruhu ministře, Tvůj dopis znova a znova a věř, dodal nám opravdu elán do další práce. Bude nám pobídka, abychom pracovali pořád lépe, abyste vy, naši učitelé, mohli být na nás hrdi.“ Tamtéž, kart. 36/2, sl. Literární věci – Spisovatelé.

434 Ivo ŽÍDEK – Josef HERMAN, *Jak možná věřit*, Praha 1998, s. 167. Herec Z. Štěpánek v roce 1953 napsal, že Nejedlý po představení Jana Žižky v Litomyšli diskutoval s herci do čtyř hodin do rána. Zdeňek ŠTĚPÁNEK, *Pracovník*, in: Zdeňku Nejedlému k 75. narozeninám, Praha 1953, s. 325.

nelibost mohla mít zlé následky. Při slavnostním provedení *Prodané nevěsty* 28. května 1949 dal inspicient Národního divadla František Jásek na počátku prvního jednání chybně pokyn ke zdvižení závěsové opony.⁴³⁵ Nejedlý o dva dny později osobním dopisem vedení divadla žádal, aby „neslýchany případ“, jenž považoval za provokaci, přísně vyšetřilo a viníka potrestalo. Zdálo se, že nebohý Jásek bude přes dlouholeté vzorné služby divadlu⁴³⁶ propuštěn (to žádal tehdejší předseda závodní rady Ladislav Boháč). Až po zásahu ředitele Václava Vydry Nejedlý souhlasil s tím, že Jásek, jenž musel poslat omluvný dopis, dostane jen důtku a pokutu. V pohnutých letech po únoru 1948 bychom narazili na události, jež měly tragičtější následky a v nichž se mihl Nejedlého stín. Například rozhodnutí šéfa baletu pražského Národního divadla Saši Machova odejít v roce 1951 dobrovolně z tohoto světa ovlivnila kritika, již ministr podrobil vystoupení baletu v rámci Pražského jara. Tehdy diváci odměnili demonstrativně ovacemi sólistu Národního divadla Miroslava Kúru namísto hostujících sovětských baletních umělců.⁴³⁷ Machovem otřáslo rovněž zatčení jeho druha, slovenského básníka T. H. Florina.

Milan Drápal ve studii o Vítězslavu Nezvalovi uvedl řadu umělců, jichž se Nezval po únoru 1948 zastal či jejichž osud se snažil zmírnit.⁴³⁸ Nejedlý však většinou mlčel i v případech, kdy bychom vzhledem k jeho minulosti očekávali, že se ozve ve prospěch napadaných. Jaroslav Kojzar 2. listopadu 1953 zaznamenal příznačnou scénu z Klubu spisovatelů: „Rozhovor se více a více přenáší na chyby a nedostatky v osobní politice. Mluví se o kráglování, o Seifertovi, zapletli do toho Teigeho, o kterém řekl Nezval, že to byl pitomec, který nešel dál, že nebyl ale trockista, nepřítel. Nejedlý je nevrlý, okřikuje Nezvala, mává rukou, nechce do těchhle vod... Snad přece jen dělá Nejedlý chybu, že nepřipustí hovořit o tom, co lidi tlačí.“⁴³⁹ Archivy snad vydají svědectví umožňující zhodnotit jeho postoje v době vlny negativního radikalismu, kdy umělečtí tvůrci zoufale hledali oponenty. Jako spíše ojedinělý příklad Nejedlého korektnosti uvedme pokus zástat se v říjnu 1949 ředitele Národního divadla Václava Vydry. Pokusil se

435 K aféře svr. MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý - veřejná činnost, kart. 40,
cl. Divadlo

436 sl. Divadlo.
Jásek působil v Národním divadle od 1. 2. 1936. NA, f. Národní
divadlo v Praze, osobní spis F. Jáska.

437 K tomu podrobně Olga PÁSKOVÁ, Musel zemřít Saša Machov? Dívalo v Praze, 2003, s. 10.
vadelní noviny 11, č. 21, 8. 5. 1968, s. 8. Jednotlivá fakta článku
Páskové, psaného s velkým časovým odstupem a opírajícího se vět-
šinou o svědectví zprostředkovávaná, je nutno brát s opatrností. Srv.
též Drahomíra VEJMELOVÁ, Co jsem slyšela od těch, kteří ml-
cí. Saša Machov 1903–1951, Taneční listy 8, 1968, č. 7, s. 16–17.
Režiséru Marku Boudovi vděčím za poskytnutí informací shromáž-
děných při natáčení dokumentárního filmu o kauze Saši Machova
v roce 2003.

v roce 2003.
438 Milan DRÁPALA, Iluze jako osud. K vývoji politických postojů Vítěz-
slava Nezvala, *Soudobé dějiny* 3, 1996, č. 2–3, s. 202–204.
439 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý
v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae*
Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 285.

zachovat mu jisté postavení v divadle a zpochybnil prosazení jeho protežovaného nástupce Ladislava Boháče.⁴⁴⁰ Julius Firt dosvědčuje, že Zdeněk Nejedlý po válce podpořil úsilí národních socialistů o to, aby nemusel být vyšetřován a souzen ředitel Melantrichu Jaroslav Šalda.⁴⁴¹ Zdeněk Kalista přiznává Nejedlého velkorysost po únoru 1948, kdy byl propuštěn z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a ministr dovolil, aby mu byly předloženy nabídky na slušné profesní uplatnění.⁴⁴² Polehčující okolnosti Nejedlého mlčení je fakt, že napadaní se zpravidla sami rychle pouštěli do sebekritiky. Tak tomu bylo v případě Jana Mukařovského, jehož si Nejedlý nesporně cenil.⁴⁴³

Snadné bylo podlehnut atmosféře kultu osobnosti, zvláště šlo-li o člověka bažícího po uznání. Po únoru 1948 se dokonce zdálo, že Nejedlému se opět přibližuje meta nejvyšší. Po abdikaci Edvarda Beneše se ptala Maria Foerstrová v dopise 7. června 1948 Marie Nejedlé: „Kdo by byl na jeho místo presidentem? Tvůj muž?“⁴⁴⁴ A 9. června na list připsala: „Bude, Máničko, Tvůj muž presidentem? Co vůbec bude?“ K tomu připojila přání: „Ať mu přijde na mysl jen to, co bude prospěšno všem.“ Zdeněk Nejedlý asi přicházel do úvahy, pokud by se Beneš vzdal stolce v průběhu únorové krize či krátce potom. Nasvědčuje tomu Gottwaldova informace ze zasedání ÚV KSČ 9. dubna 1948, jak ji zachytily Otakar Vašek.⁴⁴⁵ Po volbách však již nebylo třeba hledat obecněji přijímanou osobnost, komunistická strana naopak chtěla demonstrovat vítězství zvolením svého vůdce Klementa Gottwalda prezidentem. Někteří předáci KSČ ovšem váhali, zda je Gottwaldova kandidatura vhodná. Podle dodatečných svědectví, jež využil Karel Kaplan, to byli Július Ďuriš a Jaromír Dolanský, kdo by na tomto postu viděli raději Nejedlého.⁴⁴⁶ I když se nestal Masarykovým a Benešovým nástupcem, užil

-
- 440 V Kulturní radě se o něm vyjádřil: „Není to člověk umělecky silný.“ NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – oddělení kulturně-propagační a ideologické (dř. f. 19/7), inv. č. 795/2, kart. 130, zápis ze zasedání Kulturní rady ÚV KSČ 24. 10. 1949. O tom, že Nejedlý s Vydrou udržoval i nadále přátelské vztahy, svědčí dochovaná korespondence in: MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 4472, kart. 71.
- 441 Julius FIRT, *Knihy a osudy*, Brno 1991, s. 141.
- 442 Zdeněk KALISTA, *Po proudu života*, díl 2, Brno 1996, s. 661.
- 443 Srv. Miloslav RANSDORF, *Zdeněk Nejedlý*, Praha 1988, s. 56. K Ransdorfovou hodnocení vztahu Nejedlého a Mukařovského dodáme, že Nejedlý se v soukromí o Mukařovském nevyjadřoval vždy uznale (srv. Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mrtvoly.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 263, záznam z 13. 10. 1950). Mukařovského sebekritiky v roce 1951 si všímá Jaromír HOŘEC, *Doba ortelů. Dokumenty – vzpomínky – iluze a skutečnosti*, Brno 1992, s. 117. Její rozbor podal Miroslav ČERVENKA, *Obléhání zevnitř*, Praha 1996, s. 86–97.
- 444 MÚ AAV, f. Marie Nejedlá, inv. č. 111, kart. 3.
- 445 „Velmi pěkné bylo, co řekl o Benešovi, že jsme byli připraveni i na defensii (byl by asi nastoupil Nejedlý).“ Kopii výpisů z deníků O. Vaška mi poskytl František Sedláček.
- 446 Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*, Brno 2009, s. 117 a 199.

si po roce 1948 bombastických oslav a projevů přizně. O to těžší bylo, když doba kultu osobnosti pomínila. Milada Červinková si do deníku 26. ledna 1960 poznamenala: „Je to hrozná tragedie starého člověka, jehož stáří přišlo do doby kultu osobnosti, a to v něm vzbudilo touhu po veřejné slávě, nemůže zapomenout, že vždy kdekoli se objevil nějaký vyšší funkcionář (natož on – ministr), shromáždění povstávalo, tleskalo, skandovalo, až se o tom povídaly anekdoty (např. Ať žije bůh!). A potom byl kult osobnosti odsouzen a ZN si nemůže zvyknout na poslušnost našich lidí, kteří když ticho, tak ticho, a marně čeká tedy na tu slávu. Ač právě on si ji zaslouží a nemusí o ni žebrat, protože vždycky byl pan Někdo.“⁴⁴⁷

397

Nejedlému ubývalo tribun k formulování názorů. Přestávali jej zvát k projevům, v roce 1953 zastavil časopis *Var.* Jedinou veřejnou aktivitou, již si vyvzdoroval na lékařích, zůstaly nakonec pravidelné rozhlasové projevy. Pronášel je pravidelně o nedělích ve tři čtvrtě na jedenáct dopoledne. Texty si sepisoval na kartičky drobným písmem. Před natáčením četl řeč redaktorovi a technikovi a upravoval je podle jejich reakcí.⁴⁴⁸ Jeho *Nedělní epištoly* byly poslouchány, byť někdy ti, jimž kručelo v bříše v důsledku zásobovacích potíží, reagovali na známý hlas bonmotem: „Více jedlého, méně Nejedlého!“⁴⁴⁹ Občas zaskočil redaktora Václava Vrabce nečekaným tématem. Ten přede mnou vzpomínal, jak se ministr jednou rozpovídal o „hoších od Zborova“. Legionářské téma bylo v tu dobu zapovězené, ale Václav Kopecký, jehož se Vrabec ptal, zda smí projev vysílat, mávl rukou: „Soudruh profesor ať si povídá, co chce.“ Jak se Nejedlý vzdaloval domácí politice a ztrácel odvahu, stávaly se jeho doménou bojovné komentáře, kritizující imperialismus. Zdenka Vinterová, dcera Nejedlého sestry Boženy Jůvodové, přála strýci k narozeninám 8. února 1949, aby mohl „ještě dlouhá léta tepat Západ“.⁴⁵⁰ Při pohledu do tváří soudruhů ze stranického vedení se zachvíval strachy, ale v rozhlasu na hlavu porážel prezidenty a předsedy vlád. Na adresu německého kancléře Konrada Adenauera 23. července 1959 před Miladou Červinkovou prohlásil: „Takový 83letý plesnivý dědek a nejde pryč.“⁴⁵¹ Pravda, kancléř byl o dva roky starší než on. Stáří si nepřipouštěl, jako by se toužil znovu stát oním hopkajícím „svižným pimprletem“, jak je viděla učitelka Aloisie Langová v básni z roku 1886.

447

LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1.

448

K rozhlasovým projevům svr. Václav VRABEC, *Rozhlasové komentáře Zdeňka Nejedlého*, Novinářský sborník 1, 1956, s. 309 až 323; TÝŽ, *Na okraj dne*, in: *Na pamět Zdeňka Nejedlého*, Praha 1966, s. 205–206; Libuše ŠKORNOVÁ, *Rozhlasové projevy Zdeňka Nejedlého*, Var 4, č. 15–16, 1. 3. 1953, s. 499–504. Prvně uvedenému vděčím za informace o natáčení projevů, jež s Nejedlým v letech 1953–1958 připravoval, ale i za další údaje o jeho životě. Václav ČERNÝ, *Paměti*, sv. 3. 1945–1972, Brno 1992, s. 24. Černý tímto lidovým bonmotem pobavil prezidenta Beneše při setkání v roce 1945.

450

MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá –

451

s jednotlivci, inv. č. 1187, kart. 25.

LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1.

Věčné mládí bylo atributem budovatelů nové společnosti, jak to vyjádřil Vítězslav Nezval.⁴⁵²

Mladý je ten, kdo obrozuje svět,
jenž upadl málem do rozvalin,
ať je mu šestnáct či sedmdesát let,
mladý, ach mladý je soudruh Stalin.

Mladý je básník, jenž zpívá pro mladé.
Mladá je píseň, holubička čistá.
My všichni jsme mladí, měšťácký Západě,
mladý je každý komunista.

Mladí jsou všichni, kdo nás přivedli
do nové epochy s Klementem Gottwaldem v čele.
Mladý je Zápotocký, mladý je Nejedlý,
mladá je strana a její ručitelské.

Úporně se bránil příznakům stáří. Nechodil na akce konající se v patrech, neboť chůze do schodů mu činila potíže. Když mu přítel Zdeněk Wirth 28. května 1952 nabízel nosítka, nakvašeně opáčil: „Copak jsem Valdštejn?“⁴⁵³ Nedlouho poté sehrál scénku jako z Chaplinovy grotesky. Přes chodník byla natažena k nákladnímu automobilu hadice. Jeho strážce ji nadzvedl, ale Nejedlý odmítl: „V celém životě jsem nepodlez, nikdy jsem nepodlez.“⁴⁵⁴ Věren Tyršově zásadě „Přeskoč, přeletez, ale nepodlez!“ hadíci jistě ne snadno překročil.

Utvrzovat se v mladosti mohl Zdeněk Nejedlý ve společnosti krásných žen. Dne 16. července 1948 přerušil stanovenou „maršrůtu“ a auto nasměroval do Heřmanova Městce za herečkou Jiřinou Petrovickou. Šli na procházku, při čaji se příjemně besedovalo, slo se na večeři, Nejedlý potom hrál na klavír. Jaroslav Kojzar si druhého dne do deníku poznamenal: „Pochvaluje si včerejšek. Milé prostředí, klid, zajímavý (milenecký) poměr u Petrovické. Chytračí Jiřinka?“⁴⁵⁵ Zmatený, jindy loajální osobní tajemník si zapsal klevetu, nicméně dochované dopisy tehdejší členky Realistického divadla na Smíchově v pozůstatlosti Nejedlého dosvědčují, že půvabná herečka vskutku maličko „chytračila“. ⁴⁵⁶ Když se v roce 1951 naskytla příležitost a mohla přejít do Národního divadla, jistě jí neublížila známost s ministrem.

452 Vítězslav NEZVAL, STM, in: TÝŽ, Křídla. Básně z let 1949–1952, Praha 1952, s. 15–16.

453 Jiří KŘEŠTAN, „Když je třeba, jde se přes mravy.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 2011, č. 4, s. 269, záznam psaný dodatečně 31. 5. 1952.

454 Tamtéž, s. 276, záznam z 22. 10. 1952.

455 MÚ AAV, f. Jaroslav Kojzar, kart. 24. Tuto pasáž deníku jsem nezařadil do edice, citované výše.

456 MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 3150, kart. 47. Dochovaly se listy z let 1947–1962. Petrovická pozvala Nejedlého na návštěvu do Heřmanova Městce 6. 7. 1948.

Nebyla sama. Některé ženy se k stárnoucímu muži chovaly hezky ze slušnosti, jiné zaujala jeho osobnost, vymykající se surové a jednoduché době, další s ním koketovaly z vypočítavosti. Nepoklekne však u klíčových dírek a nebudeme pátrat po levobočcích.

399

Zdeněk Nejedlý se po roce 1945 vracel i k někdejším obdivovatelkám, jako byla jeho ošetřovatelka v nemocnici v Litomyšli v roce 1929 Marie Lednová. Zajížděl za ni a jejím manželem do Lázní Bohdaneč. Marie Lednová Nejedlému 18. prosince 1946 psala: „Moje oddanost k Vám se až nebezpečně stupňuje, až se bojím, není-li to vše jen sen, který se posléze rozplyne.“⁴⁵⁷ Představoval pro ni, příslušnice českobratrské církve, absolutní vzor. „Opravdu věřící křesťané mají kladný postoj k Vám a ke KSC,“ referovala mu 20. června 1946 po setkání se souvěrci. Byl jí rádcem v jejím veřejném angažmá, učil ji bolševické kázni a vytrvalosti, nutnosti podřídit osobní zájmy kolektivu. Brzy po válce vstoupila do KSC, působila jako sociální referentka na okresním národním výboru, po únoru 1948 se podílela na čistkách na ONV i ve vedení bohdanečských lázní. Pomáhal jí překonávat skepsi a zahořklost, vyvolávané potížemi veřejného života. 3. června 1951 Marie Lednová, užívající též jméno Ester, oznámila Nejedlému, že opouští o dvaadvacet let staršího manžela, tehdy sedmdesátnáctiletého.⁴⁵⁸ Ten v tu chvíli ještě nic netušil. Marie se předtím, v listu z 3. prosince 1950, snažila Nejedlému vysvětlit vztah k novému příteli, vyplývající nejen z osobních pohnutek, ale i z „nemalého“ úkolu, který chtěla plnit. Dovolávala se Nejedlého jako „umělce života, který tak vzácně dovede pochopit i osudy lidí“. Co bylo dovoleno Fibichovi, nestrěl Nejedlý u prosté ženy. Marie si pamatovala slova, jež jí řekl v roce 1947: „Lásku tehdy dokazujeme, když setrváme.“⁴⁵⁹ Zatímco s Josefem Lednem zůstal i po rozvodu v kontaktu,⁴⁶⁰ za Marií se zavřela voda.

Geniální muži směli mít poslání a hledat inspiraci i u jiných žen, než byly jejich družky. Ženy mohly být Múzami tvůrců, podněcovat tvůrčí vzněty a erotickou touhu, být strážkyněmi krbu, ale představa, že by si samy kladly velké cíle, se mužům generace Nejedlého příčila. V článku o Boženě Němcové se Nejedlý v roce 1950 ohradil proti zvláštní ochraně ženy. Žena podle něho je mužům rovná, ale její poslání je přirozeně jiné než mužovo. „Slyšel jsem nedávno deklamovat básničku Boženy Němcové *Ženám českým*. Deklamovala to dívka, a deklamovala to tak, že když se tam mluví o tom, co má muž a co má žena – Němcová říká: muž má sílu, žena má ‚srdce a děcko‘ –, deklamatorka, nakažená zjevně feminismem, deklamovala slova o muži s plným důrazem a slova ‚žena má srdce a děcko‘ tiše, lítostivě, patrně s bolestí, že žena má jen toto. Jsem přesvědčen, že kdyby to deklamovala Němcová, deklamovala by to docela jinak: slova o muži též pevně, ale slova ‚žena má srdce a děcko‘ nadšeně a radostně. Vždyť to je něco tak ohromného, že

457

Tamtéž, inv. č. 1581, kart. 39.

458

Srv. rekapitulaci událostí v dopise J. Ledna z 8. 11. 1951 tamtéž, inv. č. 1580, kart. 35.

459

Tamtéž, inv. č. 1581, kart. 39. Nejedlého slova opakovala Lednová v dopise z 26. 3. 1947.

460

Srv. též MÚ AAV, f. Marie Nejedlá, inv. č. 248, kart. 6.

to neustupuje vůbec ničemu.“⁴⁶¹ Po rozhovoru s Luisou Landovou-Štychovou 30. ledna 1960 Nejedlý žasl, že se „vrhla na „osvobození“ ženy“.⁴⁶² Nemohl to pochopit, smál se tomu. „Pochopitelně,“ glosovala to Milada Červinková ve svém deníku.

Zaznělo-li jméno Marie Lednové, nemůžeme pominout ani další Litomyšlanku, s níž se Nejedlý sblížil již na konci dvacátých let. Marie Drbohlavová se mu přihlásila hned 18. května 1945 dopisem z Litomyšle, kam se vrátila jako vdova. V jejích listech zaznívá hluboký vděk Nejedlému: „Že mohu dnes žít tak šťastně i radostně, za to vděčím Vám,“ psala mu v listu z 24. června 1945.⁴⁶³ „Nejhloběji jste zasáhl do mého vnitřního života. Probudil jste ve mně touhu po samostatném myšlení, a tím jsem našla sama sebe a za to jsem Vám ze všeho nejvíce vděčna.“ Marie Drbohlavová vykazovala vůči svému idolu a „duchovnímu vůdci“⁴⁶⁴ značnou dávku pokory. V dopise z 15. listopadu 1947, kdy již přešli na tykání, se mu vyznala, že si vedle něho připadá jako „hotová nula“. Dodala, že ji toto vědomí nepokoruje, že si uvědomuje jeho shovívavost, když ona jej „obtěžuje“. Několikrát se v jejích dopisech objevuje obraz Nejedlého na tribuně, k němuž vzhlíží ona či někdo z jejích známých z davu. Vyjádření „vroucné vděčnosti“ nalezneme v řadě listů, stejně tak i nesmělou domněnkou, že i ona mu přináší „trochu radosti“.⁴⁶⁵ Nejedlého odpovědi neznáme – jeho dopisy, jež psal od roku 1926 a jimiž se Marie ráda probírala, jsou dnes nezvěstné. Dochovaly se listy, jež psal její dceři „Světlouše“, svědčící o tom, že svou náklonnost a pozornost přenášel i na ni.⁴⁶⁶

Marie nebyla již tou naivní mladou ženou, jíž kdysi otevřel netušené obzory, závratně přesahující obzor maloměsta. I po válce ji kontakt s ním obohacoval, vedl k přemýšlení o světě i k úvahám o vztazích mezi lidmi. Na Nejedlého radu četla díla romantismu. Znovu prožila osvobožující zážitek při četbě Rollandovy *Okouzlené duše*.⁴⁶⁷ V dopise z 23. srpna 1959 psala: „Poslední smysl všeho, co je kolem nás, je láska – v ní je i pravda, i radost i krása.“ V dopise ze 4. ledna 1946 se svěřila: „Nejvíce se mi líbí, co Bělinský píše o věrnosti, že přestává být povinností, neboť znamená vlastně jen ustavičnou přítomnost lásky v srdci: není-li tu takového citu – pozbývá i věrnost svého významu; trvá-li cit dále – věrnost také nemá smyslu.“ Brával ji na koncerty a do divadel, směla sedět po jeho boku a prožívat dojem

461 Zdeněk NEJEDLÝ, Božena Němcová, Var 3, č. 2, 1. 4. 1950, s. 35.

462 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1.

463 Všechny citované dopisy M. Drbohlavové viz MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 414, kart. 8.

464 Tak jej charakterizovala v dopise z 8. 9. 1946, uloženém tamtéž.

465 Srv. např. list z 3. 5. 1960.

466 Dopisy Nejedlého jsou v držení Lukáše Paly, jemuž vděčím za jejich zpřístupnění. Listy Světlany Šperlové-Drbohlavové viz:

MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 415, kart. 9.

MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 414, kart. 8, list z 5. 1. 1946.

z hudby či divadelní hry s ním. V létě 1946 putovali spolu se skupinou, v níž byla například i Marie Majerová, Masarykovým krajem. Nedlouho předtím stáli na hřbitově v Lánech: „Nejvíce na mne zapůsobilo a dojímalo mne, že u hrobu nejvyššího představitele minulé doby jsem s tím, který je jeho po-kračovatelem a tvůrcem dneška.“⁴⁶⁸ Byla zapálenou stoupenkyní nového pořádku. Pracovala jako zdravotní referentka okresního národního výboru i v dalších funkcích. Po únoru 1948 působila v místním akčním výboru Národní fronty v Litomyšli.⁴⁶⁹ „Být komunistou je věcí charakteru člověka,“ opakovala v dopise z 28. července 1960 Nejedlého slova. Jeho autora jí splynula s autoritou strany. Radu hledala ve Stalinových *Otzázkách leninismu*, jež jí Nejedlý v roce 1945 věnoval.⁴⁷⁰ Uvěřila v oprávněnost procesů a čistek, v dopise z 15. března 1953 vyjádřila ohromení nad „nízkostí a špatnosti“ Marie Švermové a vynesla tvrdý ortel: „Sama příroda pomáhá od lidského plevele.“

Příklon ke komunismu pro ni znamenal i odchod z prostředí „měšťácké inteligence“, kam ji kdysi uvedl její zesnulý choť a kde se prý cítila opuštěná,⁴⁷¹ a vplynutí do kolektivu lidí „prostých a přirozených“. V dopise z 5. ledna 1946 popisovala, jak se v litomyšlském Smetanově domě účastnila silvestrovské oslavy pořádané místními komunisty. Program nevnimala, se soudruhy probírali plány výtvarné komise ONV. Dřívější samotářka se cítila v kolektivu zapálených budovatelů šťastná. Nejedlý jí zřejmě dodával optimismu i v době, kdy sám již trpěl strachem a depresemi. Vlastně až v posledních jejích listech zaznívají kritičtější tóny: „Je škoda, že soudruzi funkcionáři shora nepřicházejí častěji mezi lid, jak tomu bylo v létech po našem osvobození, aby se sami na vlastní oči přesvědčili a nespolehali se tolik na zprávy, které jsou jim podávány,“ psala Drbohlavová 5. února 1961. „Věř, soudruhu, že to bývají často učiněné pohádky, na hony vzdáleny skutečnosti.“ A o rok později, 7. února 1962, přitakala Nejedlého pocitu nedocenění – psala, že lidé teprve musí dorůst, aby pochopili jeho ušlechtilý život. Těžko říci, kdy se do mysli Marie Drbohlavové začaly vkrádat první pochyby. Ve dnech 9.–11. října 1950 se ve Smetanově domě v Litomyšli konal proces vedený Státním soudem proti skupině obžalovaných v čele s rektorem litomyšlské piaristické koleje a profesorem gymnázia Františkem Ambrožem Stříteským.⁴⁷² Před soudem stanuli většinou mladí lidé, několik studentů gymnázia, členové Junáka. Byli obviněni z držení a ukrývání zbraní, rozšiřování protistátních letáků a z dalších skutků a činů, mezi nimiž bylo i zhanobení obra-zu Zdeňka Nejedlého obžalovaným Jiřím Mrázem. Marie Drbohlavová

468

Tamtéž, dopis ze 7. 4. 1946. Hodnocení zmíněného výletu do Ma-sarykova kraje svr. dopis ze 7. 8. 1946.

469

Milan SKŘIVÁNEK, Litomyšl 1259–2009. Město kultury a vzdělá-vání, Litomyšl 2009, s. 414.

470

MÚ AAV, f. Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 414, kart. 8, list z 15. 12. 1947.

471

Dopis z 2. 2. 1946, tamtéž.

472

K procesu svr. Martin BOŠTÍK, Monstrproces „Stříteský a spol.“ Litomyšl 1950, Litomyšl 2004.

se s rektorem Stříteským dobře znala a ráda s ním rozmlouvala. Nejdlelmu jej v listu z 5. ledna 1946 popsala jako „velmi jemného, pravdivého, a věrného člověka“. Nejedlého dokonce 4. května 1946 žádala, aby pomohl vyřešit jeho zoufalou materiální situaci (Stříteský nedostával plat kaplana, jímž byl jmenován 1. září 1945). Mezi obžalovanými se objevil i syn Nejedlého spolupracovníka, faráře Církve československé husitské a hudebníka Jaromíra Metyše Karel a jeho bratranc Bohdan Metyš. Je možné, že by Nejedlý a Drbohlavová v průběhu procesu, na jehož konec padly drakonické tresty, nezapochybovali? Pochybnosti by znamenaly nevěru ve stranu... Buď jak buď, v rodinách odsouzených dodnes přetrvává trpký pocit, že Nejedlý se mladých lidí nejen nezastal, ale že možná i sám brutální postup podpořil.⁴⁷³

Se Zdeňkem Nejedlým trávili mnoho času pracovníci jeho sekretariátu. Jejich povinností nebylo jen úřadovat, ale často také doprovázet jej na různé akce (případně na ně jezdili místo něho) a večer s ním chodit do divadla či na koncerty. V srpnu 1951 k němu nastoupila jako sekretářka Milada Červinková, manželka historika Františka Červinky. Poznala jej nejen v jeho pracovně, ale i mimo ni, dojížděla k němu i do bytu, kde jí vítal odén do svého hnědého velbloudího kabátku. V době mateřské dovolené, 13. října 1960, šéfovi psala: „Ráda bych byla zase s Vámi, byl to plný a krásný čas, stále přicházelo něco nového, každý den byl jiný a tolik naplněný. Dnes vím, že to bylo nejhezčí období mého života... A cítila jsem se velmi šťastná.“⁴⁷⁴ Nejedlý kontroval v dopise psaném o tři dny později, že v sekretariátu bez ní cítí prázdnnotu, jako by „všichni ztratili hlavu a odpadly jim ruce“.⁴⁷⁵ Deník Milady Červinkové podává nejeden důkaz o tom, že skutečnost nebyla idylická. „Když jsem s ním a nic se neděje, odchází ze mě všechna radost a život,“ zapsala si 28. března 1960.⁴⁷⁶ Nekonečné stýskání a bezvýchodné hovory, hádky o malichernosti, horečné shánění někoho, kdo by byl ochoten s ním rozmlouvat, dlouhé noční telefonáty, když se cítil sám. A bylo ještě hůře, přicházely chvíle „zatemnění“, kdy stařec měl šílené, „bloudivé“ oči a propadal útočné zlobě nebo lítostivé rezignaci. Milada věděla, že práce po jeho boku ji ničí, přesto se rozhodla „dědoušovi“ dosloužit. Půvabná a inteligentní mladá žena se zájmem o kulturu byla jiným typem než jeho obdivovatelky. Nevzhlížela k němu s bezmeznou úctou, uměla mu říci svůj názor, a to mu zřejmě imponovalo. Jí na něm zaujal odlesk dávné duševní elegance a vzdělanosti, tak vzácný v zhrublé době, kterou žila. Daní za to byly Nejedlého nároky na její čas i milostná vyznání, jimiž ji zraňoval. Přece však někdy jako by v ní vzbudil sympatie a zapůsobil kouzlem osobnosti.

473 V rodinách Litomyšlanů se traduje historka, již budeme brát s opatrností, že za Nejedlým se vypravili příbuzní postižených, vedení Jaromírem Metyšem, jež údajně ministr odmítl přijmout, přičemž prý kříčel, že „reakce musí být zničena jako klubko zmijí“. Naposledy epizodu zaznamenal M. Boštík tamtéž, s. 42.

474 MÚ AAV, f. Zdeněk NEJEDLÝ – korespondence osobní došlá – s jednotlivci, inv. č. 321, kart. 6.

475 LA PNP, f. Milada Červinková/inv. č. 5, kart. 1.
476 Tamtéž, inv. č. 62, kart. 1.

2. dubna 1960 spolu čekali na příchod Margity Široké. „Litovala jsem, že nikde nemůže být zachycen ten monolog, který vedl, jakoby k sobě a jakoby ke mně. Mělo to formu milostného vyznání s pochybnostmi o sobě, o své směšnosti, ale o své velké touze a potřebě mít rád. Kdyby to bylo zachyceno na pásek, byla by to krásná a dojemná báseň,“ čteme v Miladině deníku. Poznala jej zblízka, viděla, že do izolace se dostával i svým sobectvím, ještěností a podeziravostí.

Jedním z nejbližších spolupracovníků byl jeho dlouholetý náměstek Vojtěch Pavlásek. Byl mu upřímně oddán. Před vernisáží výstavy *Se Sovětským svazem na věčné časy* v domě U Hybernů 7. listopadu 1951 si Pavlásek všiml, jak těžce se Nejedlý, který se toho dne vrácel do veřejného života po prodělaném infarktu, obouvá. „Jsem ze ševcovské rodiny, dovol mi, abych Ti pomohl. Budu mít nejvzácnějšího zákazníka,“ zaznamenal Jaroslav Kojzar něžná slova náměstka, který pomáhal svému šéfovi do bot.⁴⁷⁷ Milada Červinková 25. června 1959 vyslechla s údivem Nejedlého odsudek Pavlásku: „Dnes je to pro mě přímo škodná. A vždycky, když všechno všude prohraje, drží se mě jako klíště.“⁴⁷⁸ Pavlásek k němu byl prý dosazen ze sekretariátu strany. Ministr mu vyčítal zvláště to, že nepodpořil jeho koncepci Památníku národního písemnictví. Nejedlý bez jeho vědomí dohodl s ministrem školství a kultury Františkem Kahudou, že bude jmenován ředitelem Pedagogického muzea, a tím se jej zbavil. Byl tak malicherný, že chtěl zmařit i Pavláskovu plánovanou cestu do Sovětského svazu. „Jak daleko jde jeho nenávist? Proč?“ ptala se sama sebe Červinková.

Před branou věčnosti – „Všechno mě opouští“

Myšlenku na smrt si Zdeněk Nejedlý dlouho nepřipouštěl. Při posledním rozloučení s bývalým primátorem Václavem Vackem 21. ledna 1960 se na Nejedlého s pláčem vrhla vdova Marie Vacková: „Tak on Tě předešel!“ V deníku Červinkové čteme: „ZN řekl mi potom: Jakápak je to reakce, bodeť by mě nepředešel, vždyť je to správné, byl starší, i když jen o několik měsíců, tak co by mě nepředešel, co bych já měl jít dřív! To se mi moc líbilo.“ O rok později, 27. února 1961, jej ale zastihl Ladislav Štoll v depresi – předchozího dne zemřel jeho přítel z mládí Zdeněk Wirth. Rozrušený Nejedlý Štollovi ukazoval i oznamení o odchodu dalšího spolužáka Antonína Eltschknerra, světicího biskupa pražského a probošta metropolitní kapituly u svatého Václava, jenž zesnul čtyři dny před Wirthem.⁴⁷⁹ Nejedlý Štolla žádal, aby jeho písemná pozůstalost byla uložena v Sovových mlýnech, v sídle Kabinetu Zdeňka Nejedlého, odkud je vidět na Národní divadlo i Muzeum Bedřicha

477

Jiří KŘEŠŤAN, „Když je třeba, jede se přes mrty.“ Zdeněk Nejedlý v denících Jaroslava Kojzara, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 4, 2011, č. 4, s. 267.

478

LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1.

479

Ladislav ŠTOLL, *Z kulturních zápasů. Vzpomínky – rozhovory – portréty – stati – korespondence*, Praha 1986, s. 118.

Smetany na Novotného lávce. Blízkým již předtím svěřil tajné přání – snil o tom, že bude pochován na posvátné půdě obnovené Betlémské kaple.⁴⁸⁰ Pocit, že vše končí, svěřil turnovské sousedce, spisovatelce Jarmile Glazarové: „Všechno mne opouští, všechno. Sluch, Zrak. Paměť. I paměť! – I lidi.“⁴⁸¹ Přitom se díval na fotografiu nad klavírem, do tváře své zesnulé manželky.

V roce 1968 prozradila Zdenka Nedvědová, že se její otec zhroutil, když se dozvěděl o zatčení Rudolfa Baráka.⁴⁸² Donedávna druhého nejmocnějšího muže po Antonínu Novotném a Novotného rivala zatkli 30. ledna 1962.⁴⁸³ Ústřední výbor byl o tom zpraven na zasedání, konaném ve dnech 6.–7. února, informace byla zveřejněna v *Rudém právu* 9. února 1962. Ve chvíli zatčení byl Barák místopředsedou vlády, stejně jako kdysi jiný Rudolf – Slánský. Zdeněk Nejedlý se nikdy nepřestal bát, že se politicky motivované procesy vrátí, jako se periodicky vracely v Sovětském svazu.

Sestadvacátého února byl přijat do nemocnice. Kdoví, kam z pokoje ve Státním sanatoriu zalétala jeho mysl. Milada Červinková, když si vybavovala jeho poslední chvíle, vzpomínala, jak říkával: „Největší bohatství je bohatství vzpomínek.“⁴⁸⁴ Přemýšlel o smrti. Vzpomínal na otce, jak poznal chvíli, kdy nadešel jeho čas, a rozeslal telegramy svým dětem. Sekretářce jednou řekl: „Dnes v noci se mi zdálo, že je konec – a nebylo to nic strašného.“⁴⁸⁵

V pátek 9. března 1962 se Zdeněk Nejedlý rozloučil s dcerou Zdenkou, jež za ním docházela každé ráno. Druhého dne jej měla odvézt domů na Smíchov. Tolik se těšil! Před snídaní 10. března požádal sestřičku, aby jej doprovodila na toaletu. Ano, poslední hovor v těchto prostorách se netočil kolem vzletných úvah, ale kolem obyčejné lidské potřeby vyměšovací. Náhle se napříamil a prudce vdechl. Z jeho úst vyšlo zachroptění. Upadl do bezvědomí. Svůj poslední zápas dobojoval vstoje. V devět hodin čtyřicet minut konstatovali lékaři smrt.⁴⁸⁶ V bílém nemocničním pokoji, kde zářil ve slunečních paprscích žlutý ušák, v němž sedával a čítával noviny, osiřela sklenička s léky, váza s květy, nůž na rozřezávání dopisů, stranický průkaz, koflík na čaj i cvikr... Za oknem pomalu roztával poslední březnový sníh. Přicházelo jaro.

Nedlouho poté se ve svém litomyšlském bytě Marie Drbohlavová vrátila do pokoje, kde nechala puštěný rozhlas. „Uslyšela jsem vážnou hudbu,

-
- 480 LA PNP, f. Milada Červinková, inv. č. 62, kart. 1, záznam z deníku z 24. 3. 1960.
- 481 Jarmila GLAZAROVÁ, *Kde smrti již není...*, in: *Na paměť Zdeňka Nejedlého*, Praha 1966, s. 178.
- 482 Eva JÍLKOVÁ, *Ne, pro Sommry neexistuje omluva. Člověk má zůstat člověkem*. S MUDr. Zdenkou Nedvědovou-Nejedlou hovořila Eva Jílková, *Práce* 24, č. 228, 18. 8. 1968, s. 5.
- 483 Údaj o datu zatčení čerpám z: Jan KALOUS a kol., *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989*, Praha 2009, s. 47.
- 484 Milada ČERVINKOVÁ, *Do jeho pokoje svítilo slunce*, in: *Na paměť Zdeňka Nejedlého*, Praha 1966, s. 326.
- 485 Tamtéž, s. 327.
- 486 Údaje o posledních chvílích Z. Nejedlého čerpám z citovaného článku M. Červinkové a ze svědectví, jehož zdroj (jako jediný v knize) nesmím prozradit.

zněla tak tklivě, a něco ve mně mi řeklo – teď, až dozní hudba, uslyšíš zprávu, že On zemřel,“ psala v dopise Zdence Nedvědové 11. března.⁴⁸⁷ Čekala se zatajeným dechem na zprávu, jež jí otřásala. Do dopisu připsala nádherné vyznání: „V nejvážnějších a nejrozhodnějších chvílích naše-ho vzájemného přátelství, když mi chtěl vyjádřit svůj cit a vztah ke mne, řekl to vždy některou větou Smetanovy hudby. Žádný z lidí, se kterými jsem se v životě setkala, neměl na mne, na můj vývoj tak silný, hluboký a obohacující mne vliv, jako měl On. A nepoznala jsem nikoho, kdo by tak dovedl mít rád jako On. Vedle smutku však cítím i nesmírnou vděčnost – za všechno, za radost, za štěstí, ale i za bolest, která je vždy doprovodem i sestrou každé lásky, podmínkou každého vývoje – nového a no-vého poznávání –, za vše cítím hlubokou, vroucí vděčnost... Rodnou se-strou lásky je vždycky i bolest.“ Chtělo by se říci: Amen. Neboť nikdo ne-rekl v oněch chvílích, kdy duše Zdeňka Nejedlého opouštěla tento svět, slova krásnější než tato, psaná se slzami v očích a tryskající ze srdce, pře-plněného city.

Musíme se ovšem ještě vydat na státnický pohřeb.⁴⁸⁸ Rakev s ostatky Zdeňka Nejedlého byla vystavena dopoledne 14. března 1962 v Národním divadle, kde odpoledne pronesli projevy člen politického byra ÚV KSČ Jiří Hendrych a náměstek prezidenta Akademie věd SSSR a předseda Společnosti sovětsko-československého přátelství K. V. Ostrovičanov. Předtím zazněla symfonická báseň *Tábor* z cyklu *Má vlast* Bedřicha Smetany. Z divadla prošel smuteční průvod Národní třídou na Můstek. Poslední rozloučení proběhlo v krematoriu ve Strašnicích od 16 hodin. Zde pronesli projevy náměstek prezidenta ČSAV Ladislav Štoll a předseda Svazu československých skladatelů Václav Dobiáš, oba členové ÚV KSČ. Dne 27. března vyslovilo na své schůzi politické byro ÚV KSČ souhlas s vůlí pozůstalých, aby urna s popelem Zdeňka Nejedlého byla uložena v rodinném hrobě na hřbitově na pražském Vyšehradě.⁴⁸⁹ Prezidium Československé akademie věd na návrh nově zvoleného předsedy Františka Šorma přijalo na zasedání 4. dubna 1962 opatření k umístění archivní pozůstalosti svého zakladatele v Sovových mlýnech a k jejímu vědeckému využití.⁴⁹⁰ V březnu 1962 zazněly mno-hé hlasy, mezi nimi nechyběly ani hlasy poetů. Báseň Josefa Kainara končila slovy:⁴⁹¹

487 MÚ AAV, f. Zdenka Nedvědová, kondolence k úmrtí Z. Nejedlého, kart. 167.

488 Vycházím z popisu pohřbu in: Rudé právo 42, č. 73, 15. 3. 1962, s. 1–2. K organizaci pohřbu srv. NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – politické byro 1954–1962 (f. 02/2), sv. 341, arch. j. 432/1 p. r.

489 Tamtéž, sv. 343, arch. j. 434. K pohřbu srv. ještě usnesení politického byra, schválené 12. 3. 1962 per rollam, tamtéž – politické byro 1954–1962 – usnesení per rollam (dř. f. 02/2-1 per rollam), sv. 10, arch. j. 351.

490 MÚ AAV, f. Prezidium ČSAV, zápis z X. zasedání prezidia ČSAV dne 4. 4. 1962.

491 Josef KAINAR, Krajinou Zdeňka Nejedlého, Rudé právo 42, č. 69, 13. 3. 1962, s. 2.

Tam v kopečcích, tam za tou Vysočinou,
kde mráčky v předjaří jak peří nebem plynou,
jak by tam šel i letos po úbočí,
jak by tam šel pan profesor:
za černým skřipcem usměvavé oči,
ty oči myté v čisté vodě z hor. –
Pan profesor... A soudruh drobných lidí.
Trn v patě fašistů. A vědec velikán.
Milenec života a českých melodíí.
Co dává národu, tím národu je dán.

Josef Bohuslav Foerster napsal kdysi Marii Nejedlé: „Neúprosnost smrti je krutá, ale věřím, že je bránou vedoucí ve Světlo.“⁴⁹² Před branou věčnosti stanul Zdeněk Nejedlý.

492

MÚ AAV, f. Marie Nejedlá, inv. č. 109, kart. 3,
dopis z 16. 11. 1935.

